# การอภิปรายปัญหาธรรม

เรื่อง

# ตายแล้วเกิดใหม่จริงหรือ ?

และ

คำไว้อาลัยของเพื่อนร่วมรุ่น ธ.บ. ๒๔๘๒

---

## คณะ ธ.บ. ๒๔๘๒

พิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

## คุณเสงี่ยม คงตระกูล

ณ วัดธาตุทอง

๒๐ มิถุนายน ๒๕๐๙

# การอภิปรายปัญหาธรรม

เรื่อง

# ตายแล้วเกิดใหม่จริงหรือ ?

และ

## คำไว้อาลัยของเพื่อนร่วมรุ่น ธ.บ. ๒๔๘๒

---

คณะ ธ.บ. ๒๔๘๒

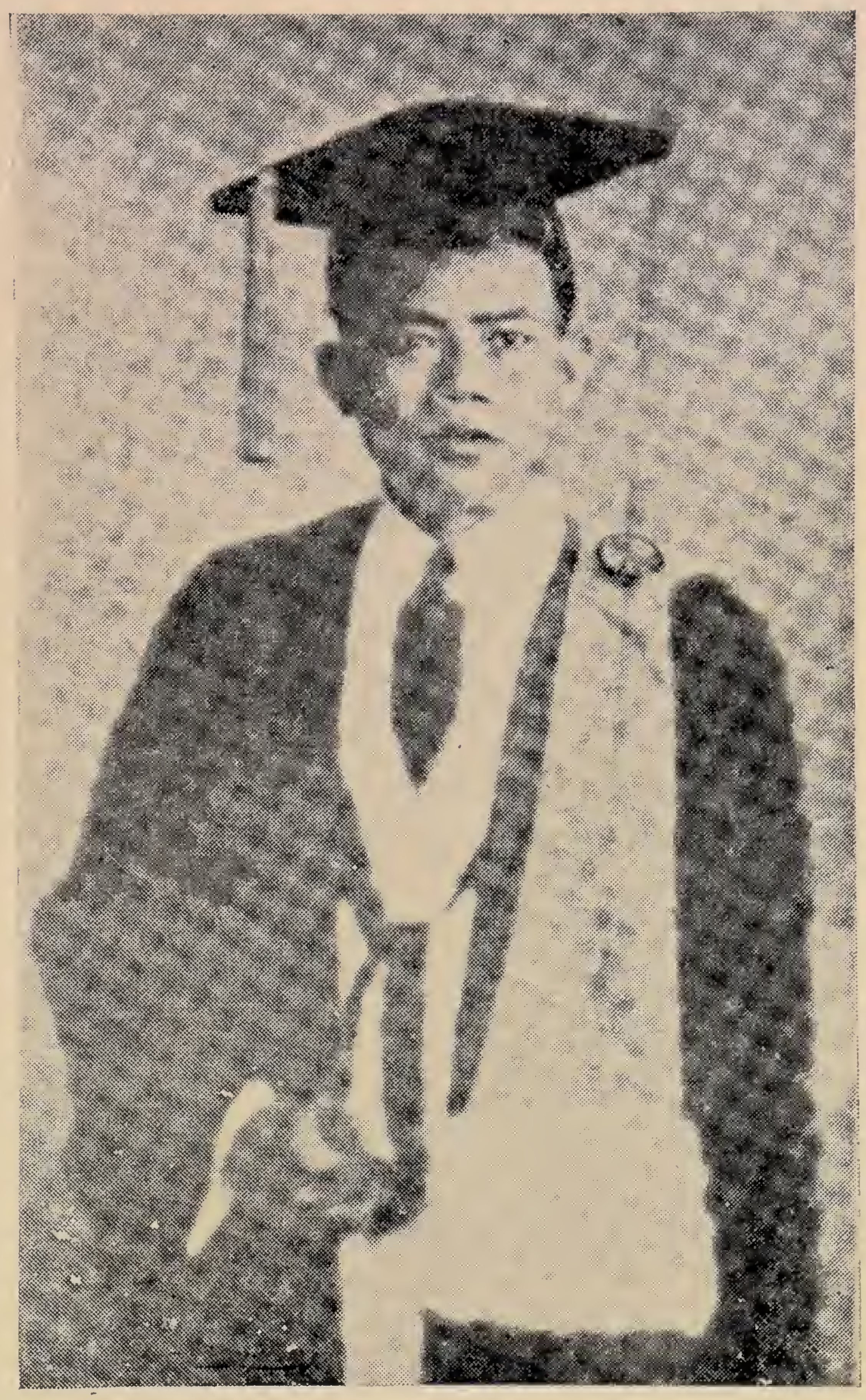
พิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

**คุณเสงี่ยม คงตระกูล**

ณ วัดธาตุทอง

๒๐ มิถุนายน ๒๕๐๙



**เสงี่ยม คงตระกูล**

ชาตะ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๘

มรณะ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๘

# ประวัติ คุณเลี่ยม คงตระกูล

| | |
|---|---|
| เกิด | วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๘ |
| ที่ | ตำบลบางโผงเผง อำเภอป่าโมกข์ จังหวัดอ่างทอง |
| บิดา | นายแอร่ม คงตระกูล |
| มารดา | นางแหวน คงตระกูล |
| สมรส | กับนางสาว มะลิ หรือ มัลลิกา เอี่ยมรัตน์ |
| บุตร | ขุนเนาวขันธ์ (จำบี เอี่ยมรัตน์) และนางศิริ เอี่ยมรัตน์ |
| มีบุตรและธิดา | ๙ คน |
| เริ่มเข้ารับราชการ | เมื่อวันที่ ๕ เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ |
| ตำแหน่ง | เสมียนโท หอทะเบียนที่ดินกรุงเทพ ฯ |
| วันที่ ๑ มีนาคม ๒๔๘๑ | ประจำแผนกกองที่ดิน กรมที่ดินและโลหกิจ (ชั้นตรี) |
| วันที่ ๑๑ มิถุนายน ๒๔๘๔ | ไปราชการพิเศษ เป็นหัวหน้าหน่วยทำเหมืองแร่ เขาโต๊ะแขะ จังหวัดภูเก็ต |

| | |
|---|---|
| วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๘๔ | หัวหน้าแผนกเบ็ดเตล็ด สำนักงานเลขานุการกรม กรมที่ดิน (ชั้นโท) |
| วันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๔๘๕ | หัวหน้าแผนกกฎหมาย สำนักงานเลขานุการกรม กรมที่ดิน |
| วันที่ ๑ กันยายน ๒๔๘๖ | รักษาการในตำแหน่ง เจ้าพนักงานที่ดินจังหวัดสระบุรี อีกตำแหน่งหนึ่ง |
| วันที่ ๙ มกราคม ๒๔๘๙ | หัวหน้าแผนกนิติการ สำนักงานเลขานุการกรม กรมที่ดิน กระทรวงมหาดไทย |
| วันที่ ๑ มีนาคม ๒๔๙๒ | หัวหน้าแผนก แผนกนิติการ สำนักงานเลขานุการกรมที่ดิน และรักษาการในตำแหน่ง หัวหน้าแผนก แผนกควบคุมที่ดิน คนต่างด้าว กองหนังสือสำคัญกรมที่ดินอีกตำแหน่งหนึ่ง |
| วันที่ ๑ มกราคม ๒๔๙๙ | รักษาการในตำแหน่ง เจ้าพนักงานที่ดิน จังหวัดเอก หัวหน้าแผนกที่ดิน พระนคร กองทะเบียนหนังสือกรรมสิทธิ์ที่ดิน ส่วนการทะเบียนที่ดิน กรมที่ดิน และดำรงตำแหน่งที่ดินภาค ๙ (ชั้นเอก) |

| | |
|---|---|
| วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๐ | ผู้ตรวจราชการกรมที่ดิน |
| วันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๐๐ | ผู้ตรวจราชการกรมที่ดิน และรักษาการในตำแหน่ง หัวหน้ากองวิชาการ กรมที่ดิน |
| วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๐๕ | ผู้อำนวยการ ส่วนควบคุม สิทธิในที่ดิน กรมที่ดิน (ชั้นพิเศษ) |
| วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๐๗ | ผู้อำนวยการ ส่วนทะเบียน ที่ดิน กรมที่ดิน |
| วันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๐๘ | ถึงแก่กรรม ณ กรมที่ดิน |

# ประวัติสังเขปคุณเสงี่ยม คงตระกูล

คุณเสงี่ยม คงตระกูล เกิดที่จังหวัดอ่างทอง เมื่อ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๔๕๘ โดยท่านบิดามารดามีอาชีพทางการกสิกรรม ซึ่งในประเทศที่กำลังก้าวหน้าด้วยความขมักเขม้น ถือว่าเป็นอาชีพที่มีเกียรติอันควรแก่การสนใจของรัฐ เมื่อเยาว์วัยได้ศึกษา ณ โรงเรียนประจำจังหวัดพระประแดง สำเร็จชั้นมัธยมศึกษา ได้อุปสมบทเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ และได้มาสอบประโยคนักธรรมตรี ณ วัดราชบพิธ สำเร็จปริญญาตรี ณ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ ภายหลังได้ดูงานเกี่ยวกับเรื่องที่ดิน ณ ประเทศออสเตรเลีย ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๙๗ และ ๒๔๙๘ อันเป็นผลดีในการปฏิบัติราชการกรมที่ดิน ซึ่งอำนวยให้มีความรู้ลึกซึ้งกว้างขวางยิ่งขึ้น เพราะโดยปกติ คุณเสงี่ยม ฯ ก็มีวุฒิ ความทรงจำและปฏิภาณดีอยู่แล้ว อันเป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่โน้มเหนี่ยวดวงชะตา ให้บรรลุจุดประสงค์แห่งความก้าวหน้าอันแน่นอนและรวดเร็ว

คุณเสงี่ยม ฯ ได้เริ่มรับราชการแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ในตำแหน่งเสมียนโทโดยรับต่ำอัตราเพียง ๓๐ บาท แต่เงิน ๓๐ ในสมัย ๓๐ กว่าปีโน้นมีค่ามากมาย และถ้าไม่มีการใช้จ่ายฟุ่มเฟือยเกินไปนัก ก็สามารถเก็บออมรอมริบไว้ได้เสมอ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ คุณเสงี่ยม ฯ ได้สอบไล่ได้วิชาข้าราชการพลเรือนชั้นตรี ซึ่งสอบโดย ก.พ. คุณเสงี่ยม ฯ ได้เป็นคน ๆ หนึ่ง ในจำนวนข้าราชการ ๓,๐๐๐ กว่าคน

ที่สอบไล่ได้ไม่เกิน ๓๐๐ คน ในทุก ๆ สาขา เช่นอักษรศาสตร์ บัญชี วิทยาศาสตร์ ฯ ล ฯ เป็นต้น ซึ่งนับว่าเป็นความสามารถของคุณเสงี่ยม ฯ ในระยะแรกแห่งอาชีพ อันส่อแสดงถึงความก้าวหน้าในชีวิต และในต้นปี ๒๔๘๑ ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นประจำแผนกหอทะเบียนที่ดิน กองที่ดิน กรมที่ดิน และโลหกิจในอัตราเดือนละ ๘๐ บาท ซึ่งนับว่าเป็นเงินจำนวนมากสำหรับคนหนุ่ม ๆ เช่นคุณเสงี่ยม ฯ

โชคชาตาวาสนาได้บันดาลให้คุณเสงี่ยม ฯ ได้ประสบความสำเร็จในชีวิตสมรสวิวาห์กับคุณมัลลิกา บุตรีขุนเนาวขันธ์พระประแดง ชีวิตวิวาห์ที่ราบรื่นและยังมีบุตรธิดาด้วยกันถึง ๙ คน

ในระหว่างมีชีวิต คุณเสงี่ยม ฯ เป็นนักประชาธิปไตยที่น่าสรรเสริญ เป็นคนที่ไม่ชอบใช้ความเห็นของตนฝ่ายเดียว เพื่อให้เพื่อนฝูง พรรคพวก หรือญาติมิตร ผู้บังคับบัญชา เห็นชอบแต่เปิดโอกาสให้บุคคลที่แวดล้อมเหล่านั้นได้ใช้ความคิดเห็นของตนโดยอิสระ โดยถือว่าตราบใดที่ทุกคนมีทั้งสิทธิและหน้าที่โดยสมบูรณ์แล้ว ความรับผิดชอบของผู้นั้นย่อมสมบูรณ์ เพราะผลแห่งอิสระแห่งความคิดเห็นทั้งสิ้น ซึ่งโดยปกติแล้ว ข้อเสนอแนะของคุณเสงี่ยม ฯ ทุกครั้งย่อมปรากฏทั้งตัวอย่างและเหตุผล แจกแจงอย่างชัดเจน อันเป็นผลให้สร้างเสริมความมั่นคงในด้านความเชื่อถืออันเป็นรากฐานแห่งความมั่นใจในด้านการงานและสังคม ทั้งหมดนี้เป็นมูลเหตุจูงใจให้คุณเสงี่ยม คงตระกูล ใคร่ได้ชิมลิ้มลองชีวิตประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ โดยมอบกายถวายตัวเข้าไปนั่งในรัฐสภาดูบ้าง ดังนั้น จึงได้ลาออกจากราชการกรมที่ดินตั้งแต่ ๑๒ ธ.ค. ๒๔๙๘ เพื่อการรับเลือกตั้งเป็น

ผู้แทนราษฎร แต่ชรอยจะเป็นชะตาที่ผลักดันให้คุณเสงี่ยม ฯ มารับใช้ประเทศชาติในด้านบริหารและก้าวหน้าไปจนถึงชั้นพิเศษ จึงมีเหตุบันดาลมิให้ได้รับเลือก และกลับเข้ารับราชการมาเป็นมิ่งขวัญของกรมที่ดินอีกต่อไป ในวันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๙ และก้าวหน้าตลอดมาจนถึงครั้งสุดท้ายได้เป็นข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นพิเศษ ผู้อำนวยการส่วนทะเบียนที่ดิน กรมที่ดิน และได้รับบำเหน็จความชอบอีกส่วนหนึ่ง ในฐานะที่ตายในหน้าที่ราชการตามคำสั่งกระทรวงมหาดไทย ที่ ๑๐๐๖/๒๕๐๘ ลงวันที่ ๖ กันยายน ๒๕๐๘

เหรียญตราที่ได้รับเพื่อบำเหน็จความดีความชอบในหน้าที่ราชการที่สำคัญคือ ตริตาภรณ์มงกุฎไทย และจักรพรรดิมาลา

เมื่อมาคำนึงถึงความก้าวหน้าบากบั่นในชีวิตแล้ว ย่อมเห็นว่าคุณเสงี่ยม ฯ เป็นบุคคลที่หายากคนหนึ่งเหมือนกันในหมู่ชนชั้นรุ่น ๆ เดียวกัน โดยเริ่มชีวิตราชการเพียงตำแหน่งเสมียนโท อัตรา ๔๐ บาท จนถึงครั้งสุดท้าย ๕,๒๐๐ บาทในกรมใหญ่โตเช่นนี้ นับว่าเป็นสิ่งที่หาได้ไม่ง่าย ๆ นัก คุณเสงี่ยม ฯ เริ่มชีวิตราชการ ณ กรมที่ดิน และก็จบชีวิต ณ กรมที่ดินนั่นเอง นอกจากนี้คุณเสงี่ยม ฯ ยังได้ฝากอัธยาศัยอันดีงามไว้ในผู้บังคับบัญชา และในระหว่างเพื่อนฝูงที่ฮาเฮด้วยกัน โดยคำปราศัยแต่ละคำจะต้องมีคำว่า "เพื่อนเอ๋ย" ติดอยู่เสมอมิได้ขาด น้ำใจอันบริสุทธิ์ใสสะอาดและเด็ดเดี่ยวแขวงด้วยมิตรภาพอันจริงใจเช่นคุณเสงี่ยม ฯ นี้ ถึงแม้จะมีบ้างในโลกนี้ แต่เป็นสิ่งที่ค้นคว้าหาพบยากที่สุด เมื่อเป็นเช่นนี้ ถ้าจะกล่าวโดยมิพักที่จะต้องมากังวลยับยั้งแล้ว ทางการได้สูญเสีย "คนดีมีวิชาและซื่อ

สัตย์" ไป ๑ คน และเพื่อนฝูงมิตรสหายได้เสีย "เพชรน้ำหนึ่ง" ซึ่งครองใจมิตรภาพในเรือนแหวนเป็นเวลาถึงเกือบ ๓๐ ปี ซึ่งพวกเราได้แต่มองไปด้วยความรันทด เพราะ "ธรรมชาติได้สร้างความตายมาคู่กับความเกิด" นี่คือสภาพของไตรลักษณ์ ทุกขํ อนิจฺจํ อนตฺตา

คุณเสงี่ยม ๆ ได้ทิ้งรอยความระลึกถึงอยู่มิวาย เพราะรูปกายสลายสิ้น แต่ความดีและชื่อเสียงยังจารึกอยู่อีกต่อไป

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ.

# คำไว้อาลัยจากเพื่อนร่วมรุ่น ธ.บ. ปี ๒๔๘๒

## อบรมพิเศษมีนาคม ๒๔๘๒

คุณเสงี่ยม คงตระกูล สอบธรรมศาสตร์บัณฑิตได้ในปี ๒๔๘๒ และได้เข้ารับการอบรมพิเศษ ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม ถึง ๓๑ มีนาคม ๒๔๘๒ เป็นวันสิ้นปีในสมัยนั้นพอดี เพื่อนรุ่นเดียวกันและรุ่นก่อนมาสมทบกันรับการอบรมรวม ๑๓๖ คน

คุณเสงี่ยม คงตระกูล เป็นผู้มีความชำนาญในงานสังสรรและสังคมอยู่ไม่น้อย คำพูดแต่ละคำของคุณเสงี่ยม ฯ นอกจากจะแฝงสาระในคดีธรรมไว้มากมาย ยังมีคดีโลกที่มีรสไม่จืดจาง สามารถยึดเหนี่ยวความสนใจในบรรดามิตรสหายได้ ไม่ว่าคุณเสงี่ยม ฯ จะพูดอะไรออกมา หรือแสดงอะไรออกไป มักมีจังหวะรับกันทั้งวาทะและกิริยา นี่คือ "ศิลปของบุคคลิกในการก้าวหน้า" คุณเสงี่ยม ฯ เป็นคนคาดคะเนการล่วงหน้าได้อย่างแม่นยำ และไม่ตั้งอยู่ในความประมาท เป็นคนรักการก้าวหน้า สนับสนุนให้เพื่อนมีกำลังใจในการประกอบกิจการเพื่อลุจุดสำเร็จ คือจุดหมายที่ต้องการ รวมทั้งแนะนำแนวทางที่จะพึงปฏิบัติ ดังคำฉันท์บทหนึ่งมีว่า "ใครเยือน ณ ยามกษณะว่าง ก็แนะทางวิถีดี ครั้นเครง ภสิตหิตะคดี ฯลฯ" โดยสรุปแล้ว เป็นผู้มีกายดีวาจาดี ใจดี ดังนั้น เมื่อประกอบกับ "กตปุญญา" เข้าแล้ว ความก้าวหน้าในหน้าที่ราชการจึงอยู่ในระดับ ซึ่งนับว่าสมควรยกย่อง เพราะ




คณะร่วมรุ่นไปเคารพศพ

คุณเสงี่ยม ฯ ได้บากบั่นมานะมาตั้งแต่ยังเป็นเสมียนจนถึงตำแหน่งข้า-ราชการชั้นพิเศษในกรมใหญ่ ๆ โต ๆ เช่นกรมที่ดินเช่นนี้ จึงนับว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยาก

ภริยาและบุตรของคุณเสงี่ยม คงตระกูล ต้องการเอกสารของรุ่นเพื่อพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณเสงี่ยม คง-ตระกูล ณ วัดธาตุทอง นี้ เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับบุคลิกลักษณะและวาทะศิลป์ของคุณเสงี่ยม ฯ ในสมัยกระโน้น ที่เป็นกระจกฉายแสงแห่งความรุ่งเรืองก้าวหน้าในชีวิตตลอดมาสมกับความบากบั่น จึงเป็นที่เสียดายว่า เราได้เสียมิตรแท้ที่มีใจอารี อันเปรียบเสมือนเพชรน้ำหนึ่ง ได้มาหลุดมือหายไปจากโลกมนุษย์นี้ แต่เมื่อมาคำนึงว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตาแล้ว คุณเสงี่ยม ฯ ก็เป็นคนที่หนีกฎธรรมดาไม่พ้น กฎนี้คือกฎแห่งความตาย

พระบรมศาสดา ได้เคยทรงตรัสถึงปรภพไว้ว่า มีจริง ดังได้ตรัสไว้กับอนาถบิณฑิกเศรษฐี ตอนสูญเสียนางสุมณาเทวีบุตรสาวคนเล็กผู้ซึ่งบรรลุโลกุตระธรรมชั้นสกทาคามีไว้ว่า "นางเป็นใหญ่กว่าเศรษฐีเพราะเศรษฐีเป็นเพียงโสดาเท่านั้น บัดนี้นางยังไปเกิดเป็นเทวดาอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตแล้ว"

ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เช่นนี้ชี้ให้เห็นว่า คนมีปัญญาทรามเท่านั้นที่เห็นว่าชาติหน้าไม่มี ไม่มีการเกิดอีก ไม่มีสุขทุกข์ต่อไปอีก เห็นว่าสวรรค์นิพพานนรกไม่มี เห็นสั้น ๆ ว่ามีแต่ปัจจุบัน เลยเพลิดเพลินติดอยู่ในชาติปัจจุบัน ไม่สร้างคุณงามความดีอะไรเลย

ดังนั้น จึงไม่จำเป็นที่จะกล่าวต่อไปว่า "ชาติหน้านั้นมีจริงหรือไม่" เพราะเป็นความจริงที่พระพุทธองค์ผู้เลิศด้วยปัญญา ได้ตรัสไว้ว่า

อาศัยคุณงามความดีของคุณเสงี่ยม ฯ ที่ได้ประกอบไว้เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ ก็ได้สร้างบุญกริยาวัตถุ ๑๐ ไว้มากมายก่ายกอง คนเรานี้ถ้ามีกายวาจาใจดีแล้ว ก็ไม่มีอะไรจะต้องประสงค์อีกแล้ว และในหมู่คนเรานี้ ผู้ฝึกหัดอบรมตนเองให้ดีเป็นยอดที่สุดในโลก ถ้าผู้ใดมีธรรมประจำใจคือประพฤติปฏิบัติธรรมอยู่เสมอ ๆ ผู้นั้นจะมีแต่ความสุขความเจริญทั้งโลกนี้และโลกหน้า เมื่อแตกตายทำลายก็ไม่ไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔ ย่อมไปสู่สุขคติโลกสวรรค์ ดังที่องค์สมเด็จพระจอมธรรมได้ตรัสไว้ว่า

"ธมฺมจารี สุขํเสติ อสฺมิโลเก ปรมฺหิจ"

ผู้มีปฏิบัติประพฤติธรรมย่อมเป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ธรรมดาบุคคลผู้ไม่ประมาท เช่นคุณเสงี่ยม ฯ ปรากฏว่าได้มีการเตรียมพร้อมใจด้วยกุศลธรรมก่อนมรณะอยู่แล้ว องค์สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสว่า ผู้ใดประมาทนั้นจะเป็นคฤหัสถ์ก็ตามเป็นบรรพชิตก็ตาม ย่อมเพลิดเพลินในโลกนี้และโลกหน้า ดังได้ตรัสพระคาถาว่า

"อิธ นนฺทติ เปจฺจ นนฺทติ
กตปุญฺโญ อุภยตฺถ นนฺทติ
ปุญฺญํ เมกตนฺติ นนฺทติ
ภิยฺโย นนฺทติ สุคติ คโตติ"

ผู้ที่ได้ทำบุญไว้แล้ว ย่อมเพลิดเพลินในโลกนี้ ละโลกนี้ไปแล้วย่อมไปเพลินในโลกหน้าเขาย่อมเพลิดเพลินอยู่ในโลกทั้ง ๒ คือย่อมเพลิดเพลินว่าเราได้ทำบุญไว้แล้ว เมื่อสู่สุขคติก็ย่อมเพลิดเพลินยิ่ง ๆ ขึ้นไป ดังนี้ สำหรับคุณเสงี่ยมการอุบัติในสวรรค์จึงย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ควรสงสัย

ณ แดนสุคตินั้น หากคุณเสงี่ยมจะได้เพ่งเล็งโดยทิพจักษุลงมา ได้เห็นบรรดาญาติมิตรสหายได้ร่วมมือกันกระทำกุศลบุญราศีครั้งนี้ เพื่อแผ่ส่วนกุศลไปยังคุณเสงี่ยมฯ ยังสัมปรายภพแล้ว ก็คงจะปีติขึ้นชมโสมนัสปลาบปลื้มและอนุโมทนากุศลกรรมอันนี้ ณ เมืองแมนแดนสวรรค์ซึ่งเป็นที่สถิตย์แห่งกายทิพย์ชั้นเทพของคุณเสงี่ยมฯ อันเป็นบำเหน็จแห่งบุญกริยาวัตถุที่ได้สร้างสมไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ในมนุษย์โลกถึงเกือบ ๖๐ ปีแล้ว.

**คณะ ธ.บ. ปี ๒๔๘๒**

# คำไว้อาลัยคุณเสงี่ยม คงตระกูล

ในการเขียนคำไว้อาลัยคุณเสงี่ยม คงตระกูลครั้งนี้ ก็เนื่องจากว่าคุณเสงี่ยม คงตระกูล กับข้าพเจ้าเคยรู้จักมักคุ้นกันตั้งแต่ครั้งยังเป็นเสมียนราว ๆ ๓๐ ปีแล้ว และตกอยู่ในชตาทุกข์สุขปาน ๆ กัน บางครั้งก็ทำงานประสานงานร่วมกัน เช่นเมื่อคราวเริ่มจัดตั้ง "สถานีเกษตรกรรมทดลองกลางที่บางเขน" ราว พ.ศ. ๒๔๘๐ เป็นต้น คุณเสงี่ยมได้ผ่านการสอบเป็นราชบุรุษ ข้าพเจ้าก็ได้ผ่านมาเช่นกัน ครั้นมาสอบไล่เป็นข้าราชการชั้นตรีทั่วประเทศในราว พ.ศ. ๒๔๘๐ เราก็สอบไล่ได้ที่ไล่เลี่ยกัน การติดขัดล่าช้าในการบรรจุเกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน ครั้นมาสอบได้ธรรมศาสตร์บัณฑิตเราก็มาอบรมในรุ่นเดียวกันในเดือนมีนาคม ปี ๒๔๘๒ การเลื่อนเป็นชั้นโทและชั้นเอกก็คงเป็นไปในลักษณะไล่ ๆ เลี่ย ๆ กัน ข้าพเจ้าได้ปริญญาโท คุณเสงี่ยมได้ชั้นพิเศษ ข้าพเจ้าไปดูงานเมืองฝรั่งเศส แต่คุณเสงี่ยมไปรับความสุข ณ เมืองแมนแดนสวรรค์ ก่อนที่ข้าพเจ้าจะไปเมืองนอกเมื่อปลายปี ๒๕๐๗ คุณเสงี่ยมได้กรุณาค้ำประกันข้าพเจ้าเพื่อทำใบหนังสือเดินทาง (พาสปอร์ต) นอกจากนี้ยังเป็นผู้ช่วยเหลือให้ความคิดเห็นสนับสนุนกำลังกายและกำลังใจ มีมานะบุกบั่นในการดำเนินชีวิตของข้าพเจ้าอยู่เนือง ๆ เป็นอันว่านอกจากเราจะได้ประสานงานร่วมกันทั้งทางราชการและส่วนตัวแล้ว ข้าพเจ้ายอมรับว่ามีหลายครั้งที่ข้าพเจ้าได้อาศัยสติปัญญาและความช่วยเหลือของคุณเสงี่ยมในอันที่จะสร้างเสริมความเข้มแข็งแรงกล้าในการดำเนินชีวิต ครั้นในเดือนกรกฎาคม ๑๕๐๘ ข้าพเจ้าได้รับ

ข่าววิปโยคอันนี้ โดยมีผู้เอื้ออารีส่งไปให้ ซึ่งขณะนั้น ข้าพเจ้าได้กำลังดูงานเศรษฐกิจการเกษตรอยู่ ณ คณะเศรษฐกิจการเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมืองแรนส์ มณฑลเบรอตาญ ประเทศฝรั่งเศส ข้าพเจ้าคิดว่าคงจะไม่ได้มีโอกาสเผาเพื่อนเสียแล้ว อาศัยเหตุที่ข้าพเจ้ากลับมาเมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๐๙ ต่อมา พ.ต.อ. พิสุทธิ์ เนตยากร โทรศัพท์ให้ข้าพเจ้าไปพบ จึงตระหนักแน่ว่า บัดนี้ข้าพเจ้ามาทันเวลาเผาเพื่อนแล้ว

ชีวิตคือการต่อสู้ คุณเสงี่ยมได้ต่อสู้เกมชีวิตอย่างโชกโชนโดยไม่ยอมแพ้ต่อการกีฬาชีวิต จึงขึ้นชื่อว่าตายในระหว่างหน้าที่ราชการ กล่าวคือ กำลังออกความคิดเห็นเสนอผู้บังคับบัญชาอยู่ เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๐๘ คุณเสงี่ยมเป็นผู้ไม่ประมาทในวัย ในความปราศจากโรค และในด้านอื่น ๆ ได้เป็นผู้มีสติระลึกรอบคอบและสุขุม นับว่าเป็นมิตรสหายที่ซื่อสัตย์ และพ่อบ้านที่เป็นตัวอย่างน่าสรรเสริญ การก้าวหน้าบากบั่นผ่าพ้นอุปสรรคทั้งหลายมานี้ ถือได้ว่าเป็นความสามารถของคุณเสงี่ยมและปุพเพกตปุญญตา ทั้งนี้ กรรมดีจึงส่งเสริมให้มีพลวปัจจัยนำไปสู่ความก้าวหน้า ความมีปัญญาความรอบคอบสุขุม เป็นผู้นำในทางวิชาการและสังคม ชีวิตคุณเสงี่ยมได้รับความไว้วางจากผู้บังคับบัญชาและได้เดินทางไปดูงาน กรมที่ดิน ณ ประเทศออสเตรเลียเป็นเวลานานเกือบปี ซึ่งถ้าจะว่าโดยหน้าที่ก็ชำนาญอยู่แล้ว เมื่อได้ไปพบครูอาจารย์ตำรับตำราที่ดีเข้าอีก ก็ยิ่งเสริมประสิทธิภาพในการทำงานยิ่งขึ้น เมื่อจุดเด่นหลาย ๆ จุดมาพบกันเข้าก็ย่อมบรรดาลให้มีความเป็นอยู่ที่ก้าวหน้าอย่างสม่ำเสมอโดยมิขาดสาย ถ้าจะกล่าวกันให้ลึกซึ้งอีกทีแล้ว คุณเสงี่ยมมีการศึกษาหลายด้าน ในด้านธรรมวินัย

ก็ได้เคยอุปสมบทและศึกษาจนแตกฉานพอที่จะใช้ในการสร้างอริย-ทรัพย์อันสามารถอำนวยประโยชน์อย่างใหญ่ยิ่ง อันได้แก่ชาตินี้และชาติหน้า รวมทั้งประโยชน์สูงสุดเข้าไว้ด้วย ซึ่งผู้มีปัญญาเท่านั้นที่สามารถล้ำแดนนี้เข้าไปได้

คุณเสงี่ยมเป็นนักสังคมชั้นเยี่ยม คือเป็นผู้ที่เสนอความคิดเห็นให้สังคมยอมรับ โดยแจกแจงเหตุผล และมีประสพการณ์มาให้สังคมพิจารณา ดังนั้น จึงนับได้ว่าต้องใช้ขันติธรรมต่อการสังสรรและสังคมที่มีประโยชน์ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อยังหนุ่ม ๆ จึงเป็นผู้มีคารมอ่อนหวานในการโต้วาทีคู่กับคุณทิม ทัศนปรีดา ซึ่งสามารถจูงใจให้มวลชนคล้อยตามไปตามโวหารอันหลักแหลม จนลังเลมิกล้าจะตัดสินเพราะการโต้วาทีเป็นปัญหา เรื่องโวหารและคารมรวมทั้งอารมณ์ของผู้ฟังด้วย เมื่อรสนิยมปาน ๆ กันแล้วก็ตัดสินไม่ลง ผลก็คือเป็นบุคคลที่สังคมยอมให้เกียรติ เพราะคุณเสงี่ยมเป็นผู้ให้เกียรติต่อสังคม และสังคมได้รับผลประโยชน์ในด้านความรู้ ความคิดเห็นชั้นนำ และก้าวหน้าของคุณเสงี่ยม ข้อที่ควรสังเกตก็คือ คราใดที่คุณเสงี่ยมจะพูดเรื่องอะไร มิได้กล่าวขึ้นมาลอย ๆ เลย และมักจะท้าวความเดิมเป็นประวัติศาสตร์และประสพการณ์เสียก่อน จึงจะปล่อยให้เพื่อนวินิจฉัยเอาเอง อันเป็นหลักใหญ่ของประชาธิปไตยพฤติการณ์เช่นนี้ คุณเสงี่ยมจึงเป็นที่รักและยกย่องในบรรดามิตรสหายทั้งหลายทั่ว ๆ ไป รวมทั้งผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาและผู้บังคับบัญชาด้วย

แน่นอน การตายของคุณเสงี่ยมในหน้าที่ราชการ เช่นนี้ ย่อมถือเป็นเกียรติอันสูงส่ง แม้จะยังความวิปโยคให้แก่ญาติมิตรสหายก็

จริง แต่การเศร้าโศกเช่นนี้ก็เท่ากับเศร้าโศกต่อสิ่งที่เป็นไปโดยธรรมดา ดังปรากฏในทำวัตรเช้า ว่า

| | |
|---|---|
| "สพฺเพสงฺขาราอนิจฺจา | สังขารทั้งหลายอยู่ไม่เที่ยง |
| สพฺเพธมฺมาอนตฺตาติ | ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา" |
| อทฺธุวํชีวิตํ | ชีวิตนี้ไม่เที่ยง |
| ธุวํมรณํ | ความตายเที่ยง |
| อวสฺสํมยา มริตฺตพฺพํ | เราจะต้องตายแน่ |
| อจิรํ วตยํ กาโย | ไม่นานหนอตายนี้ |
| ปฐวึ อธิ เสสติ | จักต้องทับถมแผ่นดิน |
| ฉุทฺโทอเปตฺต วิญฺญาโณ | ถูกทอดทิ้งปราศจากวิญญาณ |
| นิรตฺถํ วคริํ ครํ | ดุจท่อนฟืนอันหาประโยชน์มิได้ |

เมื่อมาคำนึงถึงกรรมดีที่คุณเสงี่ยมได้ปฏิบัติไว้ตั้งแต่ครั้งยังดำรงชีวิตอยู่เป็นเวลาหลายสิบปีแล้วย่อมเป็นที่ตระหนักว่า ในด้านโอปาติกะย่อมไปเสวยสุขในทิพยวิมาน เป็นผู้มาดีไปดีเป็นบุคคลที่ควรแก่การยกย่องและสรรเสริญ แม้จะละโลกนี้ไปแล้ว ชื่อเสียงและคุณธรรมความดีก็ยังหอมหวลทวนลมและเป็นมิตรกับคนทั่วไป.


**จุไร คุวานเสน ธ.บ.**

**เศรษฐีศาสตร์มหาบัณฑิต**

Docteur ensociologie Ruvale

Université de Rennes (France)

# คำไว้อาลัยคุณเสงี่ยม คงตระกูล

วันที่ ๗ ก.ค. ๒๕๐๘ ได้อ่านข่าวจากหน้าหนังสือพิมพ์พบว่า ข้าราชการชั้นพิเศษ กรมที่ดิน กระทรวงมหาดไทย ถึงแก่กรรมยังสถานที่ทำงาน ได้อ่านด้วยความสนใจ พบว่าคุณเสงี่ยม คงตระกูล เพื่อนร่วมรุ่นของเราเป็นข่าวในวันนั้น รู้สึกตกใจและสลดใจเพราะได้ขาดเพื่อนที่ดีไปอีกคนหนึ่ง ได้โทรศัพท์บอกข่าวให้เพื่อนร่วมรุ่นทราบตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติมา และได้ร่วมไปสวดพระอภิธรรมให้ ร่วมกับเจ้าภาพทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ในนามของเพื่อนร่วมรุ่นโดยตลอด แม้ในวันบรรจุศพพวกเราก็นัดไปกันโดยพร้อมเพรียง

คุณเสงี่ยม ฯ เป็นยอดปิยะมิตรคนหนึ่ง เป็นผู้ช่วยเหลือในกิจการของเพื่อนร่วมรุ่นโดยตลอดในเมื่อมีการขอร้องไป และจะใช้คำพูดติดปากเสมอว่า "เพื่อนเอ๋ย" แทบทุกคำ บางครั้งยังเป็นผู้แนะนำการแก้ปัญหา ในการงานที่นำไปปรึกษาหารือด้วยความเต็มใจและสุขุมยิ่ง นับว่าเป็นบุคคลที่บำเพ็ญตนเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นอย่างดียิ่ง

วันหนึ่ง ในขณะที่ยังมีการตั้งศพคุณเสงี่ยม ฯ อยู่ที่วัดธาตุทองก่อนการบรรจุศพ ข้าพเจ้าผ่านไปทางวัดธาตุทอง ตอนนั้นเวลาประมาณ ๑๑.๐๐ น. เศษ ได้แวะเข้าไปเยี่ยมเคารพศพ ไม่พบผู้ใด คนเฝ้าบอกว่าญาติเพิ่งกลับไปเดี๋ยวนี้เอง ได้นั่งพักพิจารณาและระลึกถึงคุณความดีของเพื่อนอยู่ ได้แลเห็นชายหญิงคู่หนึ่งแต่งกายไว้ทุกข์มาเคารพศพ เมื่อเคารพศพแล้วได้ออกมาพบกับข้าพเจ้าซึ่งนั่งอยู่ที่ระเบียง ชายหญิงคู่นั้นได้พูดกับข้าพเจ้าว่า เสียดายเหลือเกินไม่น่า

อายุจะสั้นอย่างนี้ คุณเสงี่ยมนี้ได้เป็นทั้งครู ทั้งเพื่อน และทั้งนาย การพูดขึ้นนี้ผู้พูดไม่ทราบว่าข้าพเจ้าเป็นใคร ได้พูดออกมาจากน้ำใสใจจริง และเป็นการระบายทางหนึ่ง เพราะสถานที่นั้นมีข้าพเจ้าแต่ผู้เดียว ข้าพเจ้าสนใจจึงย้อนถามว่า คุณมาจากไหน ผู้นั้นบอกว่าเป็นข้าราชการกรมที่ดินคนหนึ่ง แต่อยู่ต่างจังหวัด รู้ข่าวก็รีบร้อนมาดูเหมือนอยู่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พฤติการณ์ดังกล่าวแล้วนี้ แม้เป็นตัวอย่างเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ก็เพราะความดีของเพื่อนผู้ล่วงลับไปแล้วได้กระทำไว้นั่นเอง

เมื่อคุณเสงี่ยม ฯ ถึงแก่กรรมไปแล้วพวกเราร่วมรุ่นก็ได้ปวารณาตัวกับครอบครัวคุณเสงี่ยม ฯ ไว้ว่าจะรับใช้กิจธุระต่าง ๆ และช่วยเหลือเท่าที่สามารถจะกระทำได้ ซึ่งวัตถุประสงค์อันนี้เป็นเจตนาของเพื่อนร่วมรุ่นทุกคนซึ่งได้ปฏิบัติแก่เพื่อนร่วมรุ่น ที่ล่วงลับไปแล้วโดยสม่ำเสมอ การพบปะเลี้ยงสังสรรค์กันนั้นเป็นเพียงสื่อสัมพันธ์อย่างหนึ่งเท่านั้น แต่ความตาย ความทุกข์ยากและอื่น ๆ ซึ่งพวกเราจะช่วยเหลือกันได้ย่อมเป็นยอดปรารถนาของพวกเรา

การพิมพ์เอกสารรุ่นนี้ รู้สึกจะเป็นธรรมเนียมของพวกเราอย่างหนึ่งซึ่งนอกจากเป็นการเชิดชูคุณงามความดีของเพื่อน และเพื่อนให้รู้ถึงนิสัยใจคอต่าง ๆ ของเพื่อนซึ่งร่วมกิน ร่วมนอน ร่วมเรียนกันมาแล้ว ยังเพื่อให้เป็นอนุสรณ์ของบุตร ภรรยา ลูกหลานของเพื่อนร่วมรุ่นต่อไปด้วย ซึ่งอาจเป็นวงนอกไปสักหน่อย แต่เอกสารนี้ก็มีสาระประโยชน์อยู่บ้างพอสมควร นอกจากนี้ เพื่อนร่วมรุ่นเห็นว่าเรื่องตายแล้วเกิดใหม่จริงหรือ ของพระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณเทพคุณาภรณ์ แห่งวัดสระเกศเป็นเอกสารที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง เมื่อได้อ่าน

เรื่องตายแล้วเกิดใหม่ของท่านเจ้าคุณเทพคุณาภรณ์โดยตลอดแล้ว จะเห็นความสำคัญในเรื่องพุทธศาสนาอย่างหนึ่งว่า หลักคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ท่านสั่งสอนให้คนเราเชื่อกรรมและเชื่อผลของกรรม คือคนทำกรรมดีเรียกว่า "กุศลกรรม" ย่อมได้รับผลของกรรมดี คนทำกรรมชั่วเรียกว่า "อกุศลกรรม" ก็ย่อมได้รับผลของกรรมชั่วแน่นอนไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ คือ "กรรม" เป็นผู้จำแนกสัตว์ให้ดีชั่วตามกรรมที่สัตว์นั้น ๆ ได้กระทำไว้ ผลของกรรมที่คนได้กระทำเอาไว้นั้นสุดแต่เจตนาที่จะกระทำ คือตั้งใจทำรุนแรงหรือหนักเบาเพียงใด ถ้าเจตนารุนแรงย่อมจะได้รับผลกรรมที่ตนได้กระทำไว้เร็ว ถ้าหากเจตนาไม่รุนแรงผลก็ได้รับช้า อย่างนี้เป็นต้น เมื่อเห็นความสำคัญในเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ของท่านพระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณเทพคุณาภรณ์นี้ จึงได้ขออนุญาตจากพระคุณท่าน ซึ่งก็ได้รับอนุญาตจากพระเดชพระคุณด้วยดี และพระเดชพระคุณอนุโมทนาในกุศลนี้มาด้วย จึงขอกราบขอบพระคุณมา ณ ที่นี้ด้วย ขอให้วิญญาณของเพื่อนซึ่งได้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งได้สถิตย์อยู่บนสรวงสวรรค์ชั้นใด ๆ ก็ตาม กุศลใดที่เกิดจากการพิมพ์เอกสารเล่มนี้หรือการกุศลใด ๆ ที่เพื่อนร่วมรุ่นได้ประกอบกระทำให้แก่คุณเสงี่ยม คงตระกูล แล้ว ขอให้วิญญาณของคุณเสงี่ยม ฯ จงได้ประสบแต่ความสุขในสัมปรายิกภพภายภาคหน้าด้วยเทอญ.

พ.ต.อ. พิสุทธิ์ เนตยากร

# รำพันอาลัยคุณเสงี่ยม คงตระกูล

การตายเป็นกฎธรรมดา มนุษย์เกิดมาต้องตาย แต่การตายย่อมเสทือนอารมณ์ผู้อยู่หลัง มากน้อยต่างกันแล้วแต่ความสนิทชิดชอบและความดีงามที่ผู้ตายได้กระทำไว้

คุณเสงี่ยมถึงแก่กรรมลงโดยปัจจุบันทันด่วน เป็นบุญญกิริยาที่ล่วงไปโดยสงบไม่ทุรนทุราย แต่ยังความสลด ไม่อาจอดใจหายแก่ผู้รู้จักเป็นอย่างมาก

ทั้งนี้เพราะความดีของคุณเสงี่ยม ที่มีน้ำใจเปี่ยมด้วยมิตรจิตและความปรารถนาดีต่อทุกคนที่พบ เต็มใจช่วยเหลือชี้แจงเกี่ยวกับกิจการที่รับวานไว้ และพอใจเล่าเรื่องอันทรงจำไว้ได้อย่างน่าชื่นชม และประการสำคัญอันมิใช่ประการสุดท้าย ก็คือ คุณเสงี่ยมเป็นคนรักความเป็นธรรม ให้ความเป็นธรรม และเพียบพร้อมด้วยธรรมสำนึก

ตลอดระยะเวลา ๓๒ ปีที่ใกล้ชิด นอกจากคุณสมบัติดังกล่าวข้างต้นแล้ว ข้าพเจ้าเห็นคุณเสงี่ยมเป็นคนคงเส้นคงวาที่สุด คุยสนุกและมีวาทะคมคาย

หากผลของการกระทำในชาตินี้ จะส่งให้คุณเสงี่ยมไปเกิดเป็นคุณเสงี่ยมในสัมปรายภพ ก็ขอบุญกุศลที่คุณเสงี่ยมสร้างสมไว้เป็นปัจจัยสู่สุคติสุขสันต์นั้น เทอญ.

นาย เธียรไท อภิชาตบุตร์

ศาลากลางจังหวัดลพบุรี

วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๐๙

เรียน พ.ต.อ. พิสุทธิ์ ที่รักและนับถือ

หนังสือเวียนร่วมการกุศลศพคุณเสงี่ยม คงตระกูล เพื่อนร่วมรุ่นของเราที่ได้ถึงแก่กรรมไปนั้น ได้รับแล้ว ขอบคุณมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผมกับคุณเสงี่ยม สนิทสนมกันเป็นพิเศษ ในทางราชการก็กระทรวงเดียวกัน และมักจะพบปะประสานงานกันอยู่เสมอ ครั้งสุดท้าย ก่อนที่เราจะจากกัน เราไปร่วมประชุมสัมนาระดับนักบริหารที่บางแสน ชลบุรี และได้พบกันอีกครั้งที่ห้องประชุมกระทรวงมหาดไทย ในฐานะที่ คุณเสงี่ยมเป็นผู้แทนของกรมที่ดิน ผมได้เดินทางไปดูงานต่างประเทศเสีย จึงไม่มีโอกาสไปรดน้ำศพ คุณเสงี่ยมเป็นคนที่มีอัธยาศัย ใจคอน่ารัก และน่านับถือมาก รักเพื่อนฝูงยิ่งกว่าสิ่งใด จึงเป็นที่น่าเสียดาย แต่จะทำอย่างไรได้ ไม่ว่าผู้ใดทั้งนั้น มัจจุราชย่อมไม่เว้นเลย ผมขอภาวนาสวดมนต์ให้คุณเสงี่ยม คงตระกูล จงไปสู่สุขคติยังภพโน้นเพียบพร้อมไปด้วยความสุข สรรค์ หรรษา

พร้อมนี้ผมได้ส่งธนาณัติเงินช่วยในการทำบุญ ขอบคุณที่จัดการแทนเพื่อน ๆ

รักและนับถือ

ยุทธ หนุนภักดี

ผู้ว่าราชการจังหวัดลพบุรี

# คำไว้อาลัย

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ    นามโคตฺตํ น ชีรติ

**ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายย่อมย่อยยับไป แต่เกียรติชื่อเสียงหาย่อยยับไปไม่**

การจากไปของคุณเสงี่ยม คงตระกูล อดีตผู้อำนวยการส่วน ฯ กรมที่ดิน อย่างกระทันหันเมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๐๘ นอกจากจะยังความเศร้าโศรกเสียใจอาลัยรักแก่บุตรธิดาภรรยามารดาบิดามากอยู่แล้ว แม้มวลญาติสนิทมิตรสหายก็เสียใจอาลัยรักไม่น้อยเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ก็เพราะอาศัยคุณงามความดีของผู้ตายได้ทำไว้เมื่อครั้งยังดำรงชีวิตอยู่ แต่เมื่อหวลมาระลึกนึกถึงหลักธรรมของพุทธองค์ที่ทรงห่วงใยได้ตรัสไว้ในเวลาใกล้จะปรินิพพานว่า "วย ธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทท สมฺมา เทถ ฯ ซึ่งแปลความว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาท ให้ถึงพร้อม" นี่เป็นปัจฉิมโอวาทอันทรงคุณค่าลึกล้ำหาที่เปรียบมิได้ ที่ทรงตรัสเตือนให้พุทธบริษัทไม่ประมาท ให้บำเพ็ญแต่ความดีไว้ เพราะความดีทำไว้ไม่รู้สูญ แม้ร่างกายจะย่อยยับดับสูญไปก็ตามที แต่คุณงามความดียังคงอยู่ตลอดไป ดุจนัยประพันธ์ภาษิตที่สอนไว้ให้ทำแต่ความดีว่า

จงทำดี ตราไว้ ให้โลกเห็น
เหมือนจันทร์เพ็ญ เด่นชัด จำรัสสี

สาดแสงส่อง ท้องนภา ยามราตรี
นับร้อยวัน พันปี บ่คลี่คลาย ฯ

เมื่อได้พิจารณาหลักธรรมของพุทธองค์แล้ว ก็จะเห็นว่าเป็นหลักธรรมดาที่หนีความจริงไปไม่พ้นทุกคนจะต้องประสบไม่ช้าก็เร็ว คือต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย แต่การตายก็มีอยู่สองอย่าง คือตายดีและตายร้าย แต่ไหน ๆ จะต้องตายก็ควรตายให้ดีที่สุด คือระหว่างมีชีวิตอยู่ก็พยายามละเว้นความชั่ว บำเพ็ญแต่ความดี และทำใจให้ผ่องใส อันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ดุจพุทธองค์ตรัสภาษิตเป็นคติเตือนใจไว้ว่า รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายย่อมย่อยยับไป แต่เกียรติชื่อเสียงหาย่อยยับไปไม่ แม้ข้อนี้ท่านสุนทรภู่ท่านกวีเอกของไทยก็ได้ประพันธ์ภาษิตสอนใจไว้อย่างไพเราะน่าจับใจว่า

อันดีชั่วตัวตายเมื่อภายหลัง ชื่อก็ยังยืนอยู่ไม่รู้หาย ฯ ดังนี้

โดยนัยเดียวกันนี้ สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส กวีเอกของไทยองค์หนึ่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็ได้ทรงนิพนธ์คติสอนใจไว้ในหนังสือกฤษณาสอนน้องว่า

พฤษภกาษร อีกกุญชรอันปลดปลง
โททนต์เสน่งคง สำคัญหมายในกายมี
นรชาติวางวาย มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สถิตทั่วแต่ชั่วดี ประดับไว้ในโลกา ฯ ดังนี้

แม้ว่าร่างกายและวิญญาณของคุณเสงี่ยม คงตระกูล ก็เช่นกัน จะได้ล่วงลับดับสูญจากพวกเราไปแล้วอย่างไม่มีวันกลับมาก็ตามที แต่เกียรติชื่อเสียงและคุณงามความดีอันสูงเด่นของคุณเสงี่ยม คงตระกูล ซึ่งได้ประกอบไว้ในอดีตจนกระทั่งวาระสุดท้ายแห่งกาลมรณะ ก็จะยังคงดำรงอยู่ในความทรงจำของพวกเราตลอดไป

ในวาระสุดท้ายนี้ ขออำนาจกุศลผลบุญราศีที่คุณเสงี่ยม คง-ตระกูล ได้ประกอบบำเพ็ญเพียรมาด้วยดีในอดีตลอดกาลสมัยในชีวิตนี้ และกุศลทักษิณานุประทาน ซึ่งบิดามารดาบุตรธิดาภรรยาและมวลญาติสนิทมิตรสหายได้ร่วมบำเพ็ญกุศลฌาปนกิจอุทิศให้คุณเสงี่ยม คงตระกูล ซึ่งล่วงลับไปแล้วจงเป็นมหากุศลดลบันดาลให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของคุณเสงี่ยม คงตระกูล จงประสบแต่อิฏฐคุณมนูญผลเสวยสุขสมบัติในสุขคติสัมปรายภพตลอดกาลนาน เทอญ.

อาลัยจากเพื่อนร่วมรุ่น

สุธีร์ จันทร์เจริญสุข

**(นายสุธีร์ จันทร์เจริญสุข)**

ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดตาก.

๗ มิถุนายน ๒๕๐๙

# อภิปรายปัญหาธรรม

## เรื่อง

# ตายแล้วเกิดจริงหรือ?

---

| | |
|---|---|
| **พระเมธีสุทธิพงศ์** | เป็นประธานการอภิปราย |
| **ดร. นิพนธ์ ศศิธร** | ผู้ซักถาม |
| **อาจารย์พร รัตนสุวรรณ** | ผู้ตอบ |

(พระเมธีสุทธิพงศ์) ท่านผู้ฟังทั้งหลาย วันนี้คณะผู้อภิปรายได้รับ อาราธนา และได้รับเชิญ จากศาลาอเมริ กันร่วมกับ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยให้มาอภิปรายในหัวข้อเรื่องว่า "ตายแล้วเกิดใหม่จริงหรือไม่ ?" การที่ได้มีการวิจัยค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องความเสื่อมโทรมของศีลธรรมที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบันนี้ ที่ได้ปรากฏผลออกมาจากการวิจัยนั้นต่าง ๆ กัน บ้างก็ว่ามาจากหนังสือพิมพ์ และมาจากอีกหลายสิ่งหลายอย่าง เมื่อรวมความแล้วก็ว่ามาจากสาเหตุที่จะให้เกิดความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมนั้นย่อมจะต้องมีสิ่งเหล่านี้เข้าไป เป็นตัวเหตุสำคัญ

ในสมัยก่อนโน้น พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงทราบถึงปัญหาเกี่ยวกับเรื่องความเสื่อมโทรมในทางศีลธรรมอยู่เหมือนกัน แล้วพระองค์ได้ทรงแก้ความเสื่อมโทรมในทางศีลธรรมด้วยการนำธรรมออกมาเผยแพร่โดย

เฉพาะอย่างยิ่ง พระองค์ได้ตรัสไว้เกี่ยวกับเรื่องความเห็นของบุคคล ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดความเสื่อมโทรมในทางศีลธรรม ซึ่งพอจะแยกได้เป็น ๒ ประเภท ประเภทหนึ่งเรียกตามภาษาของพระว่า อุจเฉททิฏฐิ แปลว่าความเห็นว่าคนเราตายแล้วไม่ต้องไปเกิดอีก คือ ขาดสูญนั่นเอง อีกความเห็นหนึ่งก็ว่า สัสสตทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นแก่ตัว หรือทางพระก็แปลกันว่า ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องตัวตน ซึ่งตรงกันข้ามกับคำว่า อนัตตา ความเห็นทั้งสองประการนี้เป็นมูลเหตุอันสำคัญที่ทำให้คนมีความประพฤติปฏิบัติไปตามที่ตนเชื่อตนถือนั้น

ในทางพระศาสนานั้นมีข้อความอยู่ สูตรหนึ่งที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า คนเราที่ได้ประพฤติเสียหายทั้งทางกายทางวาจาและทางใจนั้น มาจากความเห็นที่ไม่ถูกต้อง โดยเฉพาะคือ ๒ ประการนี้ แล้วก็ในสูตรเดียวกันนั้นพระองค์ก็ตรัสว่า การที่คนเราจะมีความประพฤติอันดีงาม ซึ่งเรียกในสูตรนั้นว่าสุจริต ก็เพราะมีความเห็นอันถูกต้อง ในที่นี้ก็คือความเห็นที่ตรงกันข้ามกับความเห็น ๒ ประการที่กล่าวมาแล้ว การที่จะทำให้คนเข้าใจถูกต้องตามความเห็นที่เป็นจริงหรือให้เห็นตรงกันข้ามกับความเห็นที่เรียกว่า เห็นว่าตายแล้วไม่ต้องเกิด และประเภทที่เห็นจนกระทั่งเกิดความเห็นแก่ตัวนี้ จะต้องสร้างและต้องทำกันมาก และถ้าหากว่าความเห็น ๒ ประการนี้มีมากเสียแล้ว ก็เป็นของแน่นอนเหลือเกินว่าการแก้ความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมนั้นรู้สึกว่าจะยาก แม้ว่าการสนใจในความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมต้องการที่จะแก้ไขในหลายประการมีอยู่ก็จริงในปัจจุบันนี้ แต่ว่าพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงชี้ไว้แล้ว ซึ่งถ้าจะเปรียบก็เหมือนอย่างว่าพระองค์ได้ทรงชี้ต้นรากหรือเค้าเงื่อนอันสำคัญเลยทีเดียว เพราะว่า

เป็นการชี้เค้าเงื่อนแห่งความรู้สึกภายในจิตใจ ซึ่งถ้าฝังตัวอยู่อย่างนั้นแล้วก็ยากที่จะแก้ไข ซึ่งถ้าจะเปรียบแล้วก็เหมือนกับต้นไม้ที่เสียที่ราก คือรากมันเสีย รากมันเน่า การที่จะให้มันงอกงามขึ้นมาอีกนั้นไม่ได้ คนนี่ก็เหมือนกันถ้ามีความรู้สึกในใจเสีย คือมีความรู้สึกไม่ตรงกับความเป็นจริงแล้วละก็ถึงจะฟื้นฟูสักเท่าไรก็ยาก แต่ว่าอย่างไรก็ดีการวิจัยวิจารณ์ออกมาในแง่ต่าง ๆ นั้นไม่ใช่ว่าจะผิด แต่ว่าเป็นส่วนหนึ่งและส่วนที่สำคัญในทางศาสนาได้แสดงไว้แล้ว และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการอภิปรายในวันนี้นั้น องค์อภิปรายที่มีความเกี่ยวข้องอยู่กับการวิจัยเรื่องของทางสังคมนี้ก็คืออาจารย์นิพนธ์ ศศิธร ซึ่งเป็นผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องอยู่กับเรื่องนี้เป็นอย่างมากในปัจจุบันนี้ เพราะฉะนั้น ก็เชื่อว่าองค์อภิปรายทั้งสองท่านคงจะทำให้ท่านทั้งหลายได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องที่จะอภิปรายที่ว่า คนเราตายแล้วจะไปเกิดใหม่จริงหรือไม่ ? คือเรื่องนี้ที่นำมาอภิปรายที่สำคัญก็คือว่า ถ้าคนเรามามีความเข้าใจว่า ถ้าคนเราตายแล้วไม่เกิดละก็ จะทำอะไรก็ทำได้ตามสบายใจ เพราะไม่ต้องคิดอะไรทั้งนั้นเพราะว่าตายแล้วก็เลิกกัน ทีนี้ถ้าหากว่ามามีความรู้สึกถูกต้องว่า ตายแล้วจะต้องเกิดใหม่ จะทำอะไรก็คิด เหมือนกับคนที่คิดการอะไรยาว ๆ ไม่คิดสั้น ๆ ไม่คิดเฉพาะแต่เพียงวันนี้ แต่คิดไปถึงพรุ่งนี้ด้วย ไม่คิดเฉพาะเดือนนี้ แต่คิดไปแต่คิดไปถึงปีหน้าด้วยไม่ใช่คิดเฉพาะปีนี้ ถึงเดือนหน้าด้วยคนที่คิดยาว ๆ อย่างนั้นก็เหมือนกับคนที่เห็นการเกิดใหม่

แต่ก็เป็นปัญหาที่ยากในการที่จะเชื่อ เพราะว่าคนที่ไปเกิดใหม่

จากคนที่ตายไปแล้วนี่ ก็ยังไม่เคยมีปรากฏว่าใครมาบอกใครกันสักคน ทีหนึ่งอย่างที่เคยมีเรื่องกล่าวกันไว้ในทางศาสนาก็มี คือเคยมีท่านที่มีความรู้สึกไม่เชื่อ มีความเห็นผิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ พระท่านบอกก็ไม่เชื่อ เขาบอกว่าผมก็เคยทดลองมาแล้ว เวลาคนที่เป็นญาติที่เป็นมิตรเป็นสหายจะตาย ก็ไปสั่งว่า ตายแล้วถ้าไปตกนรกละก็ขึ้นมาบอกที ก็เห็นเงียบไปทั้งนั้น ไม่เห็นกลับมาสักคนเดียว ในทางสวรรค์ก็เหมือนกันอีกนั่นแหละ ก็พยายามที่จะสั่งว่า ถ้าไปสวรรค์ละก็ช่วยกลับมาบอกทีเถอะ เงียบหายไปเหมือนกันทั้งไปสวรรค์ทั้งไปนรกยังไม่ปรากฏว่ากลับมาสักคนเดียว ตกลงว่าน่าจะเป็นจริงที่ว่าตายแล้วไม่เกิด แล้วก็เฉพาะในวันนี้องค์อภิปรายทั้งสองคงจะให้ความแจ่มแจ้งแก่ท่านผู้ฟังทั้งหลายในที่นี้ ทั้งฝ่ายที่เป็นพระภิกษุสามเณรและท่านผู้ครองเรือนทั้งหลาย

ก่อนที่จะอภิปรายในหัวข้อเรื่องนี้ ก็ขอแนะให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายได้ทราบในที่นี้ว่าอาจารย์ผู้อภิปราย ที่นั่งอยู่ทางด้านขวาของอาตมานี้คือ อาจารย์ นิพนธ์ ศศิธร ในปัจจุบันนี้ท่านเป็นอาจารย์ในคณะรัฐศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย แล้วก็ยังรักษาการในตำแหน่งหัวหน้ากองวิจัย เกี่ยวกับการ สังคมแห่งสภา วิจัย แห่งชาติ ท่านผู้นี้แต่เดิมมาก็ได้ศึกษาอยู่ในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย เหมือนกัน โดยได้รับปริญญารัฐศาสตร์ แล้วท่านก็ได้ไปศึกษาต่อในสหรัฐอเมริกา ได้รับ ปริญญามหาบัณฑิตทางการทูตและนิติศาสตร์ แต่ก็ยังไม่พอ เพราะเหตุที่มีใจรักการศึกษา จึงได้ไปศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยอินเดียน่า เฉพาะในการศึกษาคราวนี้ก็ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตในวิชาการ

สัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยเฉพาะที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือการวิจัยอยู่ในปัจจุบันซึ่งเป็นหน้าที่ของท่าน

ส่วนอีกท่านหนึ่งที่อยู่ทางซ้ายของอาตมานี้คือ อาจารย์พร รัตนสุวรรณ เป็นอาจารย์บรรยายวิชาธรรมประยุกต์อยู่ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ซึ่งมีนามว่า มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณวัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ นอกจากการบรรยายวิชาธรรม ประยุกต์ใน มหาวิทยาลัย แล้วก็ยัง ได้เป็น อาจารย์ บรรยายธรรมะ ฝึกอบรมเกี่ยวกับเรื่องสมาธิในแผนกธรรมวิจัย กองเผยแผ่ของมหาวิทยาลัยอีกส่วนหนึ่งด้วย อาจารย์พร รัตนสุวรรณ นี้เป็นผู้ที่มีความสนใจมากเกี่ยวกับเรื่องตายแล้วเกิดหรือไม่ จึงได้ค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยเฉพาะและเท่าที่ได้ค้นคว้ามาก็มีหลักฐานพอที่จะนำมาชี้แจง ให้ท่านผู้ฟัง ทั้งหลาย ได้รับทราบในที่นี้ว่าคนเราที่ตายแล้วจะเกิดหรือไม่ เพราะฉะนั้นต่อไปนี้ก็ ขอเชิญอาจารย์ นิพนธ์ ศศิธร ได้เริ่มซักถาม

(อาจารย์นิพนธ์) พระคุณเจ้า ประธานและคุณผู้ฟังที่มีเกียรติทั้งหลาย ที่ผมมาวันนี้ ความจริงไม่ได้มาในฐานะผู้เชี่ยวชาญในทางศาสนาหรือในฐานะผู้รู้ทางพุทธศาสนาอย่างอาจารย์พร แต่มาในฐานะผู้เชี่ยวชาญในทางที่ไม่รู้ในทางพุทธศาสนา คือมาเพื่อที่จะรู้ ถึงไม่รู้ แต่สนใจที่จะรู้ คือว่าอยากจะถามผู้รู้คืออาจารย์พร โดยเฉพาะเรื่องนี้ ฉะนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของการซักถาม แต่ก่อนที่จะเริ่มต้นการซักถาม ก็อยากจะแสดงความไม่รู้ในทางนี้ออกมาบ้างพอสมควร เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นที่จะไปสู่แสงสว่าง คือเอาจากความมืด

มาก่อนที่จะออกไปหาแสงสว่าง และผมจะเป็นฝ่ายเริ่มต้นจากความมืด แล้วให้อาจารย์พรเป็นผู้ให้แสงสว่าง ความมืดของผมก็คือ ผมเชื่อว่าคนเราตายแล้วไปเกิดใหม่ผมก็ได้ศึกษา ตำราของ อาจารย์พรเกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่เชื่อคนละอย่างกับ อาจารย์พร คือเชื่อว่าไปเกิดใหม่ แต่เกิดใหม่คนละอย่าง ซึ่งจะผิดหรือถูกเดี๋ยวอาจารย์พรจะเป็นผู้กรุณาให้ความกระจ่าง เชื่อว่าทุกชีวิตนี้ ความจริง การเกิดหรือไม่เกิดไม่ใช่เรื่องของชีวิต เพราะว่าชีวิตเป็นวงจรที่เกิดอยู่เสมอ นี่เป็นความเชื่อถืออย่างนี้ เป็นวงจรที่เกิดอยู่เสมอ ฉะนั้นเมื่อเราตายไป คำว่าเราตายนี้ เราไม่ได้ตายและชีวิตไม่ได้ตายแต่เราสลายตัวไป แล้วอันนั้นมันก็ถ่ายออกไปสู่ชีวิตใหม่ ฉะนั้น การเกิดใหม่ในตัวของเรานี้ ผมมีความเชื่อเพียงแต่ว่า ในรูปที่ว่าเหมือนอย่างที่อธิบายว่า ต้นมะม่วงจากมะม่วงต้นหนึ่ง มันก็มีผลออกมา แล้วก็เป็นต้นมะม่วงหลาย ๆ ต้นต่อไป หรือเทียนดวงหนึ่งจุดแล้ว มันก็จุดติดต่อไปเทียนดวงใหม่มันก็มาจากเทียนดวงเก่า แต่ก็ไม่ใช่เทียนดวงเก่า และก็ไม่ใช่เทียนดวงใหม่ร้อยเปอร์เซ็นต์ เป็นไปในรูปนี้ จากอันนี้เอง จึงพบได้ว่า การที่ว่าเราเกิดใหม่ ในความหมายอันหนึ่งของผมตามความเข้าใจอย่างพื้น ๆ นี่ก็เห็นว่าไปเกิดอย่างนี้ คือจะต้องมีกรรม ซึ่งเป็นส่วนประกอบกรรมที่สำคัญคือ กรรมของพ่อแม่ จึงทำให้มีการเกิดขึ้น นี่เป็นกรรมใหญ่ เป็นสาเหตุใหญ่ ถ้าไม่มีกรรมของพ่อแม่แล้ว หวังว่าคงไม่มาจากรูไม้ สำหรับมนุษย์เรานะฮะ นี่เป็นจุดเริ่มต้น ฉะนั้นจึงเป็นจุดสำคัญ แต่ทีนี้กรรมของพ่อแม่นี้ และการไปเกิดใหม่นี้ไม่ต้องตายแล้วเกิดหรอก กำลังมีชีวิตอยู่ก็ทำให้เกิดใหม่อยู่เรื่อย ๆ นี่ตามความเชื่อของผมนะฮะ เป็นอย่างนี้ แต่ทำไมถึงเป็นอย่างนั้น ขอ

ยกตัวอย่างไม่ดีสักอย่างหนึ่งเช่นว่า พ่อไปเป็นโรคมา นี่เป็นกรรมเลวอย่างหนึ่งของพ่อ แล้วโรคนั้นมันจะถ่ายทอดจากพ่อไปสู่บุตร บุตรนั้นไปทำอะไรต่อไป โรคนั้นมันก็จะกระจายออกไป ความจริงวิญญาณผมเชื่อว่ามี แต่มี เป็น ลักษณะ เหมือน กระแสแห่ง เอนเนอร์ยี่ (ENERGY) หรือพลังงานทั้งหลายที่มีอยู่แต่มีลักษณะคล้าย ๆ กับไฟฟ้า ไฟฟ้าที่อยู่ตรงนี้ มันก็เป็นไฟฟ้าอยู่ตรงนี้ แต่ทว่าพอตรงนี้เราทุบตูมลงไป ไฟฟ้ามันก็ออกไป มันก็ไปรวมอยู่ที่อื่นและเมื่อไหร่มีเครื่องใหม่ ก็จับไฟฟ้ามาได้อีก นี่เป็นลักษณะของวิญญาณหมายความว่า บางครั้งมันมาอยู่ในนี้ก็เป็นส่วนหนึ่ง แต่ความจริงมันเป็นส่วนหนึ่งของทั้งหมด ฉะนั้น จึงไม่มีอันใดอันหนึ่ง เหมือนอย่างน้ำในแก้วนี้ทั้งหมด ขณะนี้มันอยู่นี่ เราใส่ยาพิษลงไปมันก็เป็นน้ำต่างหาก แต่ถ้าเทลงไปในแม่น้ำ มันก็เหมือนน้ำในที่เดิมมา ฉะนั้นจึงเป็นอันหนึ่งของทั้งหมด

ฉะนั้นที่ว่าเราเกิด ผมจึงไม่เชื่อว่า วิญญาณเขา วิญญาณเรามี แต่ทว่าเป็นวิญญาณอันหนึ่งของวิญญาณทั้งหมด เหมือนน้ำในแก้วนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของน้ำทั้งหมด และน้ำทั้งหมดก็แยกมาเป็นน้ำในแก้วนี้ได้อยู่เสมอ นี่เป็นการขอเริ่มต้นแค่นี้ เพื่อให้อาจารย์พรให้ความกระจ่างต่อไป

(พระเมธีสุทธิพงศ์) ตามที่อาจารย์นิพนธ์แสดงความคิดเห็นในเบื้องต้นนี้ก็เป็นทรรศนะหนึ่ง ที่ว่าคนเราเกิดนี้ เท่าที่ท่านแสดงออกมานี้ ก็คือวนเวียนอยู่อย่างนี้ ไม่ใช่ว่าวิญญาณนี้จะไปเกิดที่ไหน หรือจะไปจากที่ไหน หรือมาจากที่ไหนมากมายก่ายกอง

หรือวิญญาณเราวิญญาณใคร มันก็วนเวียนกันอยู่อย่างนี้ นี่เป็นความเข้าใจ ซึ่งท่านทั้งหลายก็ฟังอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นก็ขอเชิญอาจารย์พรได้ชี้แจงเหตุเกี่ยวกับเรื่องนี้

(อาจารย์พร) ข้าแต่พระคุณเจ้าและท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย กระผมจะไม่อารัมภบท เพราะว่าจะเป็นการเสียเวลาโดยใช่เหตุ คือ ผมจะตอบปัญหาตามที่อาจารย์นิพนธ์มีข้อข้องใจเสนอมาเป็นลำดับไป สำหรับข้อข้องใจของอาจารย์นิพนธ์นั้น ผมเห็นว่าเป็นความข้องใจของมหาชน ไม่ใช่เป็นความข้องใจของเฉพาะอาจารย์นิพนธ์เพียงคนเดียว เพราะจากทรรศนะที่แสดงออกมานั้น ผมทราบได้ดีว่านักศึกษาในยุคปัจจุบันนี้มีความเข้าใจในลักษณะอย่างนี้มากที่สุด มีหนังสืออยู่เล่มหนึ่งที่เขียนได้ดีมาก แสดงทรรศนะอย่างที่ว่านี้ หนังสือนั้นชื่อว่า ตายแล้ววิญญาณไปไหน ผู้เขียนเป็นนักวิทยาศาสตร์ทางชีววิทยา คือ หม่อมหลวงมาโนช ชุมสาย เข้าใจว่าหนังสือเล่มนี้บางท่านคงจะอ่าน สำหรับทรรศนะในทางอย่างนี้ละก็ ถ้าอ่านหนังสือเล่มนั้นแล้วก็จะเข้าใจโดยกระจ่าง เพราะเป็นแนวเดียวกันทั้งนั้น เมื่อสรุปแล้วได้ความว่าอย่างนี้ คือ ทางวิทยาศาสตร์หรือตามมติของอาจารย์นิพนธ์ที่เสนอมานั้นยอมรับว่ามีวิญญาณ ยอมรับว่าคนเราตายแล้ว หรือยังไม่ตายนั้น วิญญาณมีการถ่ายทอดอยู่เสมอ ด้วยวิธีการสืบพันธุ์ จากพ่อไปเป็นลูก จากลูกไปเป็นหลาน แต่ถ้าคนไหนไม่มีการสืบพันธุ์ก็สูญพันธุ์ สูญวิญญาณ หรือว่าวิญญาณในร่างกายนี้ อาจจะสลายไปเป็นอย่างอื่น ที่จริงความเข้าใจที่ว่านี้ไม่ใช่ว่าจะผิดทีเดียว แต่ว่าไม่ตรงกับหลักพุทธศาสนา ในฐานะที่ผมนี้ไม่มีความ

รู้ทางอื่นเลย รู้อย่างเดียว คือพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะฉะนั้นผมก็จะตอบแต่เฉพาะในแง่ของพุทธศาสนาเท่านั้น เอาไว้เปรียบเทียบกันดูว่ามติของพระพุทธเจ้าซึ่งเราถือกันว่าเป็นโลกวิทูผู้รู้แจ้งโลก ยังจะฟังได้หรือเปล่าในยุคปัจจุบันนี้

ทางหลักพุทธศาสนา ถ้าจะพูดว่าตายแล้วเกิด ไม่ใช่เกิดในลักษณะอย่างนั้น สิ่งที่เรียกว่าตัวเรามีสองอย่างคือวิญญาณกับร่างกาย ตาเห็นคือวิญญาณเห็น หูได้ยินคือวิญญาณได้ยิน สมองนึกคิดคือวิญญาณนึกคิดอันนี้เป็นความหมายทางพุทธศาสนาซึ่งผิดกับทางวิทยาศาสตร์ที่พูดว่า ตาเห็นหูได้ยินสมองนึกคิด นั่นหมายความว่าความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเรื่องของระบบประสาททั้งหมด แต่ทางพุทธศาสนาถือว่า ปรากฏการณ์ที่เป็นนามธรรมเหล่านี้ คือการเห็นการได้ยินและความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ เป็นปรากฏการณ์ของวิญญาณ และวิญญาณก็เป็นสิ่งที่มีอีกอย่างนอกจากร่างกายโดยเด็ดขาด เพื่อให้ท่านที่เคยศึกษาทางพุทธศาสนาจำไว้ง่าย ๆ ว่าวิญญาณกับทางร่างกายนั้นตามมติพุทธศาสนาถือว่ามิใช่สิ่งเดียวกัน ขอให้เรานึกถึงเรื่องชีวิตที่เรียกว่า อรูปพรหม อรูปพรหมมีขันธ์ ๔ คือ มีเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ไม่มีรูป นี่เป็นการแสดงให้เห็นวิญญาณกับร่างกายนั้นไม่ใช่สิ่งเดียวกัน และในบางกรณีก็สามารถที่จะแยกจากกันได้อย่างเด็ดขาด ไม่เกี่ยวข้องกันเลย ถึงกระนั้นวิญญาณก็เป็นสิ่งที่มีอยู่ได้ ซึ่งในวิญญาณนั้นมีแต่เวทนาสัญญาและสังขาร หมายความว่า ชีวิตที่เป็นนามธรรมล้วน ๆ มีแต่ความรู้สึกนึกคิดนั้นมีได้ แต่ก็มีอยู่เพียงอย่างเดียวเท่านั้นคือ ชีวิตอรูปพรหม

นอกจากนี้ชีวิตอรูปพรหมแล้วร่างกายกับวิญญาณต้องเกี่ยวข้องกันตลอดเวลา จะเป็นรูปพรหมก็มีทั้งรูปมีทั้งนาม จะเป็นเทวดาจะเป็นมนุษย์เป็นสัตว์ก็มีทั้งรูปมีทั้งนาม ที่ยกตัวอย่างอรูปพรหมมา ก็เพื่อต้องการจะชี้ให้เห็นความหมายของวิญญาณทางพุทธศาสนาว่า ในกรณีนั้นวิญญาณสามารถที่จะแยกออกจากร่างกายไปอยู่ที่เป็นเอกเทศไม่เกี่ยวข้องกับร่างกายเลย ทีนี้ในเมื่อเราเข้าใจว่าวิญญาณกับร่างกายนั้นไม่ใช่เป็นของสิ่งเดียวกัน เมื่อตายแล้วเกิด หมายความว่าวิญญาณซึ่งเป็นที่มาแห่งบุคลิกภาพของคน นิสสัยสันดานต่าง ๆ อยู่ที่วิญญาณ ไม่ใช่อยู่ที่สมอง ไม่ใช่อยู่ที่ร่างกายของคน ส่วนนี้ต่างหากที่แยกออกจากร่างกายไปเกิดใหม่ ไม่ใช่ถ่ายทอดทางกรรมพันธุ์ ทีนี้ทางวิทยาศาสตร์บอกว่าเมื่อพ่อแม่อยู่ด้วยกัน มีลูกออกมาเราจะสังเกตได้ว่า ลูกนี้มีนิสสัยใจคอมีความรู้สึกนึกคิดอะไรหลายอย่างเหมือนกับพ่อแม่ ซึ่งทำให้เข้าใจว่า ลักษณะของวิญญาณนี้ต้องจะสืบต่อทางกรรมพันธุ์ ความคิดแง่นี้ทางพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธ นอกจากจะบอกว่า เป็นความคิดที่ไม่สมบูรณ์เท่านั้นเอง คือถูกแต่ไม่ใช่ร้อยเปอร์เซนต์

ถ้าเราพูดตามหลักพุทธศาสนา กรรมพันธุ์นี้เราแบ่งออกเป็นสองสาย คือ กรรมพันธุ์ทางสายวัตถุ ซึ่งสืบต่อทางกรรมพันธุ์อันนี้เข้าใจกันดีอยู่แล้ว และยังมี กรรมพันธุ์ทางสายวิญญาณ กรรมพันธุ์ทางสายวิญญาณหมายความว่าอย่างไร ? ในชาตินี้ เราทำความดีไว้แค่ไหนในเรื่องอะไร และทำความชั่วไว้แค่ไหนในเรื่องอะไร พูดง่าย ๆ ว่าในชีวิตนี้เรามีนิสสัยสันดานอย่างไร ตายแล้ว

นิสสัยสันดานความจัดเจนความรู้สึกต่าง ๆ เหล่านี้ ยังจะถ่ายทอดไป อีกชีวิตหนึ่งซึ่งไม่ได้สืบต่อกันในทางกรรมพันธุ์ แต่สืบต่ออีกอย่างหนึ่งต่างหาก พระพุทธเจ้าเป็นสัมมาสัมพุทธะไม่ใช่ด้วยกรรมพันธุ์ พระพุทธเจ้าที่เกิดมาเป็นสัมมาสัมพุทธะก็เพราะว่าวิญญาณที่มาเกิดในท้องของนางสิริมหามายานั้น เป็นวิญญาณที่ได้สร้างสมบารมีมาทั้งสิบ คือสร้างสมในเรื่องทาน ศีล เนกขัมมะเหล่านี้เป็นต้น จนกระทั่งเต็มเปี่ยม กรรมพันธุ์อันนี้ เรียกว่า **พุทธภูมิ** สืบต่อทางสายวิญญาณโดยเฉพาะ และเมื่อมาเกิดเป็นคน กรรมพันธุ์อันนี้ก็ได้เจริญเติบโตขึ้นโดยลำดับจนกระทั่งถึงขีด ก็ได้สำเร็จเป็นสัมมาสัมพุทธะ อันนี้เป็นกรรมพันธุ์ทางสายวิญญาณ เพราะฉะนั้นการที่เราจะพิจารณาปัญหาเรื่องชีวิตนั้น เราจะต้องพิจารณาเป็นสองสาย คือในทางสายวัตถุตามแง่ของวิทยาศาสตร์ ซึ่งสายนี้ทางพุทธศาสนาไม่ได้แย้ง นอกจากจะบอกว่าเป็นความคิดที่ยังไม่สมบูรณ์ เป็นความเห็นที่ถูกต้องแต่เพียงส่วนเดียว เราจะต้องเรียนทางพระพุทธศาสนาอีกแขนงหนึ่งต่างหาก แล้วจึงจะสามารถเข้าใจเรื่องการตายแล้วเกิด ผมคิดว่าในระยะแรกนี้ ขอพูดเพียงแค่นี้ก่อนเผื่อว่าอาจารย์นิพนธ์จะมีปัญหาซักถามบ้าง

(พระเมธีสุทธิพงศ์) ตามที่อาจารย์พรได้แสดงความคิดในทางศาสนาเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็ได้ชี้แจงให้เห็นว่า คนเราที่จะเกิดนั้นไม่ใช่เกิดเฉพาะแต่เพียงส่วนรูป แล้วก็แยกออกไปเด็ดขาดเลยว่า คนเรานี้อีกส่วนหนึ่งนั้นคือวิญญาณ หรือที่เรียกกันทั่ว ๆ ในภาษาของพระว่า **นามธรรม** ส่วนของวิญญาณกับส่วนของรูปคือส่วนที่เป็นรูป

ธรรมนี้ แยกกันเด็ดขาดเลย แล้วการที่จะไปเกิดนี้ไม่ใช่จะปฏิเสธทีเดียวว่า ไม่เกี่ยวกับการสืบต่อในทางกรรมพันธุ์ของมารดาบิดา เป็นแต่แย้งว่ายังไม่สมบูรณ์ มันจะต้องมีอะไรอีก เพราะถ้าอย่างนั้นสมบูรณ์ละก็พระพุทธเจ้าก็เป็นพระพุทธเจ้าไม่ได้ หรือคนที่วิเศษวิโสขึ้นไปนั้นก็เป็นไม่ได้ เพราะในทางวัตถุที่สืบมาอย่างพระพุทธเจ้ามาจากพระนางสิริมหามายานี้ก็น่าจะเป็นแค่อย่างนั้น หรือน่าจะเป็นแค่กษัตริย์ แต่เป็นถึงพระพุทธเจ้า หรือคนอื่น ๆ ที่วิเศษวิโสไปกว่ามารดาบิดา ที่เรียกว่าดีกว่ามารดาบิดานั้น อันนี้ถ้าจะกล่าวแต่เพียงรูปส่วนเดียวละก็ เป็นไปไม่ได้ โดยข้อนี้ อาจารย์พรก็ยึดถือหลักเอาว่า กรรมพันธุ์ทางวิญญาณก็คือว่า รับสืบเนื่องมาจากสายของวิญญาณอาศัยการสร้างสมในส่วนของวิญญาณ จึงส่งให้ไปเป็นอย่างนั้น ถ้าความรู้สึกของเดิมไม่ดีแล้วละก็ หรือถ้าหากว่าจะเอาแต่เพียงรูปอย่างเดียวไม่เอาความรู้สึกเดิมเข้ามารวมด้วยละก็ คนเราก็จะอยู่พื้นเพธรรมดา แต่ว่าที่ต่างกันออกไปอย่างดี ที่คนเราดีขึ้นไปหรือว่าเสื่อมลงมาก็ตามเถอะ อันนี้ความสำคัญเกี่ยวอยู่กับวิญญาณ ไม่ใช่เกี่ยวอยู่แต่เพียงส่วนรูปอย่างเดียว นี่อาจารย์พรได้แสดงทรรศนะไว้อย่างนี้แล้วอาจารย์นิพนธ์จะว่าอย่างไร

(อาจารย์นิพนธ์) ที่กระผมพูดเมื่อกี้นี้ ไม่ได้หมายความอย่างที่สรุปมาทั้งหมด คือกระผมไม่ได้หมายความว่า วิญญาณหรือคนที่เกิดใหม่ จะต้องทุกอย่างทั้งกายหรือทั้งรูปทั้งนามทั้งวิญญาณจะมาจากพ่อแม่ทั้งหมด เปล่าเลย แต่บอกว่า เชื่อว่ามีวิญญาณแต่ทว่าวิญญาณ นายนิพนธ์เมื่อตายแล้ว ไม่มีออกไปเป็นนาย

นิพนธ์ แต่มีออกไปในรูปที่ว่าเหมือนไฟฟ้าเวลานี้ มีทุกแห่ง ๆ แต่กำลังนี้เห็นไม่ได้ แต่ถ้ามีเครื่องรับมีเหล็กมาถูกอะไรอย่างนั้นนั่นแหละ จึงจะมีไฟฟ้าเข้ามา ไฟฟ้าอันนี้มันจะผิดกับไฟฟ้าอันอื่นที่ลอยอยู่ทั้งหมดไม่ได้ เราพูดไม่ได้ว่า ไฟฟ้าไม่มีอยู่ แต่เวลาเดียวกัน เราแสดงให้เห็นว่ามีอยู่เป็นไฟฟ้า ก. ไฟฟ้า ข. ไฟฟ้า ค. ไฟฟ้าโกสี ไฟฟ้าโกไสอะไรไม่ได้เลย เพราะมันเป็นไฟฟ้าเหมือนกันทั้งหมด ทีนี้ก็ปัญหาต่อไป ขอต่ออีกนิดนะฮะ ฉะนั้นจึงพูดถึงบอกเชื่อในเรื่องวิญญาณ แต่ไม่เชื่อว่าวิญญาณของผมนี้จะออกไปเป็นรูป **โอปปาติกะ** หรือจะไปเกิดใหม่ในรูปที่ว่าทั้งแท่ง หรือทั้งหล่อเหลาแบบนี้ออกไปหมดเลยนะฮะ ไม่ได้เชื่ออย่างนั้น แต่เชื่อว่าเพียงแต่เป็นลักษณะหนึ่งของทั้งหมดเหมือนอย่างที่ว่าไฟฟ้า เราจะจับเอาเข้ามาเมื่อไหร่ก็ได้ ๆ ไฟฟ้านี่ก็มีลักษณะอย่างนี้ แต่ว่ามันเป็นอันเดียวกันทั้งหมด ทีนี้ปัญหาต่อไปว่า เราทำกรรมดี เราทำเพื่อใคร ก็ที่พระพุทธเจ้าท่านบอกว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วนั้น ท่านบอกหรือว่าเราได้ดีได้ชั่ว เพราะเราเขาตามความเห็นของผมไม่มี เราอาจจะได้ก็ได้ เพราะว่ามันเป็นแรงสท้อนที่ออกไปทุกหนทุกแห่งและวิ่งหมุนวนไปมา เหมือนกับเราขับรถยนต์นี้ไปสี่แยก เราขับไปเพื่อจะไปกันรถยนต์อื่น รถอื่นติด แต่เวลาเดียวกันเราอาจจะถูกติดด้วยก็ได้จากกันของเรานั้น จึงไม่จำเป็นว่าเราจะต้องดีเสมอไป หรือบางทีเราก็หลุดไปได้นั้นอย่างหนึ่ง หรือเราไปตีหัวคนอื่นนั้นจะเกิดจากกรรมของเรา คือหัวเจ็บ เขาอาจจะมาตีหัวเราบ้างก็ได้ หรือแกอาจจะไปลักเงินลักทองเขาเพื่อรักษาหัวเพราะไม่มีเงินก็ได้ นี่มัน

เป็นผลสะท้อนไปทั้งหมด ฉะนั้นกรรมของคนนี้คนนั้นจึงไม่ได้เป็นกรรมของใคร แต่เกิดขึ้นแล้วก็มีผลต่อทุกคน ถ้าอยู่ในระยะของมัน ฉะนั้นปัญหาที่พูดจึงพูดว่า เชื่อว่าวิญญาณมี แต่วิญญาณของคนโน้นคนนี้โดยเฉพาะไม่มี เป็นวิญญาณปรากฏออกมาเพียงส่วนหนึ่งของทั้งหมด ซึ่งมีค่าเท่ากัน แต่มาผิดกันในแง่ที่ว่า อย่างน้ำตรงนี้อาจจะเป็นยาพิษก็ได้ ถ้าไปเทลงไปในแม่น้ำมันก็กลายเป็นน้ำทั่ว ๆ ไปอย่างเดิมและถ้าตักขึ้นมาใหม่ มันอาจจะมีอันเก่าผสม แต่มันก็มีน้ำใหม่มา แต่ก็เป็นน้ำอย่างเดิม เราก็ทำใหม่มันอีกได้ มันก็เป็นในรูปนี้

บัญหาต่อไป ถ้าหากว่าเรามีวิญญาณโดยเฉพาะแต่ละคน ๆ เพื่อจะได้ต่อให้อาจารย์พรช่วยตอบว่า ทำไมหนอ คนเราจึงเกิดมากขึ้นทุกวัน มาจากไหน ? ข้อสอง ทำไมเดี๋ยวนี้มนุษย์คงจะดีขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก เพราะโรคร้ายบางชนิดเดี๋ยวนี้เรารักษาได้แล้วเช่นโรคอหิวาต์แต่ก่อนนี้ ฆ่าคนมามากมาย ซึ่งแต่ก่อนคนอาจจะชั่วกว่าเดี๋ยวนี้แล้วคนเดี๋ยวนี้ดีกว่า หรืออย่างโรคเรื้อน ซึ่งถือว่าเป็นโรคร้ายแรงเดี๋ยวนี้ก็รักษาได้ เพราะอะไร ถ้าหากถือว่า การกระทำของคนเราสืบเนื่องกันมาได้ ก็หมายความว่ามนุษย์ดีขึ้นกว่าเดิม แทนที่จะพูดว่าศีลธรรมเสื่อมมันควรจะพูดว่ามนุษย์ ศีลธรรม เจริญขึ้นทุกวันโลกจึงเจริญ

(พระเมธีสุทธิพงศ์) ตอนนี้อาจารย์นิพนธ์ก็ได้เน้นถึงความเห็นเดิมตอนหนึ่งว่า แท้ที่จริงนั้น อาจารย์นิพนธ์ก็ไม่ได้ปฏิเสธว่าวิญญาณนี้มันไปเกิดวิญาญณก็ไปเหมือนกัน แต่ว่าเป็นส่วนหนึ่ง

หรือมันอาจจะมารวมกันได้ แล้วก็มีปัญหาถามไว้อีกให้อาจารย์พรได้แก้ ฉะนั้นก็ขอเชิญอาจารย์พร

(อาจารย์พร) จากที่อาจารย์นิพนธ์ได้พูดมานี้ ถ้าจับประเด็นไม่ถูกอาจจะไม่เข้าใจ เพราะอาจารย์นิพนธ์นี้เป็นคนที่ได้ศึกษาเรื่องอนัตตาของพระพุทธศาสนามาก และก็เลื่อมใสมากด้วย ทั้งหมดที่จะพูดออกมานี้เป็นการพูดในแง่อนัตตาทั้งหมด คือยอมรับว่ามีวิญญาณ ยอมรับว่าตายแล้ววิญญาณยังเหลืออยู่ แต่ไม่ยอมรับว่าคนที่เกิดใหม่คือคนเก่า ซึ่งความเข้าใจนี้ถูกต้อง เพราะว่า ถ้ายอมรับว่าคนเป็นคนเก่า ก็เป็นสัสสตทิฏฐิ ซึ่งก็ผิดอีก ที่อาจารย์นิพนธ์พูดนั้นถูก แต่ผมเห็นว่ากระโดดเลยไป หมายความว่าเรื่องตอนต้นนี้ยังศึกษาไม่ละเอียดแล้วกระโดดเลย ความเข้าใจถึงได้ไขว้เขว ขอโทษที่ผมต้องพูดอย่างนี้ เพราะที่พูดอย่างนี้ เพราะเหตุว่ายังมีคนอีกจำนวนมากที่เข้าใจแบบนี้

โดยปกติการเรียนพุทธศาสนานั้นก็เหมือนกับการเรียนทั่ว ๆ ไป คือต้องขึ้นต้น ๑—๒—๓ ไปโดยลำดับ ถ้ากระโดดก้าวเกินไป ความเบื้องต้นถ้าเข้าใจไม่เพียงพอแล้ว ตอนปลายก็เข้าใจดีไม่ได้ นอกจากจะไขว้เขว โดยปกติคนเราจะเข้าใจเรื่องอนัตตานั้นจะต้องเข้าใจเรื่องตายแล้วเกิด เรื่องกฎของกรรมก่อน สองอย่างนี้ต้องเข้าใจให้ลึกซึ้ง และสองอย่างนี้ที่จริงก็เป็นเรื่องที่เราพูดกันในแง่สมมุติเป็นส่วนมากไม่ใช่ในแง่ **ปรมัตถ์** ถ้าพูดในแง่ปรมัตถ์ คือในความหมายอันลึกซึ้งมันก็ไม่มีตัวตน แต่ว่าก่อนที่เราจะพูดว่าไม่มีตัวตนนี้ เราต้องมาพูดถึงการมีตัวตนก่อน เช่นเมื่อตอนเป็นเด็ก กับตอนเมื่อเป็นผู้ใหญ่ขึ้นนี้ ถ้าพูดถึงในแง่ปรมัตถ์ก็ไม่ใช่คน ๆ เดียวกัน

แต่เราจะพูดเพื่ออะไรว่าไม่ใช่คนคนเดียวกัน เราจะต้องเข้าใจความมุ่งหมายก่อน แต่กับคนทั่ว ๆ ไปแล้ว เราจะต้องพูดว่า เด็กชาย ก. กับนาย ก. หรือว่าผู้ใหญ่ ก. หรือว่าตาเฒ่า ก. นี้เป็นคนคนเดียวกัน เพราะอะไร เพราะว่าเรายังจำได้มันมีการสืบต่อซึ่งทำให้เราแลเห็นได้ว่า มันเป็นคนคนเดียวกันมาโดยตลอดและมีการสนองกันอยู่อย่างนี้ เช่น ถ้าเด็กชาย ก. ทำไม่ดีเมื่อตอนเป็นเด็กโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ก็ต้องรับกรรมอันนั้น และเมื่อตอนที่โตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ทำกรรมไม่ดี เป็นต้นว่าขี้เกียจทำการงาน ประพฤติในทางอบายมุข เมื่อแก่ก็ต้องรับกรรมอันนั้น ความเข้าใจแบบสามัญนี้ต้องทำความเข้าใจให้ดีเสียก่อนแล้ว **จึงค่อยทำความเข้าใจเรื่องปรมัตถ์ เรื่องอนัตตา** ถ้าหากความรู้ตอนนี้ไม่แจ่มแจ้งแล้วเรื่องอนัตตาก็ไม่มีทางไป ฉะนั้นผมจะอธิบายเรื่องนี้ไปโดยลำดับเพื่อความกระจ่างของปัญหา

ที่อาจารย์นิพนธ์พูดมานั้นไม่ผิด แต่เป็นการพูดในชั้นสูง คือในเรื่องอนัตตาอันนั้นไม่ผิด ไม่ผิดจริง ๆ แต่ว่าปัญหาที่เราพูดกันในวันนี้อยู่ตรงที่ว่า ตายแล้วเกิดจริงหรือไม่ ถ้าเกิดอาจารย์นิพนธ์บอกว่าทำไมคนมากขึ้น เพราะอาจารย์นิพนธ์มาแย้งตรงที่ว่า วิญญาณเป็นบุคคลิกภาพ คือเป็นของเฉพาะคนหนึ่ง ๆ เท่านั้น คือ คนหนึ่งก็มีวิญญาณอันหนึ่ง ๆ แล้วทำไมเดี๋ยวนี้คนจึงมากขึ้น ซึ่งทำให้เข้าใจว่าไม่น่าจะเป็นอย่างนั้น ที่ถูกมันน่าจะเป็นว่า วิญญาณมีอยู่แต่ว่ามีอยู่ในฐานะเหมือนอย่างน้ำในอากาศหรือน้ำในแม่น้ำหรือน้ำในทะเล คือว่าน้ำจากในส่วนใหญ่อาจจะมาเป็นน้ำในแก้ว อาจจะเป็นน้ำในขวดอย่างนั้นอย่างนี้ใช่ไหมอาจารย์ ? อาจารย์เข้าใจอย่างนี้

ใช่ไหม ? แต่แล้วน้ำในแก้วนี้ พอแก้วนี้แตกหรือน้ำมันระเหยไป น้ำมันก็ไปอยู่กับน้ำส่วนใหญ่ อย่างนี้ใช่ไหม ? ความเข้าใจแบบนี้กระเดียดไปทางพราหมณ์ เกือบจะเป็นพราหมณ์อยู่แล้ว (คน ฮา)

แต่มติทางพุทธศาสนาไม่ใช่อย่างนั้น ขอให้เข้าใจว่าวิธีศึกษาในทางพุทธศาสนานั้นเราต้องหลีกมติสองอย่าง ซึ่งเรียกว่า อัตตาหิกทิฏฐิ คือความเห็นในทำนองว่า แต่เดิมทีเดียวในโลกนี้เกิดขึ้นมาได้อย่างไร มนุษย์คนแรกเกิดมาได้อย่างไร อันนี้ต้องเอาไว้ก่อน ในที่สุดจะเป็นอย่างไรก็ต้องเอาไว้ก่อน คืออะไรที่กล่าวถึงที่สุดทั้งสองอย่างนี้ ต้องเอาไว้ก่อน เพราะว่ายังไม่อยู่ในวิสัยที่พึงจะเข้าใจได้ พระพุทธเจ้าต้องการให้คนเรานี้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องชีวิตในส่วนที่สามารถจะพิสูจน์ได้ด้วยตัวเอง และเมื่อความรู้เหล่านี้กระจ่างขึ้นแล้ว เรื่องที่ลึกซึ้งและไกลเกินไปนี้จะรู้เอาเองในภายหลัง พระพุทธเจ้าทรงต้องการอย่างนี้ และเราจะพูดเฉพาะตรงนี้ เราไม่พูดว่าวิญญาณนี้เมื่อตายแล้วจะไปรวมอยู่กับวิญญาณอันใหญ่ หรือแยกจากวิญญาณอันใหญ่มาเป็นวิญญาณอันเล็ก เราไม่พูดเราจะพูดแต่ข้อเท็จจริงว่าคนที่เกิดขึ้นมาในโลกนี้ ร้อยคนก็ร้อยอย่างจริงหรือเปล่า ? พันคนก็พันอย่าง หมื่นคนก็หมื่นอย่าง ล้านคนก็ล้านอย่าง หมายความว่าแต่ละคนมีลักษณะเฉพาะ ซึ่งลักษณะนี้มันเป็นเครื่องบอกว่าคนนี้กับคนนั้นไม่เหมือนกัน คนที่เชื่อเรื่องลายมือ ดูลายมือก็ได้ คนที่เชื่อเรื่องดวง ดูดวงก็ได้ คือถ้าดูให้ละเอียดแล้วไม่มีอะไรเหมือนกันเลย แม้จะเกิดวันเดียวเดือนเดียวปีเดียวในวินาทีเดียวกันก็ไม่เหมือนกัน ทุกคนมีโชคชะตาวาสนาไม่เหมือนกันเลย นี่

คือข้อสังเกต ซึ่งแสดงให้เห็นแล้วว่า แต่ละคนนี้มีลักษณะเฉพาะ ที่นี้มีปัญหาว่าเมื่อแต่ละคนมีลักษณะเฉพาะ เมื่อตายแล้ว ลักษณะเฉพาะนี้มันจะยังสืบต่อในสายของมันอีกไหม ? ซึ่งไม่ไปปนเปกับของคนอื่น ไม่ใช่เหมือนกับว่าน้ำในแก้วนี้ เมื่อออกจากแก้วไปแล้วก็ไปรวมกับน้ำส่วนใหญ่เป็นอย่างนั้นหรือเปล่า ? ถ้าพูดตามหลักพุทธศาสนาแล้วไม่เป็น ตามหลักพุทธศาสนาไม่เป็น ตรงนี้เข้าใจให้ดี เพราะว่าน้ำกับวิญญาณไม่เหมือนกัน เพราะวิญญาณนี้เป็นสิ่งที่มีความรู้สึกและเป็นสิ่งที่มีอะไรอีกหลายอย่าง ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ทำให้มีความแตกต่างกัน อย่างที่ผมว่ามาจากข้อเท็จจริง เพราะฉะนั้นเมื่อคนหนึ่งตายแล้ว ก็ต้องเป็นอีกคนหนึ่ง ไม่เป็นสองไม่เป็นสามไม่เป็นสี่ และก็ไม่ไปรวมกับใคร นี่คือมติของพุทธศาสนา เข้าใจตรงนี้เสียก่อน มติของพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้ ส่วนที่จะพูดว่าจริงหรือเปล่าเอาไว้พูดกันทีหลัง

ทีนี้ปัญหาของอาจารย์นิพนธ์มีอยู่ว่า ถ้าหากว่าทางพุทธศาสนาถือว่า เมื่อคนหนึ่งตายแล้ว ไม่เป็นสองสามสี่ เดี๋ยวนี้คนทำไมมากขึ้น ? จะให้ผมตอบว่าอย่างไรดี ( คน ฮา ) ที่จริงการที่จะตอบนั้น ตอบไม่ยาก แต่ว่ามันลำบาก เพราะข้อพิสูจน์ที่ดีในเรื่องที่มีอยู่คือเรื่องผีและเทวดาแต่คนส่วนมากไม่เชื่อ (พูดแล้วหยิบหนังสือเรื่องผีและเทวดามีจริงให้ที่ประชุม ๑ เล่ม พร้อมกับพูดว่า ) หนังสือเล่มนี้ผมเขียนเองนี่ไม่ใช่โฆษณา เพียงแต่บอกให้ทราบ หนังสือเล่มนี้ชื่อว่า ผีและเทวดามีจริง ก่อนจะเขียนหนังสือเล่มนี้ออกมา มีคนเขาทักท้วงบอกว่า ควรจะเติมเครื่องหมาย

คำถามว่าผีและเทวดามีจริงหรือไม่ ? แต่ผมบอกไม่ต้องเติม เพราะว่าเดี๋ยวนี้เรามีทางที่จะพิสูจน์ได้ ถึงแม้จะไม่สมบูรณ์นัก ว่าสิ่งเหล่านี้มีแน่ และแท้ที่จริงนั้นการที่เราจะพิสูจน์เรื่องตายแล้วเกิดนั้น เราจะเว้นจากเรื่องนี้ไม่ได้ แต่ไม่ใช่หมายความว่าผมจะพยายามพาท่านไปสู่สมัยดึกดำบรรพ์ คนละเรื่อง หมายความว่าอย่างไร ? คนมากขึ้น ถ้าผมจะตอบเป็นทำนองอย่างนี้ ผมเชื่อแน่ว่าคนส่วนมากไม่เชื่อจึงบอกให้ทราบเสียก่อน ถ้าจะบอกว่า สัตว์วิวัฒนาการมาเป็นคนพอฟังได้ใช่ไหม ? เพราะเดี๋ยวนี้สัตว์ในป่าชักน้อยลง คนในเมืองมากขึ้น (คน ฮาใหญ่)

อันนี้พอฟังได้เท่านั้น แต่สาเหตุที่แท้จริงไม่ใช่อยู่ที่ตรงนี้ ที่ผมบอกว่าเชื่อยาก ก็คือว่า มนุษย์ในโลกนี้เวลานี้ สมมุติว่ามีอยู่สี่พันล้านสมมุติว่าอย่างนั้น แต่พวกผีและเทวดานั้นยังมีมากกว่านี้อีกตั้งหลายเท่า นี่คือสิ่งที่คนไม่เชื่อ แต่คำว่าผีและเทวดานี้เป็นภาษาที่เราใช้กันทั่ว ๆ ไป เฉพาะคำว่าผีในพุทธศาสนาไม่มี คำว่าผีไม่เคยใช้ในทางพุทธศาสนา ส่วนคำว่าเทวดามีใช้ ในพุทธศาสนามีคำหนึ่งซึ่งเป็นศัพท์หลักวิชาโดยตรง คือคำว่า โอปปาติกะ โอปปาติกะหมายถึงชีวิตชนิดที่ตาเรามองไม่เห็น ซึ่งได้แก่พวกผีพวกเทวดาพวกผีสางนางไม้อะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ชีวิตเหล่านี้ทั้งหมดรวมเรียกว่า โอปปาติกะ ซึ่งเป็นชีวิตที่มีอยู่จริง ๆ ไม่ใช่เป็นสิ่งสมมุติ จำนวนโอปปาติกะโดยปกติมีมากกว่ามนุษย์หลายเท่า และพวกเหล่านี้ที่พร้อมจะเกิดเป็นคนก็มีมากมาย ต่อให้มีการผสมกันให้มากกว่านี้ก็ไม่หมด (คน ฮา ฮา) แต่ผมบอกแล้วว่าเรื่องนี้เชื่อยาก เอาไว้ซักกันที่หลังว่า เรามีทางที่จะเชื่อเรื่อง

เหล่านี้แต่อย่างไร แต่ผมขอเน้นให้ทราบว่า การที่เราจะพิสูจน์เรื่องตายแล้วเกิดให้ขาวสะอาดนั้น ต้องพิสูจน์เรื่องนี้เสียก่อนว่ามีจริงหรือเปล่า ถ้ายังพิสูจน์เรื่องนี้ไม่ได้ตราบใด ปัญหาเรื่องตายแล้วเกิดก็ไม่กระจ่าง ผมขอเพียงแค่นี้ก่อน

(พระเมธีสุทธิพงศ์) ตามที่อาจารย์นิพนธ์ได้ตั้งปัญหาถามไปว่า ถ้าหากว่าวิญญาณเป็นของเฉพาะ ๆ แล้วทำไมคนเราจึงมากขึ้น อาจารย์พรก็ได้แสดงว่าที่จริงนั้น มีสิ่งที่เรามองไม่เห็นอีกมาก และสิ่งที่เรามองไม่เห็นนี้เป็นธรรมดาของคนที่มีตาก็ต้องพูดสิ่งที่ตาเห็น มีหูก็ต้องพูดสิ่งที่หูได้ยิน ถ้าพูดเลยขึ้นไปกว่านั้นเขาก็เรียกว่าวิกลจริต เขาก็มักจะว่ากันไปอย่างนั้น และว่าพวกที่ตาไม่เห็นก็มีมากเหมือนกันอย่างเทวดานี่ เวลานี้จะมีสักเท่าไรก็ไม่ทราบ ก็เห็นมีแต่เทวคน เทวดาไม่เห็นมี และตามที่อาจารย์พรได้ชี้แจงมาแล้วก็ว่า พวกเทวดาหรือที่ใช้คำรวมว่า โอปปาติกะนี้อาจจะมาเกิดเป็นคนสักเท่าไรก็ได้ ในเมื่อมนุษย์ต้องการจะให้โอปปาติกะเหล่านั้นมาเกิดเป็นคนจำนวนล้านหรือจำนวนอะไรก็ตาม พร้อมที่จะมาเกิดได้ แต่ว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องยาก เพราะฉะนั้นต้องให้องค์อภิปรายซักกันต่อไป ขอเชิญอาจารย์นิพนธ์

(อาจารย์นิพนธ์) ทีนี้ผมขอยกเว้นคำถามที่สองมาข้ามเรื่องโอปปาติกะกันดีกว่า สนุกดีด้วย น่าสนใจมาก คืออันแรกก็ถามเลยครับ ไม่ต้องอธิบายอะไร เพราะผมไม่รู้จะอธิบายอะไร ผมไม่รู้ ผมก็ถามเลยนะครับ อันหนึ่งก็ว่า โอปปาติกะนี้ก็เป็นวิญญาณอันหนึ่งที่ออกมาจากวิญญาณที่อยู่ในรูปร่างที่มองเห็นได้อยู่แล้วใช่ไหม? และอันที่สอง เพราะอะไรโอปปาติกะจึงเปลี่ยนมาเป็นคน ?

(อาจารย์พร) ผมขอตอบเลยนะครับ คืออย่างนี้ ก่อนอื่นให้เราเข้าใจหลักวิชา ที่ผมต้องอ้างหลักวิชา ก็เพราะว่าในการใช้ความคิดเกี่ยวกับเรื่องเหล่านั้น ถ้าเราไม่อิงหลักวิชา เราคิดเอาเอง เราอาจจะคิดผิด แต่ถ้าเราอิงหลักวิชาแล้ว เราจึงค่อยพิสูจน์ มีทางที่จะทำให้ถูกมากกว่าผิด พระพุทธเจ้าตรัสว่าสภาพของชีวิตทั้งหมดในสากลจักวาลนี้มีอยู่ ๔ ประเภท เรียกว่า ชลาพุชะ อัณฑชะ สังเสทชะ และ โอปปาติกะ การเกิดของชีวิตชนิดในสากลจักรวาลนี้ทั้งหมดสรุปแล้วมีอยู่ ๔ ประเภท ชลาพุชะ คือการเกิดแบบคน อัณฑชะ คือการเกิดแบบเป็ดหรือไก่ ซึ่ง หมายความว่าเกิดขึ้นมาเป็นฟอง แล้วฟักเป็นตัวข้างนอก อย่างนี้เรียกว่าอัณฑชะ สังเสทชะ คือการเกิดของพวกแบคทีเรีย หรือพวกเชื้อโรคต่าง ๆ เป็นการเกิดของชีวิตชั้นต่ำ การเกิดของชีวิตสามอย่างนี้ เราไม่คัดค้านพุทธพจน์ เราเห็นด้วย ทีนี้อีกอันหนึ่งคือ โอปปาติกะ เป็นชีวิตที่ตาของเรามองไม่เห็นนั้น เราจะเข้าใจเรื่องนี้ได้อย่างไร ?

พระพุทธเจ้าได้ตรัสบอกว่า ยังมีชีวิตอีกประเภทหนึ่งซึ่งเรียกว่า โอปปาติกะ ๆ ได้แก่พวกที่เราเรียกกันในภาษาไทยว่า ผี หรือเทวดา หรือผีสางนางไม้ หรือพวกพรหมต่าง ๆ ชีวิตเหล่านี้ ภาษาบาลีเรียกรวมเป็นคำเดียวว่าโอปปาติกะ และได้แบ่งชีวิตโอปปาติกะออกไปเป็นชั้นต่ำชั้นสูง ชั้นต่ำคือพวกที่ลำบาก พวกที่ไม่เจริญ ซึ่งเรียกว่า อบายภูมิ ได้แก่พวกนรก เปรต อสูรกาย เดรัจฉาน (เดรัจฉานที่เป็นโอปปาติกะก็มี ไม่ใช่มีเฉพาะแต่เดรัจฉานในโลกนี้) ชั้นสูงคือพวกสุคติภูมิก็มีตั้งแต่พวกภุมมเทวดา รุกขเทวดา และอากา-

สัฏฐเทวดา และในพวกเทวดาเหล่านี้แบ่งเป็นชั้นอีกมากมาย พูดอย่างนี้คนฟังฟังคล้าย ๆ กับว่าผมเอาเรื่องนิยายมาเล่าให้ฟัง อย่าพึ่งคิดออกไปอย่างนั้น ขอเตือนไว้ก่อนเรื่องเหล่านี้ไม่ใช่เรื่องนิยาย เป็นเรื่องที่มีจริง เรื่องเหล่านี้ที่อยู่ในหลักวิชาแท้ ๆ มีไม่มาก ส่วนที่เรามารับทราบกันในภายหลังจากหนังสือต่าง ๆ และจากคำบอกเล่าต่าง ๆ นั้นได้ถูกขยายความออกมาก จนคนทั้งหลายไม่เชื่อ ถ้าเราได้ศึกษาจากต้นฉบับเดิมจริง ๆ คือจากที่เป็นพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี เมื่อได้ศึกษาโดยละเอียดแล้ว เราก็จะพบว่า มีหลักฐาน และมีเหตุผลโยงกับธรรมทุกประเภท ซึ่งเราจะตัดออกไม่ได้

โอปปาติกะมีได้อย่างไร ? วิธีคิดที่จะให้เข้าใจเรื่องนี้ก็คือ ขอให้ทุกคนลองพิจารณา คนเราเมื่อตายแล้วร่างกายซึ่งเป็นพวกวัตถุก็จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกฎของวัตถุ เมื่อเราเรียนวิทยาศาสตร์เราก็สามารถที่จะบอกได้ว่าสสารต่าง ๆ ที่มารวมตัวกันเป็นร่างกายนั้นมันมีอะไรบ้าง ? และมันจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง ซึ่งกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้ ทางพุทธศาสนาไม่ได้คัดค้านเลย

แต่ว่ายังมีอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งแสดงบทบาทอยู่ในชีวิตนี้อย่างที่ผมได้บอกเมื่อตะกี้นี้ว่า ถ้าพูดตามหลักพุทธศาสนาแล้วเชื่ออย่างนี้ คือตาเห็นไม่ใช่สมองเห็น การเห็นเป็นเรื่องของจิตใจ ที่อาศัยสมองและตา ตาเห็น คือใจเห็น หูได้ยินคือใจได้ยิน สมองนึกคิดคือใจนึกคิด เอาเข็มแทงรู้สึกเจ็บ ไม่ใช่ประสาทรู้สึก การเจ็บเป็นเรื่องของจิตใจทั้งหมด คำว่าจิตก็ดีวิญญาณก็ดี มโนก็ดี มีความหมายอย่างเดียวกัน จะพูดคำไหนก็มีความหมายเหมือนกัน สิ่งเหล่านี้เป็นปรากฏ

การณ์ของวิญญาณและ ทางพุทธศาสนาถือว่า วิญญาณเหล่านี้เป็นตัวอย่างอันหนึ่งที่สำคัญยิ่งที่ทำให้ชีวิตนี้เจริญเติบโตขึ้นมา แต่ถ้าจะพูดง่าย ๆ ก็ต้องพูดอย่างนี้ว่า วิญญาณคือพลังงานชนิดหนึ่งที่ควบคุมการเกิดการเจริญเติบโต การเปลี่ยนแปลงทุกอย่างในร่างกาย ในเมื่อเราคิดว่าสมองหรือระบบประสาทควบคุมการทำงานในร่างกาย ถ้าเราจะคิดอย่างพระพุทธศาสนาต้องคิดว่าไม่ใช่สมอง ไม่ใช่ประสาท ตัวการแท้ ๆ นั้นคือวิญญาณซึ่งอาศัยสมองอาศัยประสาทควบคุมร่างกายอีกทีหนึ่ง เช่นเดียวกับว่า ตาเห็นคือใจเห็น แต่ว่าใจจะเห็นต้องอาศัยตาถ้าไม่มีตาไม่มีมันสมอง ใจจะเห็นมิได้ หูได้ยินคือใจได้ยินแต่ว่าใจจะได้ยินก็ต้องอาศัยหู อาศัยสมอง อย่างนี้ เป็น ต้น ใน ทำ นอง เดียวกัน วิญญาณจะควบคุมการทำงานทุกอย่างในร่างกายได้ก็ต่อเมื่อมีสมองมีระบบประสาท และยังจะต้องอาศัยอีกหลายอย่างจึงจะสามารถควบคุมร่างกายนี้ได้ ถ้าไม่มีสิ่งเหล่านี้แล้วควบคุมไม่ได้ ทีนี้ความรู้สึกนึกคิดอะไรเหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ของวิญญาณ ซึ่งเป็นอีกส่วนหนึ่งนอกจากร่างกาย เมื่อตายแล้วร่างกายก็ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของวัตถุตามกฎทางวิทยาศาสตร์ แต่วิญญาณนั้นมันก็มีกฎในตัวของมันนี่คือสิ่งที่ทุกคนควรจะต้องคิด วิญญาณก็ควรจะต้องมีกฎในตัวของมันเองเพราะว่าวิญญาณกับร่างกายไม่ใช่ของสิ่งเดียวกัน วิญญาณเป็นพลังงานอย่างหนึ่ง แต่เป็นพลังงานที่เป็นนามธรรม กฎแห่งการ เปลี่ยนแปลงของ วิญญาณนั้น เมื่อสรุปแล้วก็มีอย่างนี้ คือ "วิญญาณจะต้องเกิดเสมอถ้าหากในตัววิญญาณยังมีตัวอวิชา มีตัณหา มีอุปาทาน มีกรรม" นี่คือกฎธรรมชาติของวิญญาณ น้ำเมื่อถูกความร้อนย่อมระเหยกลายเป็นไอ นี่เป็นกฎของวัตถุ ส่วนกฎของ

วิญญาณมีอยู่ว่า ถ้าจิตใจส่วนลึกของคนเรายังมีอวิชชา มีตัณหา มีอุปาทาน และยังมีกรรมอยู่ ซึ่งทุกคนถ้าสังเกตดูก็รู้ได้ ถ้ายังมีอยู่ ด้วยกฎธรรมชาติ เมื่อตายไปแล้ววิญญาณจะต้องเกิดอีก คือจะต้องไปปฏิสนธิอีก และมีกฎต่อไปอีกว่า เมื่อวิญญาณไปปฏิสนธิแล้ว ก็จะต้องมีนามรูปเกิดขึ้นทันที อันนี้เป็นกฎทางวิญญาณ ซึ่งอยู่ในหัวข้อปฏิจจสมุบาทว่า "วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป" ตรงนี้ผมขอเน้นหน่อยนะครับว่า วิญ-ญาณเกิดขึ้นเมื่อไร จะต้องมีนามรูปเกิดขึ้นทันที ทีนี้ปัญหาต่อไปว่า เมื่อร่างกายนี้ตาย ร่างกายก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของร่างกาย **แต่วิญญาณจะต้องเกิดทันที** เพราะว่ายังมีกิเลส แต่ว่าในขณะนั้นวิญญาณเข้าท้องแม่ไม่ได้เพราะความเหมาะสมไม่มี แต่ในเมื่อวิญญาณจะต้องเกิดตามกฎของวิญญาณเช่นนั้น ชีวิตที่เกิดใหม่ควรจะเป็นอะไร ? ผมจะให้ตัวอย่างเปรียบเทียบดังนี้ เมื่อเรานอน การนอนหลับเป็นเพียงการพักผ่อนของร่างกาย ส่วนจิตใจไม่ได้พัก ร่างกายจำเป็นจะต้องพักก็เพราะเหนื่อยทำงานไม่ไหว เพลียง่วงนอนเต็มทีแล้ว

เมื่อนอนหลับทำไมจะต้องฝัน ? มีบางคนบอกว่า บางทีนอนหลับไม่ฝันก็มี อย่าไปเชื่อเป็นอันขาด เดี๋ยวนี้นักวิทยาศาสตร์เขาพิสูจน์ได้แล้วทุกคนเมื่อนอนหลับจะต้องฝันทุกครั้ง ถ้าพูดตามพุทธ-ศาสนาคนเราฝันมาตั้งแต่เกิดแล้ว ทุกคนที่เป็นปุถุชนเมื่อนอนหลับจะต้องฝัน แต่มีบางคนบอกว่าบางครั้งจำไม่ได้นั้น นั่นไม่ใช่ข้อพิสูจน์ในเรื่องนี้ เพราะเดี๋ยวนี้เขามีเครื่องสำหรับที่จะพิสูจน์ได้ ผมเคยฟังบทความทางวิทยุเมื่อไม่นานมานี้ ซึ่งนักวิทยาศาสตร์เป็นคนเขียนว่า

ทุกคนเมื่อนอนหลับแล้วจะต้องฝัน ที่นี้ขอให้ท่านตั้งข้อสังเกตว่าทำไม จะต้องฝันด้วย โปรดสังเกตว่าในความฝันนั้นเป็นโลกอีกโลกหนึ่ง ซึ่งมีตัวตนใช่ไหม ? ในขณะที่เราฝัน เรามีตัว เรามีตา มีหู มีจมูก มีลิ้น มีกาย มีใจ มีความรู้สึกนึกคิด ฝันว่าเห็นอย่างนั้นได้ยินอย่างนั้น แปลว่าความรู้สึกทางสัมผัสทั้ง ๖ นั้นมีครบ แต่เพราะเหตุที่ในขณะที่อยู่ในความฝันนั้น สติสัมปชัญญะมีการควบคุมไม่ได้ เรื่องจึงได้เปะปะ เพราะในขณะนั้นความรู้สึกมันยังเกี่ยวข้องกับร่างกายอยู่ เมื่อร่างกายไม่ได้ทำงานตามปกติ เพราะว่าร่างกายอยู่ในอาการที่พัก ความรู้สึกนึกคิดมันจึงพลอยผิดปกติไปด้วย คือเอาเรื่องเอาราวมิได้ เพราะฉะนั้นความฝันจึงเชื่อไม่ได้ แต่ข้อที่น่าสังเกตก็คือ ทำไมทุกคนเมื่อนอนหลับแล้วจะต้องฝัน ? จำตรงนี้เข้าใจไว้ว่า ทำไมทุกคนเมื่อหลับจะต้องฝัน นี่คือสิ่งที่ทุกคนควรจะต้องคิด ทุกคนเมื่อหลับแล้วจะต้องฝัน ถ้าหาคำตอบตรงนี้ได้ ก็ตอบปัญหาข้อนี้ได้ว่า ทำไมทุกคนเมื่อตายแล้วจะต้องเกิดทันที ? ทุกคนเมื่อนอนหลับแล้วจะต้องฝัน ในทำนองเดียวกัน ทุกคนตายแล้วจะต้องเกิด ซึ่งส่วนมากก็เกิดเป็นโอปปาติกะ ข้อคิดอันนี้ อาจารย์นิพนธ์อาจจะบอกว่าผิดหลักตรรกวิทยาก็ได้ แต่ผมว่าไม่ผิด คนเมื่อตายแล้วก็ต้องเกิดและต้องเกิดทันทีด้วยกฎของวิญญาณที่ว่า "ถ้ายังมีกิเลสอยู่ตายแล้วต้องเกิดทันที" และมีนามรูปเกิดทันที "และถ้าวิญญาณไม่ได้เข้าท้องแม่ก็ต้องเกิดเป็นโอปปาติกะ" ชีวิตโอปปาติกะมีได้ตรงนี้เอง ชีวิตโอปปาติกะนี้เปรียบเหมือนชีวิตที่อยู่ในความฝัน แต่ก็มีอะไรบางอย่างต่างกับความฝันมาก ที่ว่าต่างกันนี้ต่างกันตรงไหน ? ต่างกันตรงที่ว่า เมื่อเรานอนหลับแล้วฝันนั้น วิญญาณยังเกี่ยวข้อง

กับร่างกายอยู่ เมื่อวิญญาณยังเกี่ยวข้องอยู่กับร่างกายเช่นนั้น ความฝันมันก็ไม่แน่ เช่นเมื่อเรานอนหลับแล้วฝัน ถ้าในขณะที่นอนนั้นถูกแดดส่องก็อาจฝันว่าถูกไฟไหม้ก็ได้ หรือถ้าเอาน้ำมารด ก็อาจจะฝันว่าฝนตกก็ได้มันไม่แน่เช่นนี้ เพราะความรู้สึกในขณะนั้นยังสัมพันธ์อยู่กับร่างกาย ยังรับสัมผัสทางร่างกายนี้ได้ เพราะฉะนั้นความฝันจึงไม่แน่ แต่เมื่อคนเราตาย วิญญาณเป็นอิสระแก่ร่างกายไม่เกี่ยวเกาะอยู่กับร่างกายแล้ว เพราะฉะนั้นความฝันที่ปรากฏขึ้นมาหลังจากตายจึงเป็นเรื่องจริงทั้งหมด มีตัวเราเกิดขึ้นจริง

ชีวิตที่เป็นโอปปาติกะมีรูปร่าง มีหน้าตา มีความรู้สึกนึกคิดเหมือนชีวิตจริง ๆ ต่างแต่ว่าเป็นเหมือนภาพในความฝันเท่านั้น แต่ก็มีจริง ที่ว่ามีจริงก็เพราะเราสามารถติดต่อได้ พูดจากันรู้เรื่องงานค้นคว้าแผนกนี้ที่ผมกล้ายืนยันด้วยการเขียนหนังสือเล่มนี้ออกมาก็เพราะว่าเดี๋ยวนี้เราพิสูจน์ได้ แต่ก็ไม่ค่อยสมบูรณ์นัก ที่ว่ายังไม่ค่อยสมบูรณ์นัก ก็เพราะมีความผิดพลาดอยู่บางอย่าง ที่มักจะพบอยู่เสมอ ผมจึงไม่กล้าเอาออกมาแสดง วันนี้คิดอยู่เหมือนกันว่าจะแสดงให้ดูถึงวิธีการติดต่อกับพระโอปปาติกะ แต่เมื่อคิดดูอีกทีแล้วเห็นว่าจะไม่ได้ผลคุ้มค่า คือ เมื่อแสดงออกมาแล้วผมเชื่อว่าจะมีคนเชื่อสักสอง-สามคน นอกนั้นจะไม่เชื่อ แล้วก็จะกลายเป็นความเสียหายขึ้น เป็นบาปกรรมแก่ผู้ที่ไม่เชื่อ เพราะฉะนั้นไม่แสดงดีกว่า (การไม่เชื่อว่าโอปปาติกะมี เป็นมิจฉาทิฏฐิ ทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นอกุศลกรรมบทอย่างหนึ่ง) เอาไว้ถึงขั้นที่สมบูรณ์เสียก่อนแล้วจึงนำออกแสดง

(พระเมธีสุทธิพงศ์) ในปัญหาของอาจารย์นิพนธ์นั้นมีว่า ทำไมคนจึงมากกว่าแต่ก่อน เอาวิญญาณมาจากไหน อาจารย์พรก็ว่า ไปจากโอปปาติกะ และโอปปาติกะที่จะไปเกิดก็มีอยู่มากมาย และที่อาจารย์พรว่ามากมาจากไหน? อาจารย์พรก็บอกว่า สรุปแล้วก็มาจากคน คือ ระหว่างที่ยังไม่ไปเกิดเป็นคนก็เป็นโอปปาติกะไปก่อน สรุปแล้วก็ได้เท่านั้น(คนฮาใหญ่) ได้เท่านั้นเอง (คนฮานาน) และปัญหาต่อไปก็ยังมีอีก ดูเหมือนยังไม่ได้ตอบ ที่ว่าอย่างนั้นแล้วโอปปา-ติกะมาเป็นคนได้อย่างไร ?

(อาจารย์พร) ให้ตอบข้อนี้ใช่ไหม? **ที่ว่าโอปปาติกะมาเกิดเป็นคนนั้น** อย่างนี้ เมื่อคนเราตายแล้วส่วนมากทีเดียว หรือเกือบจะทุกคน จะต้องเกิดเป็นโอปปาติกะก่อน คือเกิดเป็นชีวิตเหมือนชีวิตในความฝัน แต่เป็นชีวิตที่มีจริงๆ และตอนที่จะมาเกิดเป็นคน มันก็เป็นเรื่องคล้ายๆ กับคนเราเหมือนกัน คือว่าโดยปกติโอปปาติกะขั้นธรรมดาก็ไม่รู้ว่าตนเองจะตายวันไหน เวลาไหน แล้วจะไปเกิดที่ไหน ไม่รู้เหมือนคนธรรมดา เช่นเราจะตายที่ไหน หรือไปเกิดที่ไหน ไม่รู้แต่ถ้าเป็นโอปปาติกะขั้นสูง เช่น อย่างพระพุทธเจ้าในตอนที่เป็นโพธิสัตว์อยู่บนสวรรค์จะลงมาเกิดในโลกนี้ รู้ตั้งแต่อยู่บนสวรรค์แล้ว ลองอ่านปฐมสมโพธิดูจะพบว่า พระองค์ทรงรู้ตัวตั้งแต่อยู่บนสวรรค์แล้วว่าจะลงมาเกิดวันไหน จะเกิดที่ไหน กำหนดมาได้เลย เรื่องอย่างนี้เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ แต่ถ้าเป็นโอปปาติกะขั้นธรรมดาแล้วไม่มีทาง โอปปาติกะนี้เมื่อถึงคราวสิ้นสุดอายุหรือสิ้นกรรม ด้วยอำนาจของกรรมนี้จะดึงดูดเข้าไปหาเอง คือจะดึงดูดเข้าไปหาสภาพของชีวิตที่มีความเหมาะสมกัน โดยปกติแล้วมักจะเป็น

อย่างนี้ แต่นี่ไม่ใช่กฎตายตัว เช่น ถ้าพ่อแม่เป็นคนมีนิสสัยไม่ดีมัก จะดึงดูดเอาโอปปาติกะพวกที่ไม่ดีมาเกิด ถ้าหากพ่อแม่เป็นคนมีนิสสัยดี เป็นคนมีบุญมีวาสนา ก็จะดึงดูดเอาพวกโอปปาติกะที่มีบุญวาสนามาเกิด โดยมากมักจะเป็นอย่างนี้ แต่ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นไม่ใช่กฎตายตัวด้วยอำนาจของกรรม มันจะดึงดูดเข้ามาหากันเอง

เมื่อโอปปาติกะจะมาเกิดนั้น จะต้องมีอย่างนี้ด้วย คือต้องมีชีวิตที่ผสมไว้แล้ว หมายความว่าสเปอร์มกับไข่จะต้องผสมกันไว้แล้ว กฎเกณฑ์ที่กล่าวนี้ ทางหลักพุทธศาสนาพิสูจน์ได้ แต่วิธีพิสูจน์นี้ยุ่งยากมาก ผู้ที่ต้องการทราบรายละเอียดเรื่องนี้ ควรไปศึกษาที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ ฯ

ถ้าหากสเปอร์ม (Sperm) กับไข่ผสมกันแล้ว แต่ยังไม่มีโอปปาติกะมาปฏิสนธิ คือมาเกิดในนี้ ชีวิตที่ผสมไว้แล้วนั้น ก็จะอยู่ได้ไม่นานเท่าไร ซึ่งในที่สุดก็ต้องตาย นี่เป็นกฎธรรดาสำหรับคน และในเมื่อมีโอปปาติกะมาเกิดแล้ว และมีความเหมาะสมด้วยกันจริง ๆ ชีวิตนั้นก็จะเจริญเติบโตจนกระทั่งคลอดออกมา แต่ถ้าบังเอิญว่า ในตอนแรกมีความเหมาะสม แต่เมื่ออยู่ไป ๆ แล้วเกิดไม่เหมาะสม ด้วยกฎธรรมชาติของวิญญาณเอง วิญญาณนั้นก็อยู่ไม่ได้ ซึ่งหมายความว่าเด็กคนนั้นจะต้องตาย วิญญาณนั้นจะต้องจุติและไปเกิดเป็นโอปปาติกะอีก แต่ถ้ามีความเหมาะสมแล้ว ก็อยู่ด้วยกันเรื่อยมาจนกระทั่งคลอด และเมื่อคลอดออกมาแล้ว ก็ยังมีเรื่องที่ค่อนข้างจะเหลือเชื่ออยู่อีก กล่าวคือ ให้ตั้งข้อสังเกตไว้บ้างว่า เด็กบางคนที่เกิดมา ถ้ามีบุญวาสนาสูงกว่าพ่อแม่มาก พ่อแม่จะเลี้ยงไม่ได้ จะ

ต้องเอาไปให้เจ้านาย คือคนที่มีบุญวาสนากว่าตนเลี้ยง ถ้าพ่อแม่เลี้ยง เด็กคนนั้นจะต้องตาย เพราะบุญวาสนาของพ่อแม่ต่ำกว่าลูกที่มาเกิด อย่างนี้ก็ยังมี เพราะฉะนั้น การที่จะอยู่ด้วยกันต่อไปยืดหรือไม่ยืดก็เกี่ยวกับเหตุผลหลายอย่าง ซึ่งเหตุผลอย่างนี้เป็นเรื่องที่ลึกลับมาก แต่เดี๋ยวนี้เราก็มีทางพอที่จะศึกษาให้รู้ได้ ไม่ใช่ว่าจะศึกษาไม่ได้เสียเลย

(**พระเมธีสุทธิพงศ์**) ตอนนี้ก็เป็นการแก้คำถามของอาจารย์นิพนธ์ที่ว่าโอปปาติกะที่มาเกิดเป็นคนมาได้อย่างไร สรุปรวมแล้วก็ว่าที่มาเป็นคนได้ก็เพราะกรรม สรุปย่อ ๆ ได้อย่างนี้อีกเหมือนกัน (คนฮา) คือท่านพูดยาว แต่สรุปแล้วก็ว่า คนจะมาเกิดได้เพราะกรรม และกล่าวว่า ถ้าหากพ่อแม่ดี ก็จะดึงดูดเอาโอปปาติกะที่ดีไปเกิด ถ้าพ่อแม่ไม่ดีก็จะดึงดูดเอาโอปปาติกะที่ไม่ดีไปเกิด อันนี้เป็นธรรมดา คือไม่ดีก็ไปรวมกับไม่ดี ที่ดีก็ไปรวมกับที่ดี อันนี้ก็เหมือนกับที่ท่านสอนไว้ตอนหนึ่งเหมือนกันว่า สามีภรรยานี่บางทีก็สามีเป็นผี และภรรยาก็เป็นผี ( คนฮา ) สามีภรรยาอย่างนี้ พอเช้าขึ้นมา ผีสามีก็หลอกภรรยา พอบ่ายเข้า ผีภรรยาก็หลอกสามี (คนฮาอีก) อยู่กันไปอยู่กันมา ก็มีลูกออกมาเป็นผีกระสือ (คนฮาครืน) เพราะฉะนั้นเรื่องนี้ก็เป็นธรรมดา คือถ้าไม่ดีมันก็ไปที่ไม่ดีนั่นแหละ แต่เมื่อประมวลความแล้วก็ว่า ที่โอปปาติกะมาเกิดนี้ก็มาด้วยอำนาจแรงของกรรม นี่เป็นประเด็นใหม่เพราะฉะนั้นต่อไป อาจารย์นิพนธ์มีอะไรสงสัยอีกก็เชิญ

(**อาจารย์นิพนธ์**) คือมีก็เพียงแต่ว่า สิ่งที่อธิบายมาก็รู้สึกจะ

เห็นด้วย แต่เห็นด้วยเพียงแค่นี้ครับ คือเหมือนกับเรื่องไฟฟ้าเมื่อตะกี้นี้มันมีอยู่ แต่อยู่ดี ๆ มันจะปุบปั๊บลอยขึ้นมาอยู่อย่างนี้ไม่ได้ มันจะต้องมีหลอดไฟมีอะไรที่เป็นส่วนของมัน และที่ยังไม่เห็นด้วยก็คือยังเห็นว่าวิญญาณมันเหมือนกันทุกอัน เหมือนกันในสภาพที่เป็นอย่างนั้น ไม่ได้ผิดกันเป็นคนโน้นคนนี้ และต่อไปก็ตัวอย่างเรื่องชีวิตฝันชีวิตในความฝันน่ะ ไม่ต้องหลับหลอก ตื่นอยู่เดี๋ยวนี้ผมก็ฝัน แหมดอกไม้งาม ผมเดินเล่น มันก็เป็นชีวิตจริงที่ฝันนั่นเอง ชีวิตจริงที่ไม่ใช่ความฝันก็เป็นชีวิตจริงแต่แบบฝันนั่นเอง เรื่องความฝันผมถือว่าเป็นอุปาทาน และเมื่อกี้อาจารย์ก็บอกแล้วว่าวิญญาณหรือโอปปาติกะส่วนหนึ่งเกิดจากอุปาทาน ฉะนั้นวิญญาณหรือโอปปาติกะที่เราเห็นแต่ละอัน แต่ละรูปที่ผิดกันนี้เป็นด้วยอุปาทาน ผมเห็นได้เสมอถ้าผมอยากจะเห็นใคร

(พระเมธีสุทธิพงศ์) ตามทรรศนะของอาจารย์นิพนธ์นี่ก็เห็นด้วยเข้าไปมากแล้ว (คนฮา) ยังติดอยู่นิดเดียว ติดอยู่ตรงที่ว่า เห็นคนเหมือนกัน อาจารย์พรบอกว่า คนเรานี่มันเหมือนกันไม่ได้ เพราะวิญญาณที่เกิดมันมีกรรมต่างกัน แต่อาจารย์นิพนธ์บอกว่า นั่นสำคัญอยู่ที่อุปทานที่จะมองเห็นคนว่าต่างกันหรือไม่ต่างกัน เพราะฉะนั้นก็ขอให้อาจารย์พรเฉลย มันคงจะเนื่องจากกันกระมัง ขอเชิญ

(อาจารย์พร) ที่อาจารย์นิพนธ์พูดนั้น หมายความว่าที่เราเห็นผีนั้น ที่จริงเราเห็นจากอุปาทาน แต่ผีนั้นอาจจะไม่มีก็ได้ เช่นถ้าเรามีอุปทานนึกว่าตรงนี้คงมีผี นึก ๆ เข้า ภาพมันก็ปรากฏ อาจารย์นิพนธ์หมายความว่าอย่างนี้ใช่ไหม ?

(อาจารย์นิพนธ์) ใช่ นั่นสิ

(อาจารย์พร) แต่ผมไม่ได้หมายความว่า คนนี้ไม่เหมือนกัน แต่ว่าวิญญาณนี้เหมือนกัน

ผมยากจะตอบปัญหาตรงนี้เสียก่อน ที่ว่าที่เราเห็นผีด้วยอุปทาน คือ หมายความว่า บางครั้งที่เราเห็นผีนั้น ผีไม่มี แต่เป็นเพราะอุปาทานจึงทำให้เห็น นี่อย่างหนึ่ง อันนี้มีแน่ แต่หลักพุทธศาสนามีอย่างนี้ คืออุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ หลักพุทธศาสนานี้หมายความอย่างไร ? หมายความว่า ชีวิตของเรา ทั้งหมดนี้ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทั้งหมดรวมเรียกว่าภพ ภพ ๆ หนึ่งก็คือชีวิต ๆ หนึ่ง ทั้งหมดนี้เกิดจากอุปาทานแท้ ๆ อุปทานนี้คืออะไร ? ความจริงมีอยู่ว่า ตัวเราไม่มี แต่ว่าเกิดไปยึดถือตัวเราเข้าแล้วไม่ยอมแกะไม่เอาออก ถ้าตราบใดอุปาทานนี้ยังมีอยู่ ก็ต้องมีตัวอยู่เรื่อย ๆ ไปทุก ๆ ชาติ นี่คือความหมายตามหลักวิชา ซึ่งเป็นความจริง ถ้าอุปาทานว่าตัวเราไม่มี มันก็ไม่มีจริง ๆ เหมือนกัน ที่พูดอย่างนี้เป็นปรมัตถ์ ซึ่งเป็นความหมายคนละอย่างกับที่อาจารย์นิพนธ์พูด คนละอย่างนะครับ ฟังใหม่อีกครั้งหนึ่ง กลัวจะไม่เข้าใจ ถ้าเรายังมีการยึดถือตัวตนอยู่ ซึ่งเรียกว่าอุปาทาน ตายแล้วจะต้องมีตัวตนมีบุคคลิกภาพเกิดขึ้นทุก ๆ ชาติ แต่ถ้าเมื่อใดเข้าถึงอนัตตาคือมองเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างนี้เหมือนกันหมด อย่างที่อาจารย์นิพนธ์ว่าตัวเราไม่มีแล้วตัวเราก็ไม่มีจริง ๆ เมื่อตัวเราไม่มีแล้ว มีอะไร ? ถึงตอนนี้หลักวิชาบอกว่า ไม่ต้องพูดกัน เป็นเรื่องที่พูดไม่ได้ ถ้าขืนพูดผิด ต้องนิ่งอยู่เฉย ๆ (คนฮา) ทีนี้เมื่อพูดถึงตามหลักของการปฏิบัติหรือตามหลักทฤษฎีที่ถูกต้องนั้น การที่เราจะเข้าถึงหลักอนัตตา ก็ต่อเมื่อจิตใจ

ของเราสอาดและบริสุทธิ์ เราจะหมดตัณหาเสียก่อน ถ้าตัณหายังไม่หมด อุปาทานก็หมดไม่ได้ เพราะตัณหาทำให้เกิดอุปาทาน ถ้าตัณหายังมีอยู่อุปาทานก็ต้องมี เมื่อตัณหาอุปาทานมีอยู่ ชีวิตก็ต้องมี นามรูปก็ต้องมี ก็ในเมื่อเราอยู่ในฐานะที่ต้องมี เราก็ต้องยอมรับว่าโอปปาติกะก็ต้องมี คนก็ต้องมี บุคคลิกภาพก็ต้องมี

**(อาจารย์นิพนธ์)** ผมว่ามี แต่ว่าไม่ได้มีโดยแยกจากอันอื่น คือหมายถึงว่า เชื่อว่ามี มีเด็ดขาด แต่สงสัยว่าวิญญาณที่จะปรากฏออกมาอย่างโอปปาติกะกับคน หมายถึงคนอย่างนี้นะครับ มีคุณสมบัติผิดกันอย่างไรครับ ? เมื่อกอาจารย์บอกว่าเห็นก็ได้ ได้ยินก็ได้ แล้วอีกอย่างก็ขอเน้นว่า การที่จะพิจารณาวิญญาณนี้ เราจะต้องพิจารณาทั้งสองแง่ เพราะว่ารูปก็ก่อให้เกิดวิญญาณ วิญญาณก็ก่อให้เกิดรูป มันวนไปวนมาอย่างนั้น คือเป็นวัฏฏสงสารจริง ๆ เชียวหนอ (คนฮา) ทีนี้เมื่อมันเป็นจากอันหนึ่งของจากทั้งหมด และทั้งหมดก็คืออันหนึ่ง สรุปแล้วจะแยกอันหนึ่งจากทั้งหมดไม่ได้ เป็นความรู้สึกอย่างนี้ ทีนี้ก็ช่วยอธิบายก่อนว่า คนกับโอปปาติกะนั้น ผิดกันอย่างไรในคุณสมบัติต่าง ๆ

(อาจารย์พร) อ๋อคนกับโอปปาติกะที่ผิดกันก็คือ หนึ่งในเรื่องรูปร่าง รูปร่างของคนนี้ประกอบไปด้วยสสาร มีตัวตน มีน้ำหนัก สามารถถูกต้องสัมผัสได้ ส่วนโอปปาติกะนั้นก็มีรูปร่างเหมือนรูปร่างเป็นคนนี่แหละ มีหู มีตา มีจมูก มีผม มีอะไรต่าง ๆ รูปเหมือนคน แต่ว่าจับต้องไม่ได้ (คนฮา) ถ้าโอปปาติกะเดินผ่านมาถูกตัวเรา เฉพาะคนที่มีสื่อจะรู้สึก แต่คนที่ไม่มีสื่อ โอปปาติกะ

มาถูกจะไม่รู้สึก เรื่องบางคนมีสื่อ บางคนไม่มีสื่อนี่ก็เป็นอีกประเด็นหนึ่ง ซึ่งยาวมาก ทำไมบางคนมีสื่อ บางคนไม่มีสื่อ เป็นเพราะอะไร จะยังไม่พูดในคราวนี้สภาพของชีวิตที่เป็นโอปปาติกะนั้น เป็นอย่างนี้ เราพูดเขาได้ยิน เราทำอะไรเขาเห็น อาหารทุกอย่างเขาบอกได้ตรงกับลิ้นของเราบอก นี่เป็นเรื่องที่ประหลาดที่สุด ซึ่งเรื่องเหล่านี้ เดี๋ยวนี้เราพิสูจน์ได้ ไม่ใช่ว่าพิสูจน์ไม่ได้ นี่เป็นสภาพของโอปปาติกะ ซึ่งเป็นชีวิตที่มีจริง ๆ ต่างกันแต่เพียงว่า รูปร่างนั้นเราจะจับต้องเหมือนกับคนเราไม่ได้เท่านั้น เราลองนึกดูว่า ภาพโทรทัศน์ที่ปรากฏที่จอนั้น ตาเรามองเห็นเพราะเครื่องมันช่วย แต่ถ้าตามสภาพที่แท้แล้ว จะสัมผัสไม่ได้ ที่มันมาในอากาศ หรือที่มันมาตามลำพัง แล้วสัมผัสไม่ได้ แต่ถ้าเรามีเครื่องรับ ก็รับได้ในทำนองเดียวกัน ถ้าคนไหนฝึกจิต ฝึกจนกระทั่งถึงขั้นที่จะรับได้ พอเข้าสมาธิถึงขั้นนั้นปับมองเห็นเลย ติดต่อพูดจากันรู้เรื่อง เพราะฉะนั้นจึงบอกว่าชีวิตอันนั้นมีจริง นี่คือข้อที่แตกต่างกัน

(พระเมธีสุทธิพงศ์) อาจารย์พรได้ชี้แจงถึงหลักแตกต่างกันว่าเปรียบชีวิตของโอปปาติกะเหมือนภาพในโทรทัศน์ คนที่ไม่มีเครื่องรับก็เฉย ๆ ไปก่อน (คนฮา) คนที่มีเครื่องถึงจะเปิดรับได้ แล้วก็ที่นั่งกันอยู่ที่นี่ เครื่องไม่ค่อยมีกันทั้งนั้น (คนฮาอยู่นาน) ถึงมีก็เป็นเครื่องไม่ค่อยดี เพราะฉะนั้นเรื่องนี้เป็นเรื่องยาก เพราะเป็นเรื่องลึกลับ เมื่อก่อนคนพูดกันมากว่า พระพุทธเจ้าบอกว่า ในอากาศนี้รูปเต็มไปหมด อย่างสมัยก่อนที่จะมีโทรทัศน์ พระพุทธเจ้าตรัสมานานแล้วว่า ในอากาศช่องว่างนี้มีรูปเต็มไปหมด คนบอกว่าศาสนา

พุทธนี้ครึ่งจริง ๆ มองไม่เห็นก็เอามาพูดพอเดี๋ยวนี้เปิดโทรทัศน์เข้า เชื่อแล้ว แต่ก็ยังเชื่อไม่ได้ เรื่องโอปปาติกะว่ามี แต่ตามหลักวิชาตามที่ท่านอาจารย์ชี้แจงมานั้นก็ว่ามีลักษณะเหมือนกันกับคนทุกอย่าง เป็นแต่แตะต้องไม่ได้ เหมือนกับภาพในโทรทัศน์นั่นเอง เพราะฉะนั้นในปัญหาอันนี้ ก็ชี้แจงเฉพาะฝ่ายเดียว ฝ่ายของคนก็ไม่ต้องชี้แจง

(อาจารย์นิพนธ์) จะมาถามใหม่ว่า แล้วที่เรามองเห็นตัวเราในกระจกนั้นเป็นอะไรกันอันนั้น ? (คนฮา) ถ้าเช่นนั้นโอปปาติกะก็คือเงา

(อาจารย์พร) การที่เราเห็นตัวเราในกระจกนั้นก็คือเงา (คนฮาหนัก) ถูกต้อง ถูกต้องที่สุดเลย อันนี้ไม่ปฏิเสธที่ว่ามันเป็นเงานั้นคืออย่างไร คนธรรมดาเราไม่รู้ความจริง แต่ถ้าจะคิดสักนิดหนึ่งว่า เสียงที่เราพูดออกมานี้ คือปรากฏการณ์ของวิญญาณในรูปหนึ่งใช่ไหม ? หมายความว่าในใจเรามีความคิดอย่างไรก็พูดออกมา ถ้าลำพังวิญญาณจะไม่แสดงออกมาเป็นเสียง คนอื่นก็ไม่สามารถจะรู้ได้ว่า คนนั้นเขาคิดอย่างไร แต่พอพูดออกมา รู้ได้ทีเดียวว่าคนนี้คิดว่าอย่างนี้ ตัวหนังสือก็เป็นปรากฏการณ์ของวิญญาณในรูปหนึ่งในทำนองเดียวกัน ร่างกายก็เป็นปรากฏการณ์ของวิญญาณในทางวัตถุ ร่างกายนี้คือปรากฏการณ์ของวิญญาณ ทางวัตถุหมายความว่าสมรรถภาพของวิญญาณแท้ ๆ มีอยู่อย่างไร จะรู้ได้จากร่างกายนี้นายช่างคนหนึ่งคิดจะสร้างบ้าน เขาก็คิดจะวาดภาพไว้ในสมองไว้ในใจหมดแล้วว่า บ้านที่เขาจะสร้างจะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ แต่ว่าคนอื่นยังไม่รู้ต่อเมื่อสร้างออกมาแล้ว คนอื่นจึงจะรู้ได้ว่า อ้อ

นายช่างทุกคนนี้เขาคิดอย่างนี้ คิดจะสร้างบ้านนั้น คือคิดอย่างนี้ทีเดียว สมรรถภาพแห่งนายช่างได้ปรากฏออกมาเป็นรูปบ้าน จากรูปบ้านได้แสดงให้เห็นสมรรถภาพภายในใจของนายช่าง ซึ่งเป็นสมรรถ-ภาพในทางจิตใจข้อนี้ฉันใด ร่างกายนี้ก็เป็นการแสดงออกของสมรรถภาพของวิญญาณทั้งหมดถ้าเราอยากรู้ว่าวิญญาณ นี้คืออะไร มีความสามารถอย่างไร ดูที่ร่างกายนี้ และถ้าจะดูให้ละเอียดต้องไปเรียนแพทย์ เพราะเราจะได้รู้ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายโดยละเอียด และเราจะรู้ถึงความวิจิตรของร่างกายโดยละเอียด และเราจะรู้ถึงความวิจิตรของร่างกาย แต่ละส่วนว่า ได้ถูกสร้างขึ้นมาด้วยความประณีตขนาดไหน ความสัมพันธ์ของอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายนี้ประณีตขนาดไหน ทั้งหมดนี้ก็คือ สมรรรถภาพของวิญญาณ ก็ในเมื่อวิญญาณมีสมรรถภาพในการสร้างสรรค์อย่างนี้เมื่อตายแล้ว ทำไมจะไม่มีเงาออกมา ในเมื่อวิญญาณกับร่างกายนี้ไม่ใช่ของอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้น เมื่อตายปั๊บ สมรรถภาพของวิญญาณอันนี้ซึ่งมันก็มียังอยู่ มันก็จะสร้างร่างกายขึ้นมาในลักษณะที่เป็นเงาของร่างกายนี้ทันที เพราะฉะนั้นโดยปกติคนเราเมื่อตาย ก่อนที่จะตายรูปร่างเป็นอย่างไร โดยมากโอปปาติกะที่ออกมาทันทีนั้นก็คือรูปร่างอย่างนั้น แต่นี่ไม่ใช่กฎตายตัว เพราะอะไรจึงเป็นเช่นนั้น เพราะว่าสมรรถภาพในการสร้างนับตั้งแต่สร้างมาจนกระทั่งเป็นรูปที่สมบูรณ์นั้นเกิดจากอุปทานที่ยึดมั่นอยู่ในรูปร่างที่เห็นอยู่เสมอ อุปทานนั้นได้ฝังอยู่ในความรู้สึกส่วนลึก พอตายปั๊บ รูปนั้นจึงออกมาทันที เพราะ

ฉะนั้นผมจึงบอกว่า โอปปาติกะในความหมายอันหนึ่งก็คือเงาของชีวิตนี้

(อาจารย์นิพนธ์) ที่นี้ก็มาเรื่องอุปทานอีกแล้ว คืออุปทานนี้ก่อให้เกิดโอปปาติกะใช่ไหม อุปทานของผมกับอาจารย์ ผมก็ไม่เข้าใจว่าเหมือนกันหรือเปล่า? แต่ทว่าของผมนี้ก็เพียงแต่ว่า ภาพที่เห็นจะมองอีกอย่างก็เรียกว่าภาพมายาที่อุปทานก่อให้เกิดขึ้น และตามความรู้สึกที่ผมเรียกอุปทานนั้น ผู้ที่เข้าฌานแล้วเข้าวิปัสสนาได้ถึงขั้นสูงแล้ว เมื่อตัดอุปทานแล้ว ก็น่าจะไม่พบโอปปาติกะเลย

(อาจารย์พร) แน่นอนที่สุด และไม่ใช่แต่เฉพาะโอปปาติกะ มนุษย์ก็ไม่พบ (คนฮา) ที่ว่านี้เป็นเรื่องจริง คือในเมื่อเราเข้าสู่สมาธิอย่างน้อยขั้นปฐมฌาน เมื่อได้ถึงขั้นปฐมฌานแล้วเจริญวิปัสสนาพิจารณาอนิจจํทุกขํอนัตตา ซึ่งเป็นการพิจารณาถึงความจริงแท้ ๆ ของสากลจักรวาล เพราะว่าสิ่งทั้งปวงในโลกอยู่ในกฎอันนี้ ในเมื่อความคิดนี้ดิ่มด่ำอยู่แน่ ในเมื่อความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา ดื่มด่ำมากเข้า ๆ ใจนี้ก็จะไม่เกาะเกี่ยว ไม่ติดอยู่ในสิ่งใด ๆ เลย ใจนี้จะว่างไม่มีอารมณ์ ไม่มีความนึกคิด และในขณะนี้เอง จะมีความรู้สึกอันหนึ่งปรากฏขึ้นมาอย่างเด่นชัดที่สุด คือจะมองดูสากลจักรวาลนี้รวมทั้งมนุษย์แล้วรู้สึกว่าไม่มีในความรู้สึกอันนี้ ถ้าพูดตามสำนวนภาษาบาลีก็เรียกว่า จิตมีนิพพานเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นการเข้าถึงสัจจธรรมแท้ ๆ แล้วก็ในขณะนี้เองจะมองเห็นหมดว่า โอปปาติกะก็ไม่มี มนุษย์ก็ไม่มี โลกนี้ก็ไม่มี แต่อันนี้เป็นของสูงเกินไป

(อาจารย์นิพนธ์) เป็นอันว่าสิ่งที่มี มีอยู่ในระยะหนึ่ง พอเลยไปอีกระยะหนึ่งก็ไม่มี คือจะมีก็ได้ ไม่มีก็ได้ แล้วแต่ระยะนะครับ แล้วทีนี้ถ้าผมเกิดเห็นว่ามันมีอยู่ครั้งหนึ่งแล้วต่อไปไม่มีเลย อย่างนี้จะเรียกว่าอยู่ในขั้นไหน ?

(อาจารย์พร) ก็อยู่ในขั้นครึ่ง ๆ นะสิ (คนฮา)

(อาจารนิพนธ์) ต่อไปอาจารย์พรได้อธิบายว่า วิญญาณนี้มีความสำคัญเหลือเกิน เพราะได้มีพลังมหึมา ได้สร้างทุกสิ่งทุกอย่างให้มนุษย์ เห็น คิด พูดอะไรได้ ฉะนั้นก็น่าจะฉายออกมาได้ใช่ไหมครับ ?

(อาจารย์พร) ใช่

(อาจารย์นิพนธ์) ถ้าอย่างนั้น ในเมื่อต้นไม้ อย่างต้นมะพร้าวมันก็ออกผล มันก็ออกรวง ซึ่งถ้าพูดตามหลักที่อาจารย์กล่าวมาก็ว่า ต้นมะพร้าวมีวิญญาณ คนเราตายแล้วไปเกิดเป็นโอปปาติกะได้ ฉะนั้นวิญญาณของต้นมะพร้าวมันก็น่าจะต้องออกไปเป็นโอปปาติกะได้เหมือนกัน เพราะมันมีความสามารถมาก (คนฮา)

(อาจารย์พร) เรื่องนี้เรามีการพูดถึง ขอพูดจากเรื่องนิยายเสียก่อน ตามที่นิยายเกี่ยวกับเรื่องในสวรรค์นั้น บางทีเราก็พบว่ามีสัตว์เหมือนกัน ต้นไม้ก็มีชีวิตแบบคนนี้ก็มี ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นโอปปาติกะทั้งนั้น อันนี้ผมขอเล่า ซึ่งทุกคนไม่จำเป็นจะต้องเชื่อ ในเมื่อเราเข้าสมาธิ เข้าสมาธินี้ถึงขั้นที่เห็นโอปปาติกะได้ ในเวลาที่เห็นโอปปาติกะนั้น ไม่ใช่เห็นแต่เฉพาะโอปปาติกะที่มีรูปเหมือนมนุษย์ สัตว์เดรัจฉานก็เห็นที่เป็นโอปปาติกะ และยิ่งกว่านั้น พวกต้นไม้ต่าง ๆ ก็เห็น ซึ่งผมเองก็ยังไม่เข้าใจ เฉพาะในเรื่องต้นไม้นี้ยังไม่

เข้าใจ แต่รู้อยู่ว่า ต้นไม้ในสภาพของโอปปาติกะนั้นมีแน่ ทีนี้ถ้าจะคิดอย่างอาจารย์นิพนธ์ว่า ในเมื่อพลังงานวิญญาณสามารถสร้างชีวิตแบบคนขึ้นมาได้ วิญญาณของสัตว์สามารถสร้างชีวิตแบบสัตว์ขึ้นมาได้ ในเมื่อตายแล้วเข้าท้องใครไม่ได้ ก็ต้องมีชีวิตเป็นแบบโอปปาติกะ ซึ่งคล้าย ๆ กับเป็นเงาของชีวิตอันนี้ แล้วต้นไม้ที่อาจารย์นิพนธ์ว่าจะมิไปเกิดเป็นโอปปาติกะบ้างหรือ ผมขอถามอาจารย์นิพนธ์ก่อนว่าต้นไม้ อาจารย์ยอมรับว่ามีวิญญาณหรือไม่ ?

(อาจารย์นิพนธ์) ถ้าถือว่าพลังงานคือวิญญาณ ผมยอมรับ

(อาจารย์พร) ถ้าตามหลักที่ผมค้นคว้ามา ต้นไม้นี้มีวิญญาณแน่ ไม่มีปัญหา ฉะนั้น ในเมื่อพลังงานวิญญาณในต้นไม้มีมันก็ต้องสามารถสร้างสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาได้

(อาจารย์นิพนธ์) ถ้าถือว่าพลังงานคือวิญญาณ ผมยอมรับ

(อาจารย์พร) ถ้าตามหลักที่ผมค้นคว้ามา ต้นไม้นี้มีวิญญาณแน่ ไม่มีปัญหา ฉะนั้น ในเมื่อพลังงานวิญญาณในต้นไม้มีมันก็ต้องสามารถสร้างสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาได้

(อาจารย์นิพนธ์) ทีนี้ก็มาถึงขั้นต่อไปที่ว่า วิญญาณสัตว์วิญญาณมนุษย์ หรือวิญญาณอะไรก็ตาม บางทีก็เปลี่ยนรูปได้ เช่นอย่างพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนท่านเคยเกิดเป็นไก่และเป็นอะไรอีกหลายอย่าง เรื่อยมาอะไรอย่างนี้ ทีนี้ผมเชื่อว่าถ้าเป็นในรูปนี้ละก็ ต้นมะพร้าว หรือตัวอะมีบาจะกลายมาเป็นผมบ้างได้ไหม ? (คนฮา) เปล่านะครับ ที่ถามไม่ใช่จะลองดีอาจารย์ ถามด้วยความเคารพจริง ๆ ครับ

(อาจารย์พร) เรื่องเหล่านี้น่ะ เป็นไปได้ เราลองนึกถึงข้อเท็จจริงวันหนึ่งโลกนี้จะต้องไม่มี ชีวิตต่าง ๆ ในโลกนี้จะต้องไม่มี ต้องตายหมดรวมทั้งคนทั้งสัตว์ ทั้งพืช อันนี้ต้องพินาศแน่ วันหนึ่ง ซึ่งไม่ทราบว่าเมื่อไหร่เรื่องนี้ทางพุทธศาสนาก็พูดถึง และเราก็สามารถพิสูจน์ได้ตามกฎของไตรลักษณ์ ซึ่งมีว่า "สัพเพ สังขารา อนิจจา" พิสูจน์ได้จากกฎอันนี้

ทีนี้ปัญหาก็มีอยู่ว่า ในเมื่อโลกนี้พินาศหมดแล้ว นานไปก็ต้องมีการเริ่มต้นกันใหม่อีก ชีวิตอันแรก ตามหลักวิทยาศาสตร์ถือว่าพืชเกิดก่อน แล้วต่อมาก็มีสัตว์ในท้องทะเล แล้ววิวัฒนาการขึ้นมาเป็นสัตว์ครึ่งน้ำครึ่งบก แล้วก็เป็นสัตว์บก แล้วทีนี้ต่อมาก็เป็นลิงแล้วก็มาเป็นคน นี่ทฤษฎีทางพุทธศาสนา ดูบ้างว่า พระพุทธเจ้าพูดถึงเรื่องเหล่านี้ว่าอย่างไร แต่เผอิญที่พูดไว้นั้นมีเรื่องเดียว คือเรื่องคน ไม่พูดถึงเรื่องสัตว์ ไม่พูดถึงเรื่องพืช ผมจะเล่าให้ฟัง มีสูตร ๆ หนึ่ง เรียกว่าบาลีอัคคัญญสูตร ได้กล่าวถึงว่า โลกนี้เมื่อวิวัฒนาการขึ้นมาใหม่ ๆ มีพืชมีสัตว์แล้ว ทีนี้ถึงตอนที่จะมีคน ถ้าพูดตามหลักคริสตศาสนา เราก็รู้แล้วว่า พระเจ้าสร้างโลก และเรื่องศาสนาพราหมณ์ก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่ทางพุทธศาสนานั้นไม่ใช่พรหมมาสร้างโลกนี้ แต่ว่าพรหมมาเกิดเป็นคน คือจากพรหมเปลี่ยนแปลงมาเป็นคน ลองฟังดูนะครับ เพราะความคิดนี้ เราอาจจะไม่เคยคิดว่า นี่เป็นแนวของพระพุทธศาสนา คืออย่างนี้ เมื่อถึงคราวโลกพินาศแล้วบางพวกไปเกิดในโลกอื่น จักรวาลอื่น และพวกที่เกิดส่วนมากก็ไปเป็นโอปปาติกะ แล้วก็มีโอปปาติกะพวกหนึ่งเป็นพรหมชั้นอาภัสสระ เมื่อโลกนี้วิวัฒนาการขึ้นมา มีชีวิตมีพืชอะไรต่าง ๆ แล้ว พวก

นี้มาท่องเที่ยวยังโลกนี้ ไม่ใช่มาคนเดียว มากันตั้งแยะ มาเที่ยวในโลกนี้ ซึ่งมาด้วยอำนาจทางจิต เพราะพวกนี้เป็นโอปปาติกะ โดยธรรมดาจะไปไหนก็ไปด้วยอำนาจของจิตใจ พอนึกจะไปไหนก็ไปถึงที่นั่นแล้ว พวกนี้เมื่อมาอยู่ในโลกนี้นานเข้า มาเห็นธรรมชาติในโลกนี้สวยงามเข้าก็เกิดชอบใจ และลองกินผลไม้ ลองกินอะไรต่ออะไรหลายอย่าง ก็ติดใจ บางคนอาจจะสงสัยว่า พวกนี้กินได้หรือ ? กินได้ กินผลไม้กินอะไรต่าง ๆ เข้าไป นาน ๆ เข้าสภาพของร่างกายก็เปลี่ยนแปลงจากกายของโอปปาติกะมาเป็นกายเนื้อ ซึ่งค่อยเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ ครั้งแรกเพศยังไม่ปรากฏ ต่อมาเมื่อสภาพของร่างกายนี้เปลี่ยนแปลงมากขึ้น สภาพของเพศก็ปรากฏ อย่างนี้เป็นต้น นี่เป็นการพูดกันอย่างสั้นที่สุด จากแนวความคิดของพุทธศาสนาที่กล่าวนี้ ไม่ใช่พรหม ไม่ใช่พระยะโฮวา ไม่ใช่ใครเป็นผู้สร้างมนุษย์ แต่ว่าจากโอปปาติกะ ได้กลายมาเป็นมนุษย์ และไม่ใช่คนคนเดียว มีตั้งเยอะแยะ ในเมื่อโอปปาติกะซึ่งเมื่อก่อนนั้นก็เป็นคนกลายมาเป็นคนได้แล้วก็โอปปาติกะที่เป็นสัตว์ มันจะไม่เกิดวิวัฒนาการขึ้นมาเป็นสัตว์อย่างที่มีอยู่เดี๋ยวนี้บ้างหรือ ? และพืชครั้งแรกเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ? ถ้าหากเราคิดแต่ในแง่ว่า สสารเมื่อมาผสมกับอันนั้นอันนี้ แล้วก็เป็นอันนั้นอันนี้ขึ้นมา แล้วในที่สุดก็เป็นสิ่งมีชีวิตขึ้นมา ถ้าคิดเพียงเท่านี้ ผมใคร่จะบอกว่าอย่าพึ่งคิด ควรจะคิดถึงว่าในโลกนี้ยังมีพลังงานอีกอย่างหนึ่งคือวิญญาณ ซึ่งเป็นพลังงานที่ก่อให้เกิดชีวิต และพลังงานวิญญาณซึ่งก่อให้เกิดชีวิตนี้ โดยธรรมดาก็มีอยู่ในรูปลักษณะต่าง ๆ คือที่มีอยู่ในรูปลักษณะที่เป็นโอปปาติกะแบบพืช แบบสัตว์ แบบคนก็มี ฉะนั้นในเมื่อโลกวิวัฒนาการขึ้นมา

ถึงขั้นที่สภาพของวิญญาณที่อยู่ในรูปของโอปปาติกะแบบพืช แบบสัตว์ แบบคน อันไหนจะมาเกี่ยวข้องได้ อันนั้นก็จะมาเกี่ยวข้องได้ อันนั้นก็จะมาเกี่ยวข้อง เช่น ถ้ามีสเปอร์มกับไข่ผสมกัน ซึ่งเป็นฐานที่จะให้โอปปาติกะพวกไหนจะมาเกิดได้ พวกนั้นก็มาเกิด

ในทำนองเดียวกัน ในเมื่ออาการเปลี่ยนแปลงของสสารมาถึงสภาพที่วิญญาณอะไรจะมาเกิดได้ วิญญาณอันนั้นก็จะมาเกิด วิญญาณที่อยู่ในรูปร่างของโอปปาติกะจากพวกพืช พวกสัตว์อะไรต่าง ๆ นั้น เมื่อจะมาเกิดเป็นอะไรได้ เพราะสภาพสิ่งแวดล้อมอำนวยให้มันก็เข้ามาเกี่ยวข้องแล้วชีวิตนั้น ๆ ก็เกิดขึ้นมา แล้วก็ค่อยวิวัฒนาการขึ้นมาโดยลำดับ

อันนี้เป็นแนวความคิดในเรื่องการกำเนิดของชีวิต ตามแนวของพระพุทธศาสนา ซึ่งบางคนยังไม่เคยทราบ ฟังเข้าไว้เป็นแนวใหม่ ซึ่งผมไม่รับรอง แต่ก็เป็นสิ่งที่น่าคิดอยู่เหมือนกัน

(พระเมธีสุทธิพงศ์) ตอนนี้อาจารย์พรได้สรุปว่า วิญญาณที่เป็นโอปปาติกะนั้นแยกออกไปหลายอย่าง และก็ยกตัวอย่างของการเป็นมาโดยลำดับ แต่ก็คงจะยังข้องใจของผู้ฟังอยู่ ที่ว่าอาจารย์นิพนธ์ถามว่า แล้วก็วิญญาณต้นมะพร้าวจะกลายมาเป็นอาจารย์นิพนธ์ อย่างนี้จะได้ไหม ? ผู้ที่ฟังก็ยังคงจะข้องใจอยู่ อาจารย์ถามอย่างนั้นใช่ไหม ?

(อาจารย์นิพนธ์) ผมหมายถึงว่า การเปลี่ยนแปลง เช่น สมมติว่า จากงูมาเป็นคน หรือจากต้นไม้จะมาเป็นสัตว์ เป็นคน ได้หรือไม่ ?

(อาจารย์พร) ผมขอตอบสั้น ๆ อย่างนี้นะครับ เมื่อเราดูจาก

สภาพของร่างกายของเราจะเห็นว่าเนื้อหนังของเรานี้มันมาจากพืช มาจากสัตว์อะไรต่าง ๆ ได้ คือเปลี่ยนแปลงมาใช่ไหมครับ ? แต่นั่นมันต้องมีความเหมาะสมกัน คือหมายความว่า อะไรที่เรากินเข้าไปได้ย่อมได้มีประโยชน์ต่อร่างกายได้ มันถึงจะเอามาได้ ถ้าอันไหนกินไม่ได้ย่อยไม่ได้ก็เอามาไม่ได้ ทำนองเดียวกัน วิญญาณของคนอาจจะเกิดมาเป็นสัตว์ จากสัตว์อาจจะเกิดมาเป็นคนได้ แต่มันต้องมีอะไรเหมาะสมกัน ถ้าไม่เหมาะสมก็เปลี่ยนแปลงอะไรไม่ได้

(อาจารย์นิพนธ์) มีทางเป็นไปได้ใช่ไหมครับ ?

(อาจารย์พร) มีทางเป็นไปได้แน่

(อาจารย์นิพนธ์) ความจริงผมอยากจะให้ท่านผู้ฟังช่วยผมบ้างนะครับ ผมชักเหนื่อย แต่อยากจะขอถามอีกสักอันหนึ่ง คือว่าผมนั่งจินตนาการใหม่ว่า สมมุติว่าเรายึดมั่นอะไรสักอย่างหนึ่ง แล้วเราก็คิดไปทุกวันทุกคืน สักห้า...หกปีมันก็อาจจะออกเป็นทฤษฎีอะไรออกมา แล้วก็เมื่อว่า ชีวิตทุกอย่างที่เกิดขึ้นนี้เป็นเรื่องของอุปาทานฉะนั้น สิ่งที่เกิดจากอุปาทานของผม และของอาจารย์พรจำเป็นจะต้องเหมือนกันหรือเปล่า เช่น อย่างคนหนึ่งแกไปเจอลูกแอ็ปเปิลตกลงมาแกก็เก็บเอาไปนอนคิดเสียเป็นวักเป็นเวร แล้วก็ออกมาเป็นทฤษฎีของนิวตันตั้งยาว แกบอกว่า เอ๊ะ ลูกแอ๊ปเปิลทำไมมันไม่ตกไปบนฟ้า ทำไมต้องตกบนดิน โอ๋ ! คิดโง่ ๆ แต่มันก็ฉลาด อย่างนี้ ทีนี้ผมบ้างละ ผมเชื่ออย่างนี้ ผมไปนั่งคิดทุกวัน ๆ เพราะมันเกิดอุปาทานผมคิดทุกวัน ๆ ผมอาจจะเห็นของเหมือนกัน นี่สมมุติว่าอย่างนี้ ทีนี้เราจะยืนยันได้อย่างไรว่า สิ่งที่เกิดจากอุปาทานของแต่ละคนนี่ จำเป็นจะต้องเป็นอันเดียวกัน ในเมื่อขั้นสุดท้ายมันไม่จริง

(อาจารย์พร) ทฤษฎีที่คิดขึ้นมาจากอุปาทานนั้น มีอยู่ไม่ใช่ว่าไม่มี ถ้าทฤษฎีอะไรเกิดจากอุปาทาน โดยมากก็มีทางแย้ง คือในเมื่อเวลาผ่านไป เดี๋ยวคนนั้นก็แย้ง คนนี้ก็แย้ง แย้งยังงั้นแย้งยังงี้ แต่ถ้าทฤษฎีอะไรออกมาจากเหตุผลแท้ ๆ คือหมายถึงว่าคน ๆ นั้นเฝ้าพิจารณาดู ปรากฏการณ์ของสิ่งต่าง ๆ จนกระทั่งจับกฎได้แล้วก็พูดออกมา กฎอย่างนี้ย่อมเป็นจริงอยู่ตลอดไป ถ้าคนไหนคิดเหมือนกันความเห็นก็ตรงกันหมด เพราะฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน ในบรรดาคนที่คิดตามแนวของพระพุทธศาสนา ซึ่งอาจจะอยู่คนละมุมโลกก็ได้ แต่ถ้าคิดตามวิธีนี้แล้ว ผมรับรองว่าจะต้องลงรอยแบบเดียวกันหมด เพราะทฤษฎีของพระพุทธศาสนานี้ เป็นทฤษฎีที่พระพุทธเจ้าได้มาจากตรัสรู้ คือจากการเห็นของจริงแล้วจึงตรัสบอกเข้าไว้

ทีนี้คนที่เรียนในภายหลังอย่างผม อย่างอาจารย์นิพนธ์ หรืออย่างใคร ๆ แน่นอนเหลือเกินว่าในการเข้าใจทฤษฎีนี้ อาจจะมีอุปาทานของตัวเองเข้าไปเกาะ หรือเข้าไปติดอยู่บ้าง เลยทำให้ทฤษฎีนั้น แทนที่จะกระจ่างขึ้น กลับทำให้คนเข้าใจผิด อันนี้ถ้าหากว่ามันจะผิดก็ผิดอยู่ที่ผม อยู่ที่คนทำ ซึ่งอาจจะมีได้แน่นอน เพราะฉะนั้นหลักของผมจึงมีอยู่ว่า เหนือสิ่งอื่นใด ต้องอิงคัมภีร์เข้าไว้ก่อน นี่หลักของผม พยายามที่จะศึกษา เมื่อดูบาลีแล้ว ดูอัฏฐกถา ฎีกา และอะไรต่าง ๆ อีก หมายความว่า ดูให้เข้าใจเสียก่อนว่า ของท่านว่าอย่างไร เรายอมเคารพมติของท่านเสียก่อน แล้วเราจึงค่อยคิดเอาเองในภายหลัง ถ้าแบบผมแล้ว ผมคิดอย่างนี้

(อาจารย์นิพนธ์) เรื่องนี้ผมพูดอย่างนี้ คือผมเลื่อมใสในพุทธศาสนา นี่เป็นความจริง เลื่อมใสอยู่ตลอดเวลา แต่ว่าถ้าคิดใน

เรื่องการศึกษา ทีนี้เราก็บอกว่า อย่างมหาบุรุษคนอื่น ๆ ซึ่งมีคนทั้งโลกนับถือไม่น้อยกว่าชาวพุทธ อย่างเช่นพระเยซูก็ตาม หรือพระมะหะหมัดอะไรก็ตาม ท่านก็มีความคิดซึ่งเกิดจากอุปาทาน ฉะนั้นอย่างทางคริศตศาสนาก็ตาม ซึ่งมีคนนับถือมาก มะหะหมัดก็ตามทางพุทธก็ตาม สิ่งเหล่านี้เรากล้ายืนยันได้เชียวหรือว่า อันไหนถูกกว่าอันไหน อันนี้หมายถึงในทางวิชาการนะครับ

(อาจารย์พร) เรามีวิธีคิดนะครับ นี่ผมจะบอกถึงว่า วิธีคิดตามแบบพุทธศาสนานี้ปลอดภัยมากกว่าการคิดโดยวิธีอื่น หลักง่าย ๆ ที่ผมจะเสนอซึ่งคนที่สนใจทางพุทธศาสนามักจะได้ยินอยู่เสมอคือหลักโพชฌงค์ โพชฌงค์แปลว่าหลักของการรู้จริง โพชฌงค์ตามศัพท์ก็แปลว่าองค์ของการตรัสรู้ ซึ่งเราจะพูดอย่างนั้น ๆ ก็ว่าหลักของการรู้จริง หมายความว่า ถ้าคนไหนต้องการที่จะค้นคว้าเรื่องไหนจริง ๆ แล้ว ก็ต้องประกอบไปด้วยหลักเหล่านี้คือ

๑. ต้องมีสติ ต้องเป็นคนที่มีสติไม่ฟั่นเฟือน คนที่จะรู้อะไรได้ถูกต้องจริง ๆ ต้องรับรองตัวเองในหลักอันนี้ก่อน

๒. ต้องมีธรรมวิจยะ หรือธรรมวิจัย คือต้องมีนิสสัยรักความจริง รักเหตุผลเหนือสิ่งอื่นใดทั้งหมด คนที่จะรู้ความจริงจะต้องมีธรรมวิจัยค้นคว้าเพ้นหาความจริง ต้องมีนิสสัยนี้เด่นออกมามาก

๓. วิริยะ ความเพียร

๔. มีปีติ ความอิ่มใจ

๕. ปัสสัทธิ ความสงบ

๖. สมาธิและความตั้งใจแน่วแน่ และ

๗. ต้องลงท้ายด้วยอุเบกขา อันนี้สำคัญที่สุด

หมายความว่าเราจะเรียนหรือค้นคว้าได้อะไรมา หรือมีทฤษฎี มีผลงานมากมายสักเพียงไรก็ตาม ก็อาจจะผิดพลาดได้ ถ้าหากมีการยึดมั่นในสิ่งนั้น ๆ เพราะฉะนั้นหลักของการรู้จริงจึงต้องมาลงท้ายด้วยการมีอุเบกขา คือการวางเฉย รู้มาแค่ไหน ดีหรือไม่ดีแค่ไหนต้องวางเฉย อุเบกขานี้หมายความว่า วางเฉยไม่ยินดียินร้าย จริงหรือไม่จริงไม่รู้ ต้องวางเฉยวางใจให้เป็นกลางเสียก่อน แล้วดูอีกทีหนึ่ง วางใจให้เป็นกลาง แล้วดูอีกทีหนึ่ง คำว่าอุเบกขาหมายความว่าอย่างนี้

ยังมีข้อความในคัมภีร์ซึ่งไพเราะมากอีกบทหนึ่ง ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นลักษณะของพุทธศาสนาที่งดงาม และเด่นที่สุด พระพุทธเจ้า ได้ตรัสอย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย แม้ตถาคตจะรู้ถึงปานนี้ แต่ก็หายึดมั่นในความรู้นั้นไม่ เพราะไม่ยึดมั่นในความรู้นั้น จึงได้พบกับความสงบอันสูงสุด" นี่คือลักษณะการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และคนที่เป็นสาวกก็ต้องเดินตามนี้เหมือนกัน วิธีค้นคว้าหาความจริงตามแบบพุทธศาสนานั้น เราไม่ได้ยึดตัวหนังสือเป็นหลักตายตัว เห็นไหมว่าในตอนสุดท้ายนั้น ในเมื่อหลังจากที่เราเรียนอะไร ๆ มาอย่างถี่ถ้วน คิดมาอย่างมากมายแล้วก็ต้องมาวางเฉย ต้องมาทำจิตใจให้เหมือนกับพระพุทธเจ้าที่ว่า แม้ตถาคตจะรู้ถึงปานนี้ แต่หายึดมั่นในความรู้นั้นไม่ นี่หมายความว่าเป็นลักษณะของอุเบกขา ถ้าหากว่าจิตยังไม่เป็นอุเบกขา ยังไม่เป็นกลางแล้ว ก็มีทางที่ผิดพลาดได้ ผมคิดว่าลักษณะนี้ในศาสนาอื่นถ้าจะหาได้ยาก ในวงการศึกษาทั่วไปก็เห็นจะหายากเพราะอะไร เพราะว่าคนเราถ้าเรียนมาทางไหน ฝึก

ฝนมาทางไหนก็มักจะติดในทางนั้นหมด แต่ตามแบบพุทธศาสนาไม่อย่างนั้น จะเรียนมาแบบไหนก็ตาม จะคิดมาอย่างไรก็ตาม ถึงตอนสุดท้ายต้องเฉยหมด วางใจเฉย ๆ เป็นกลาง ไม่เกี่ยวเกาะไม่ติดอยู่ในสิ่งใด ๆ แล้วดูอีกทีหนึ่ง แล้วจึงจะพบสัจจธรรม นี่คือความงดงามทางพุทธศาสนา

(พระเมธีสุทธิพงศ์) ตามที่ได้พิจารณาในหัวข้อที่ว่า คนเราตายแล้วเกิดใหม่จริงหรือ? ในตอนท้ายอาจารย์พรก็ได้กล่าวประมวลเรื่องของการที่จะวางความคิดเห็นค้นหาความจริงที่ถูกต้อง ได้พูดมาก็นับว่าหมดเวลาแล้ว ขอพูดสรุปตอนท้ายอีกสักเล็กน้อย คือถ้าจะกล่าวถึงศาสนาต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในโลก ที่เป็นศาสนาใหญ่ ๆ ทุกศาสนาไม่ปฏิเสธการตาย และทุกศาสนาก็ไม่ปฏิเสธการเกิด ในเมื่อมีตายแล้วก็ต้องมีเกิด ทุกศาสนามีมติอย่างเดียวกันในเรื่องนี้ ทีนี้ในเมื่อเป็นเช่นนั้น คนที่นับถือศาสนานั้น ๆ ในบางศาสนา ก็ต้องพยายามที่จะเชื่อเอาว่า ตายแล้วเกิดแน่ ส่วนในพุทธศาสนา สำหรับพื้นของคนธรรมดา พระพุทธเจ้าก็ให้ใช้ปัญญากำกับความเชื่อไปก่อน แล้วความสงสัยอันนี้ก็จะไปสิ้นเอาได้ก็ต่อเมื่อมีภูมิธรรมแห่งใจสูงพอทางพุทธศาสนาเรียกคนที่มีใจสูงพอที่หมดความสงสัยในเรื่องตายแล้วเกิดนี้ว่าเป็นพระโสดาบัน ความสงสัยของคนทั่ว ๆ ไปนั้นโดยประมวลแล้วก็มี ๘ อย่าง (วิจิกิจฉา ๘) แต่ที่เกี่ยวกับการเกิดการตายนี้ มีอยู่สามอย่าง คือสงสัยว่า ในอดีตคือชาติที่แล้วมา เราจะมีจริงหรือไม่? อนาคตคือการที่เราจะไปเกิดใหม่นั้นจริงหรือไม่? แล้วก็ทั้งสองอย่างนั้นจริงหรือไม่? ความสงสัยเหล่านี้ เป็นคุณสมบัติประจำตัว

ของคนที่ได้นามว่าปุถุชน แล้วไม่มีทางที่จะล้างได้นอกจากทดสอบไปๆ ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงสอนย้ำไว้ว่า ให้ประคองให้ดี คือประคองศรัทธากับปัญญาให้ดี ถ้าไม่ประคองให้ดีแล้วจะกลายเกก-มะเหรกเกเร ท่านว่าไว้อย่างในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพราะฉะนั้นเรื่องความสงสัยเกี่ยวกับการเกิดการตายนี้ ถึงพูดมากมายสักเท่าไรรวมแล้วก็ยังสงสัย เพราะว่านึกถึงคราวที่เกิดมาแต่ก่อนที่จะมาเกิดอยู่ที่นี่รู้สึกว่าจะนึกไม่ได้เกือบทั้งนั้น หรือจะว่าทั้งนั้นก็ว่าได้ นอกจากจะมีใครอมภูมิอยู่บ้างเท่านั้น ในเมื่อเป็นเช่นนั้น ก็เป็นที่แน่นอนว่า เราจะต้องประคับประคองไปจนถึงกระทั่งหมดความสงสัย

แต่ปัญหาที่สำคัญนั้น สำคัญอยู่ตรงที่ว่า ถ้าเราไม่เชื่อว่า เรานี้ตายแล้วจะต้องไปเกิดอีกแล้วละก็ มันเป็นปัญหาใหญ่ทีเดียว ที่จะทำให้คนทำอะไรได้ตามอำเภอใจ และที่สำคัญที่สุดก็คือว่า ความหมายระหว่างมารดาบิดาและบุตรธิดาจะไม่มี คือว่า ไม่ต้องพูดกันละว่า คุณพ่อ คุณแม่ เพราะว่าอีกไม่กี่ปี ไม่กี่เดือน ก็จะต้องฉีกปฏิทินเลิกกันแล้ว แล้วก็ไปโลกหน้าก็ไปเริ่มต้นกันใหม่ ก็คือเกิดใหม่ ก็ไม่ใช่เรื่องที่เกี่ยวกับเดี๋ยวนี้แล้ว เพราะฉะนั้นถ้าหากปัญหาเรื่องความรู้สึกว่า คนเราเมื่อตายแล้วไม่เกิดมีมากเท่าไร คนจะทำชั่วมากเท่านั้นอันนี้เป็นของแน่นอนเหลือเกิน พระพุทธเจ้าทรงยืนยันเข้าไว้ว่า ความเห็นสองอย่างคือความเห็นว่าขาดสูญ กับความเห็นที่เอนเอียงเข้าข้างตัวเอง ทั้งสองอย่างนี้เป็นภัยแก่สังคม

ตัวอย่างเกี่ยวกับเรื่องที่ว่าตายแล้วเกิดนี้มีมาก ท่านผู้ฟังทั้ง-หลายคงจะได้ยินแล้ว ข้าพเจ้าขอบิณฑบาตเวลาสักเล็กน้อย เขามี

เรื่องเล่ากัน ข้าพเจ้าได้ฟังมาจากอาจารย์เสถียร โพธินันทะ เคยไปเล่าให้ฟังที่กุฏิว่า มีท่านเจ้าคุณองค์หนึ่งอยู่จังหวัดนครพนม ท่านสร้างกุฏิสูง วันหนึ่งเป็นเวลากลางคืน เดือนหงาย ท่านก็เอาเตียงผ้าใบไปกางเข้าที่หน้ากุฏิ แล้วก็หลับไป พอเคลิ้ม ๆ ก็ได้ยินเสียงภาชนะอันหนึ่งตกลงมาจากชั้นสูง ลงมาอย่างแรงถึงกับท่านตื่น พอตื่นลืมตาหน่อย เห็นเสียแล้ว โอปปาติกะมายืนอยู่ ตัวโต ในที่นี้ต้องเรียกโอปปาติกะ เพราะพูดเรื่องโอปปาติกะมาแล้ว ท่านรู้สึกในใจว่า เอ๊ะ ! นี่มันเหมือนกับพยายม หรือนายนิรยบาลอะไรอย่างนั้นสูงใหญ่มาก ท่านดู ๆ เอ๊ะ ! ก็ยังไม่หายไป จะว่าตาฝาดก็ไม่เชิง สงสัยตัวเองอยู่เหมือนกัน เพ่งดู ๆ พอดูมาก ๆ เข้าชักกลัวเสียแล้ว (คนฮา) แต่ก็นึกในใจว่า เอาเถอะ ถ้าไม่ไปก็ยืนอยู่นี่ก่อนนะ เดี๋ยวอาตมาจะไปจำวัดในกุฏิ บีดประตูห้องแล้วมีเรื่องอะไรค่อยคุยกัน (คนฮา) แล้วท่านก็ไป พอไปถึงกุฏิท่านก็เข้านอนในห้อง พอท่านนอนไปสักประเดี๋ยว คล้าย ๆ กับครึ่งหลับครึ่งตื่น ก็ได้ยินเสียงเคาะประตู ท่านได้ยินว่า "ท่านพระครู นี่ทำไมเอาคนนรกมาบวช" ไป ๆ มา ๆ ไปตู่ท่านว่าอย่างนั้น ท่านบอกว่า "เอ ! ไม่มีนี่นะ" เขาก็บอกว่า "มี" ทำไมจะไม่มี ก็เณรสุกไงเล่า" "เอ เณรสุกมันก็บวชมานานแล้วนี่ เป็นคนที่บวชมาหลายพรรษาแล้ว ก็ไม่เห็นว่าจะมาจากนรกได้อย่างไร" ท่านบอก นายนิรยบาลหรืออะไรนั่นจึงพูดว่า "อือ ท่านพระครูนี่ ชักจะลืมคัมภีร์ทางศาสนาเสียแล้ว ว่านรกสวรรค์นี่มันเป็นอย่างไรแตกต่างผิดกันกับมนุษย์นี่อย่างไร" แล้วก็เลยบอกท่านว่า "เอาละถึงอย่างไรก็ตาม แต่ว่าเณรนี่มันหนีมาจากนรก ผมมีหลักฐาน"

(คนฮา) พอบอกว่ามีหลักฐาน ก็กางบัญชีพรืดออกมาทีเดียว พอกางบัญชีก็มีรูปถ่ายที่มีแต่เณรเท่านั้น แล้วก็เอาสีไปป้ายไว้ใต้คางรอยหนึ่ง แล้วก็ป้ายไว้ที่รักแร้สองที่ แล้วก็ไปป้ายสีไว้ที่สะโพกอีกสองที่ เป็นห้าที่ด้วยกัน แล้วบอกว่า "ท่านพระครูจำไว้ คนที่มีรอยแต้มห้าแต้มนี่แหละ คือเณรสุกที่มันหนีมาละ แล้วก็มาบวช แล้วท่านพระครูก็บวช ทีหลังระวังเสียบ้าง จะบวชคนก็ต้องดูว่า มาจากนรกหรืออย่างไร" แล้วก็เลิกไป

พอสักตีห้า ทีนี้มาแล้ว มาถึงเคาะประตูโครม ๆ ท่านนึกว่าคนนั้นมาอีกแล้ว แต่ทีนี้ไม่ใช่ กลายเป็นพระมาบอกว่า "อาจารย์ครับเปิดประตูหน่อย" "เป็นไง ?" "เณรสุกตายเสียแล้วครับ" "อ้าวเป็นอะไรเล่า" "ลงท้องตายเสียแล้วครับ" "อ้าว ตายเสียจริง ๆ เพราะเขาบอกว่าเขาจะมาเอา แล้วเขาก็มาเอาไปจริง ๆ" ท่านก็บอกว่า "เอาไว้ก่อน ให้สว่างแล้วก็จะรดน้ำ" เวลารดน้ำ ท่านก็ไปพยายามพิจารณาสังเกตดูที่ใต้คาง ก็มีปาน ที่ใต้รักแร้ก็มีปาน แล้วที่สะโพกก็มีปาน พบห้าแห่ง ท่านเลยบอกว่า "เอ ถ้ามันจะจริงของคนนั้น มันเอาไปเสียแล้ว" นี่เป็นเรื่องประกอบ ท่านทั้งหลายจะเชื่อหรือไม่เชื่อ ก็สุดแล้วแต่ใจท่าน แต่เณรที่ตายนั้นก็มีจริง และพระองค์ที่เห็นนั้นก็ยังอยู่ ใครอยากจะพบตัวท่านจริงแล้ว ต้องขึ้นไปที่นครพนม ไปถามท่าน นี่เป็นเรื่องประกอบเข้ามา เรื่องเป็นเรื่องตายนี้ มันเป็นเรื่องที่จะต้องเล่ากันอย่างนี้ทั้งนั้น เพราะว่าหยิบเอามาจากหลักฐาน ก็ยังไม่หายความสงสัย ทีนี้ในทางพระพุทธศาสนาท่านให้ปฏิบัติอย่างไรสำหรับคนธรรมดา ในเมื่อว่าคนเราทุกคนไม่หมด

ความสงสัยในเรื่องนี้ ในฐานะเป็นปุถุชน พระพุทธเจ้าให้ทำอย่างไร ให้สงสัยอย่างนั้นหรือ? ในประเด็นแรก ที่พูดมาก็คือให้ประคองเอาไว้ แต่เคยมีพระไปถามพระพุทธเจ้าว่า คนเราตายแล้วเกิดใหม่หรือไม่? พระพุทธเจ้าก็ตรัสบอกว่า เสียเวลา พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์ แล้วให้จำไว้ด้วยว่า ตถาคตไม่พยากรณ์ปัญหาเรื่องนี้ แต่ให้จำไว้ว่า ตถาคตพยากรณ์ปัญหาอย่างหนึ่ง ปัญหานั้นก็คือ เรื่องอริยะสัจจสี่ประการ ไปศึกษาเถอะว่าอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อะไรเป็นความดับทุกข์ และอะไรเป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ ถ้าหากว่าไปศึกษาเรื่องนี้แล้ว ก็จะเข้าใจ แล้วพระองค์ก็ทรงยืนยันว่า ถึงอย่างไร พระองค์ก็ไม่ทรงพยากรณ์แน่ คือเมื่อไม่ทรงแก้ แต่ทรงแก้ด้วยปัญหาอีกอย่าง แล้วก็ให้พระไปทำ พระองค์นั้นท่านไปพยายามกำหนด ๆ เข้าพอตาสว่าง ก็กลับมาบอกพระพุทธเจ้าว่า "เรื่องที่เคยสงสัยไว้นั้นหายหมดแล้ว" อย่างที่พูดไว้ในตอนต้นแล้วว่า ถ้าถึงภูมิแห่งพระอริยะบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไปก็หมดความสงสัย เพราะฉะนั้นในทรรศนะของพุทธศาสนานั้นถือว่า คนที่ยังอยู่ในภูมิแห่งความสงสัยหรือยังตัดความสงสัยไม่ได้ ก็ให้ค้นคว้าไป อีกพวกหนึ่งนั้นก็ปฏิบัติตามอริยะสัจจสี่ ฉะนั้นเป็นอันว่า ถ้าถือตามหลักนี้แล้ว ศีลธรรมก็ไม่เสื่อมโทรม

เท่าที่พูดมานี้ ก็พอที่จะยังความรู้ให้เกิดขึ้นแก่ท่านผู้ฟังทั้งหลาย ทั้งฝ่ายคฤหัสถ์และบรรพชิต ตามสมควรแก่เนื้อเรื่อง และเป็นการเลยเวลามาถึงสิบนาทีแล้ว องค์อภิปรายทั้งสองท่านก็ได้ให้ความแจ่มแจ้ง นับว่าดีมาก และเป็นประโยชน์แก่ที่นี่มาก จึงขอยุติการอภิปรายไว้แต่เพียงแค่นี้

**หมายเหตุ** ทางศาลาอเมริกันได้จัดให้มีการอภิปรายเมื่อวันจันทร์ที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๐๕

พระเมธีสุทธิพงศ์ ป.ธ. ๙ (วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร) ปัจจุบันได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระเทพคุณาภรณ์ และเป็นเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

ดร. นิพนธ์ ศศิธร เป็นข้าราชการตำแหน่งหน้าที่ปรากฏในอารัมภบทองค์ประธานอภิปรายหน้าต้น ๆ

อาจารย์พร รัตนสุวรรณ เป็นอาจารย์ผู้บรรยายวิชาธรรมยุกต์ในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเป็นผู้บรรยายพุทธปรัชญาและผึกสมาชิกประจำ แผนกธรรมวิจัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

# "ควันหลงแห่งความหลัง"

**ธ.บ. หมายเลข ๑๒๗ ( รุ่น ๒๔๘๒ )**

การเขียนเรื่องทบทวนความหลังในอดีตที่ล่วงมาแล้ว ตั้ง ๒๕ ปี เช่นนี้ มิใช่เป็นของที่ทำได้ง่าย ๆ นัก เพราะควันหลงเช่นนี้ ย่อมจางเลือนไปกับเวลา ร่องรอยที่จะติดตามนั้นหาได้ยาก แต่เมื่อมีผู้มาคิดสืบเสาะหาร่องรอยขึ้น ก็เท่ากับเอาเชื้อเพลิงมาสุมเข้าที่ไฟกำลังจวนจะมอดให้คุกรุ่นขึ้นอย่างรวดเร็ว ควันหลงแห่งความหลังก็จะคืนกลับเข้ามาสู่สภาพที่มีควันกลุ้ม ปกแผ่ไปทั่วอาณาจักรแห่งมิตรภาพอีกครั้งหนึ่ง ความผันแปรในวัย ในฐานะ ในอาชีพ ไม่ได้เปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือทีทำให้ผิดไปกว่าเดิมเลย ตรงกันข้ามกลับกระชับให้แน่นแฟ้นยิ่งกว่าที่มีอยู่แต่เดิมเสียด้วยซ้ำ นี่แหละคือ อานุภาพแห่ง "ควันหลงของความหลัง" อันเป็นมนต์ขลังให้พวกเราได้มาประสบพบปะกันสังสรรเฮฮาดุจยังเป็นหนุ่มกลัดมันอยู่เมื่อ ๒๕ ปีกระโน้น

การที่ข้าพเจ้ากล้ามาเขียนเรื่องที่ล่วงมาแล้วอันเป็นเวลาช้านานเช่นนี้ ก็เพื่อให้เพื่อนฝูงได้รำลึกถึงมิตรภาพและอัธยาศรัยไมตรีอันดีงามที่พวกเราได้ประกอบไว้แต่เมื่อครั้งเรายังหนุ่ม ๆ อยู่ด้วยกัน ในชีวิตที่เพิ่งจะเริ่มสร้างอนาคต ซึ่งยังไม่ได้แสดงผลอะไรออกมาให้ประจักษ์ชัดนัก นอกจากกาลเวลาและความชำนาญในหน้าที่การงานเท่านั้นที่เป็นผู้ชี้ช่องให้ดำเนินและพร้อมกับโชคชาตา หรือกุศลแต่หนหลังที่บันดาลให้ก้าวมาสู่วิถีแห่งชีวิตที่เจริญงอกงามดี

เมื่อเป็นเช่นนี้ข้าพเจ้าจึงเชื่อว่า การเขียนเรื่องเก่า ๆ จึงควรเป็นกิจอันเริ่มแรกสำหรับ การสร้างสรรจรรโลงมิตรภาพให้กระชับยิ่งขึ้น ๆ ทุก ๆ ที และคงจะเป็นที่สบอารมณ์ของท่านผู้อ่านทั่ว ๆ ไป

วันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๔๙๒ เป็นวันที่มีความหมายสำหรับพวกเราทั่ว ๆ ไป เพราะเป็นวันที่เราเริ่มไปรวมกันอย่างพร้อมหน้าถึง ๑๓๐ กว่าท่านที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ทั้งนี้เพราะคำชี้แจงในการอบรมนักศึกษา ก่อนรับปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิต (ครั้งพิเศษ) ปี พ.ศ. ๒๔๙๒ (เฉพาะผู้รับการอบรม) ข้อ ๑ ได้กำหนดไว้ว่า "ผู้รับการอบรมต้องมาถึงมหาวิทยาลัยในวันที่ ๑๖ มี-นาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ ก่อนเวลา ๑๘.๐๐ นาฬิกา เมื่อมาถึงให้ไปลงนามในสมุดที่เจ้าหน้าที่การอบรม" มีวัตถุประสงค์ ในการอบรมศีลธรรมจรรยามารยาท แล้วก็ปฏิบัติประจำวันต่อสังคม ระเบียบวินัยเพื่อรับพระราชทานปริญญาบัตร ซึ่งในสมัยนั้นปริมาณแห่งบัณฑิตยังไม่มากมายดังในปัจจุบันนี้ ดังนั้นคำว่าปริญญาจึงมีความหมายหลายอย่างหลายประการ

การที่คำว่า "ปริญญา" มีความหมาย ก็เพราะคนมีปริญญาไม่ดกดื่นดังในปัจจุบันนี้ การศึกษาชั้นสูง ๆ จึงได้รับการสนับสนุนจากผู้บังคับบัญชาตามควรแก่อัตภาพ และความต้องการขององค์งานนั้นข้าพเจ้าเคยได้ยินได้ฟังจากผู้ใหญ่รุ่นพี่ ๆ หรือรุ่นอาว่า พอรู้ตัวว่าสอบเนติบัณฑิตได้ ทำเอานอนไม่หลับทั้งคืนด้วยความตื่นเต้นดีใจเพราะในสมัยนั้น คนสอบไล่ได้เนติบัณฑิตได้บรรจุเป็นผู้พิพากษาและจะมีเงินเดือนถึง ๓ ชั่ง ลองคิดดูทีเถิดว่า เมื่อวานนี้ตนยังเป็นเสมียนอยู่แต่พอรุ่งขึ้นกลับเป็นข้าราชการ อันมีเกียรติ และเงินเดือนสูงเช่นนี้

ก็เท่ากับถูกล็อตเตอรี่รางวัลที่หนึ่ง เงินสามชั่งในสมัยนั้นจะกินเท่าไรก็ไม่หมด อยู่ในลักษณะเหลือกินเหลือใช้ทีเดียว

หวนกลับมาดูเหตุการณ์ใน พ.ศ. ๒๔๘๒ อีกที ความรู้สึกตื่นเต้นเช่นว่านี้แม้เลือนลางลงไปบ้าง แต่ก็ไม่มากมายอะไรนัก เพราะผู้ที่เป็นเสมียนหรือเป็นข้าราชการตำรวจทหารชั้นประทวน ก็ยังมีหวังได้ติดดาวเป็นแน่ มีเพื่อนในรุ่นเดียวกับข้าพเจ้ากล่าวว่า พอทราบข่าวว่าสอบได้ก็นอนไม่หลับทั้งคืน นี่คืออนุภาพของ "ปริญญา" ที่จะเปลี่ยนสภาพของบั้งที่ติดอยู่เกะกะบนแขนของเขา ให้กลายมาเป็นดาวบนบ่าอันพึงปรารถนาในชั่วพริบตา จากเงินเดือน ๓๐–๔๐–๕๐ บาท มาเป็น ๘๐ บาท ในสมัยกระนั้นยังมีความหมายอยู่อย่างสมบูรณ์ทีเดียว

การเลื่อนเงินเดือนจากตำแหน่งเสมียนมาดำรงตำแหน่งสัญญาบัตร โดยอาศัยอานุภาพแห่งปริญญานี้ โดยปกติย่อมถือว่าเป็นเกียรติคือได้ทั้ง ลาภ ยศ สุข สรรเสริญเจริญด้วยมนุษยสมบัติ จึงเป็นอันถือว่าเป็นลาภอันมหาศาล คนมีปริญญาอาจเปลี่ยนงานได้ตามใจชอบ เช่น ไม่ชอบใจเป็นเสมียนกรมนี้ อาจไปหางานที่อื่นทำได้อย่างสบายในสมัยนั้น ซึ่งอาจเป็นอัยการ จ่าศาล ตำรวจ หรือถ้ามีพื้นอยู่ทางทนายความ ก็เลื่อนฐานะขึ้นเป็นทนายความชั้น ๑ ซึ่งล้วนแต่เป็นอาชีพที่มีหน้ามีตาทั้งนั้น ข้าราชการที่มีปริญญาในสมัยนั้นจึงเป็นสิ่งที่เชิดชูหรูหราในวงราชการ ทั้งนี้ก็เพราะว่าที่เป็นข้าราชการชั้นตรีอยู่แล้ว มีหวังเป็นชั้นโท เราจึงอาจกล่าวได้ว่า ในสมัยนั้นข้าราชการที่ได้รับปริญญาเป็นสัญญลักษณ์ แห่งความก้าวหน้า ในหน้าที่ราชการแต่จะก้าวไปได้ไกลเพียงไรนั้น ถ้าจะกล่าวอย่างคติของพุทธศาสนิกชน

แล้ว ขึ้นอยู่กับบุญวาสนาคือ เป็นกุศลกรรมในอดีตชาติที่ได้กระทำไว้แล้วนั่นเอง

สถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในสมัยนั้น ได้เล็งเห็นการณ์ไกลในการเสริมสร้างจรรโลงมนุษยสัมพันธ์ เพราะถ้าหาไม่แล้ว "พวกเราจะไม่ได้มานั่งรวมกันดุจในวันนี้เลย"

ฉะนั้น หนังสือนี้จึงทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์ในระหว่างบัณฑิตอบรมพิเศษรุ่น ๒๔๙๒ ได้อย่างมีผลสำเร็จอันงดงามเนื่องจากอิทธิพลของมนุษยสัมพันธ์ดังกล่าวแล้ว แสดงผลของมิตรภาพที่ไม่สลายคลายตัว ความเป็นปึกแผ่นในหมู่คณะ อันถือว่า "เป็นสิ่งอำนวยพลัง" เป็นสิ่งก่อให้เกิดประโยชน์สุข

ที่ข้าพเจ้าหาญมาเขียนเรื่องที่แล้วไปแล้วให้กลับมาเป็นเรื่องขึ้นคงจะไม่ใช่เรื่องฟื้นฝอยหาตะเข็บ แต่เป็นเรื่องฟื้นฟูมิตรภาพให้ดำรงอยู่ในความจำมิลืมเลือนและแสดงให้เห็นว่า พวกเราไม่มีเจตนาจะลืมกันเลย

เพื่อนเก่าเมื่อมานั่งล้อมวงกันเข้าแล้ว ย่อมปรารถนาความหลังฉันใด การเขียนหนังสือเรื่องนี้ขึ้นก็เพื่อพูดให้เพื่อนเก่าๆ ที่มีจำนวนมากมายได้ทราบทั่วถึงกันฉันนั้น

เมื่อวัตถุประสงค์ของเรื่องเป็นการฟื้นฟูความจำเดิมๆ ในสมัย ๒๕ ปีเช่นนี้ หัวข้อเรื่องที่จะกล่าวก็คือนำเข้าเรื่องเก่ามาเรียงตามลำดับให้ได้เนื้อถ้อยกระทงความดังต่อไปนี้

ในชั้นแรกจะได้กล่าวถึงความรู้สึกในด้านจิตใจของผู้ที่ย่างก้าวเข้าสู่การอบรมในวันแรก การปฏิบัติตัวในมหาวิทยาลัยในยามอบรม

เริ่มแต่การอาบน้ำ การเข้านอน การจ่ายกับข้าว การรับประทานอาหาร การออกกำลังกายในตอนเช้าเย็น ระเบียบในการออกนอกบริเวณมหาวิทยาลัยในการอบรม การเข้าแถวเช้าเย็นก่อนบริโภคอาหาร การทัศนาจรในตอนกลางวัน การฟังคำบรรยายในห้องประชุม การฟังปาฐกถาในตอนกลางคืน สันทนาการในยามค่ำคืนที่ห้องประชุม การซ้อมรับปริญญาบัตร การเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรจนถึงงานแกรนด์ดินเนอร์และลงเอยด้วยบทสรุป

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในสมัยอดีต ในเมื่อจะมีการประสาทปริญญาให้แก่ผู้สอบไล่ได้ครบทุกลักษณะ วิชาในปริญญาตรีแล้ว มีระเบียบจะต้องมีการอบรมเสียก่อน มิฉะนั้นจะไม่ถือว่าเป็นบัณฑิตโดยสมบูรณ์

เหตุใดจึงทำเช่นนี้ เป็นปัญหาที่พูดกันอยู่ทุกรุ่นทุกสมัย เมื่อมีการอบรมนั้นอยู่ แต่พอจะจับมาประมวลกันได้ดังต่อไปนี้

เป็นการสร้างเสริมมนุษยสัมพันธ์ เพราะในขณะนั้น คนสอบไล่ได้แล้วกล่าวได้ว่าเกือบจะไม่รู้จักกันเลย อีกประการหนึ่งการเสริมสร้างมนุษยสัมพันธ์ ที่จะให้ได้ผลดีนั้นขึ้นอยู่กับความคุ้นเคย แม้ในทางพุทธศาสนาก็ได้กล่าวถึงความคุ้นเคยว่า "วิสาสาปรมาญาติ" ความคุ้นเท่ากับเป็นญาติอันใหญ่ การอบรมครั้งนั้นต้องนอนค้างในมหาวิทยาลัยถึง ๑๕ คืนหรือ ๒ สัปดาห์ มีการฟังการอบรมด้วยกัน มีการกินอยู่ร่วมกัน (เว้นแต่ฝ่ายในไม่ต้องค้างคืน ไปเช้าเย็นกลับได้) การเดินทางไปทัศนศึกษาด้วยกัน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นด้วยกันอย่างเป็นกันเอง การออกกำลังกายด้วยกัน การผลัดกันให้ความช่วยเหลือบริการ การเสียสละแก่กันและกัน การร่วมทุกข์สุขด้วยกัน

ในสถานที่ ที่กำหนดไว้โดยจำกัดเช่นนี้ย่อมก่อให้เกิดสัมพันธภาพอันดีงาม ซึ่งแม้แต่ทุกวันนี้ ก็ได้ใช้วิธีในการอบรมข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกระทรวงทบวงกรม

นอกจากนี้ การปฏิบัติตนในสังคมที่เจริญย่อมเป็นสำคัญบรรดาบัณฑิตทั้งหลายพึงจะรู้ข้อปฏิบัติบางประการ เพื่อไม่ให้เสื่อมเสียศักดิ์ศรีของตนเอง และเป็นบัณฑิตขึ้นมาด้วยคุณสมบัติอันครบถ้วน ยิ่งกว่านั้นยังได้สร้างความเข้าใจในวิทยาการอื่น ๆที่จะเอามาแถมพกให้เป็นความรู้รอบด้วย ทำให้รู้จักค้นคว้าหาเหตุผลและหลักฐาน ทำให้ผู้เข้ารับการอบรมอันมาจากกระทรวง ทบวงกรมต่าง ๆ หรือจากสำนักเอกชนซึ่งไม่ได้เคยมีความรู้จักมักคุ้นกันเลย ได้มีความสนิทสนมกลมเกลียวอันดียิ่งในฐานะผู้เข้ารับการอบรมด้วยกัน

**ผลของเรื่องที่ว่ามานี้ ก็ผ่านไปถึง ๒๕ ปีแล้ว มีปรากฏการณ์อย่างใดเกิดขึ้นบ้าง ?**

ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้มีผลขึ้นแล้ว คือช่วยให้การประสานงานของกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ เป็นไปโดยดียิ่งขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้เนื่องจากว่าความสัมพันธ์อันสนิทสนมในทางส่วนตัวได้เกิดขึ้นระหว่างการอบรมได้ช่วยให้กระชับเกลียวของความสัมพันธ์ ในด้านสถาบันให้แน่นแฟ้น อันทำให้การดำเนินงานของทางราชการเป็นไปด้วยดียิ่งกว่าเดิม

หนังสือที่ทำสำเร็จรูปลงมานี้ย่อมเป็นสักขีพยานได้ดีว่า ได้เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั่นเอง

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมืองได้แจ้งให้ผู้ที่

สอบไล่ได้ทุก ๆ ลักษณะวิชาในปริญญาตรีให้มาลงชื่อขอเข้ารับการอบรมก่อนวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๔๘๒

ระเบียบย่อ ๆ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในสมัยนั้น ถ้าจะนำมากล่าวท้าวความเดิมแต่พอเป็นข้อ ๆ ก็คงมีดังนี้ :—

"เมื่อได้จ่ายค่าธรรมเนียมในการอบรมก่อนวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๔๘๒ แล้ว ผู้เข้ารับการอบรมจะต้องมาถึงมหาวิทยาลัยในวันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๔๘๒ ก่อนเวลา ๑๘.๐๐ น. และในการนี้จะต้องเตรียมเครื่องแต่งตัว และเครื่องแต่งกาย, กีฬาขาวขาสั้น เสื้อกีฬาที่ไม่มีแขนสีขาว และรองเท้ายางสีขาว ส่วนเครื่องนอนเป็นภาระของมหาวิทยาลัย ฯลฯ

เมื่อจรรโลง ความเรียบร้อยในสังคมแห่งการมีชีวิตร่วมกันชั่วคราวในบรรดาผู้เข้ารับการอบรม มหาวิทยาลัยได้จัดแบ่งหน้าที่ให้บริหารขณะรับการอบรมมี ๕ หมู่ด้วยกันคือ

(๑) หมู่ดูแลห้องนอน
(๒) หมู่ดูแลห้องรับประทานอาหาร
(๓) หมู่ดูแลอาหารและการครัว
(๔) หมู่การกีฬาและบันเทิง
(๕) หมู่รักษาเวลาในการปฏิบัติการทั่วไป

การแจ้งให้ผู้ที่เกี่ยวข้องทราบเช่นนี้ ข้าพเจ้าลืมเสียแล้วว่าจะได้แจ้งให้ทราบเป็นทางจดหมายหรือทางประกาศของมหาวิทยาลัยหรือทางวิทยุกระจายเสียง หรือทางหนังสือพิมพ์ หรือกระทำทั้ง ๔ วิธีการแต่ประชาสัมพันธ์ของมหาวิทยาลัยในขณะนั้นเป็นประการใด ข้าพเจ้าจำไม่ได้ถนัดนัก อย่างไรก็ตามมีผลให้ข้าพเจ้าต้องไปลงทะเบียนไว้

ตามระเบียบ และรู้ว่า จะต้องเข้ารับการอบรมเป็นเวลา ๑๕ วัน ๑๕ คืนก็แล้วกัน และก่อนที่จะนำตัวเข้าไปอบรมตามระเบียบนั้นจะต้องนำเงินค่าธรรมเนียมไปจ่ายให้เจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยเสียก่อนเป็นจำ-นวนเงิน ๒๐ บาท เงิน ๒๐ บาท ในครั้งกระนั้นยังมีค่าสูงกล่าวคือ อาจซื้อข้าวสารได้ ๒๐ ถัง หรือทองคำหนัก ๑ บาท และหมายถึงค่าอาหารกลางวันประจำเดือนได้หลายเดือนทีเดียว หรือถ้าเราจะผูกปิ่นโตเช้าเย็นมีคาวหวานพร้อม ก็ตกราวเดือนละ ๖ บาท ค่าเช่าตึกแถวริมถนนใหม่ในพระนครเดือนละ ๑๒ บาท เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเห็นได้ว่าเงิน ๒๐ บาทในครั้งกระนั้นมีความหมายที่สำคัญทีเดียว

ในขณะนั้น พวกเราเป็นส่วนมากมีฐานะอย่างดีก็เพียงประจำแผนก หรือเทียบเท่า บางคนก็มีฐานะเป็นหัวหน้าแผนกเพิ่งเริ่มต้น แต่เปอร์เซ็นต์ของผู้มีเงินเดือนสูงขั้นหัวหน้ากองไม่มีเลย ดังนั้นการที่จะต้องนำเงินเป็นจำนวนมากมายถึง ๒๐ บาทมาจ่ายให้เช่นนี้ ก็อาจมีบ้างบางรายที่จะต้องหยิบยืมกันมาจ่าย และเงินจำนวน ๒๐ บาทนี้จะให้ผลคุ้มค่าประการใดจะได้กล่าวไว้ในตอนหลัง

ครั้นถึงกำหนดวันรายงานตัว (๑๖ มีนาคม ๒๔๘๒) ทุกคนมาพร้อมกันที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เข้าประจำที่ของตนตามหมายเลขและชื่อที่ปรากฏอยู่ที่หัวเตียง ที่ตึกเก่าแต่ครั้งข้างใหม่สำหรับสมัยนั้น และเป็นตึกรัฐศาสตร์สำหรับสมัยนี้ ต่างคนก็วางหีบเสื้อผ้าเข้าบรรจุไว้ในตู้ที่ทางการจัดไว้ที่เตียง สำหรับข้าพเจ้านอนอยู่ชั้นล่างใกล้ ๆ กับคุณเขียน สุขยานนท์ คุณเสงี่ยม คงตระกูล คุณสมจิต จันทรศัพท์ คุณสังข์ศรี ศรีตุลา คุณสรวง ปุญญฤทธิ์ สำหรับคุณเสงี่ยม คงตระกูลเคยรู้จักกันมาก่อนเป็นพิเศษ เพราะเคย

สอบไล่วิชาข้าราชการพลเรือนชั้นตรีจาก ก.พ. ได้ที่ใกล้กัน เคยเดือดร้อนเรื่องอุปสรรคการบรรจุมาด้วยกัน เคยทำงานร่วมมือกันมาแต่เดิมแล้วเพราะหัวอกเดียวกัน ในไม่ช้าความสนิทสนมในระหว่างเตียงข้างเคียง ก็ผลิตดอกออกผลราวกับเห็ดดูสพรั่งไปหมดทุกหนทุกแห่ง

สำหรับคุณเสงี่ยม ๆ ทำตนให้เป็นที่รู้จักมักคุ้นได้โดยรวดเร็ว เพราะเป็นนักวาทศิลป์นามกระเดื่อง ซึ่งจะได้กล่าวในภายหลัง

พวกเราได้เข้ามาอยู่ในตึกของมหาวิทยาลัยเป็นครั้งแรก ในชั้นต้นก็ไม่ใคร่จะตื่นตาตื่นใจเท่าใดนัก เพราะเป็นสถานที่ที่คุ้นเสียแล้ว แต่ว่าการที่เข้ามาอยู่กับคนที่คุ้นกันแต่หน้าแต่ไม่รู้จักชื่อและอุปนิสัยใจคอก็ย่อมทำให้มีการสงวนท่าทีพอเป็นพิธีบ้างเป็นธรรมดา แต่อย่างไรก็ดี บุคคลจำพวกนี้ได้เคยเห็นหน้ากันมาหลายยุคหลายสมัยในเมื่อคราวไปนั่งคอยให้เขาเรียกชื่อไปสอบปากเปล่ากับอาจารย์ มาหลายครั้งแล้วเป็นส่วนมาก บางคนก็มีโอกาสนั่งปรับทุกข์ร้อนตอนนั่งเรียงเป็นแถวคอยให้เจ้าหน้าที่เรียกชื่อให้สอบปากเปล่ากับอาจารย์ ทุกข์ร้อนที่เป็นเรื่องธรรมดาก็เรื่องที่รู้ ๆ กันอยู่ คือ แต่ละคนตกมาคนละกี่สมัยนั่นเอง เป็นปกติ

พอตอนเย็นก่อนที่จะรับประทานอาหารค่ำเราก็ต้องอาบน้ำชำระกายบ้างตามสมควร แต่การที่มหาวิทยาลัยจะรับรอง ผู้คนเป็นจำนวนมากถึง ๑๓๐ กว่าคน ให้ได้รับความสะดวกดังอยู่บ้านของตนเองเช่นนี้ก็ย่อมทำไม่ได้จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่ไม่มีห้องน้ำส่วนตัว การอาบน้ำจึงจำเป็นต้องอาบอย่างสาธารณะหรืออาบหมู่

ผลจากที่ต้องชำระค่าธรรมเนียม ๒๐ บาท คือได้รับแจกครุย

ปริญญา ๑ ตัว + ค่ากินอยู่ระหว่างอบรม ๑๕ วัน + ค่าพาหนะนำทัศนาจรตลอดเวลาอบรม

เมื่อเข้าพำนักในมหาวิทยาลัยแล้ว ก็แบ่งหมวดละ ๒ คน ให้มีหน้าที่ปฏิบัติหมวดละ ๓ วันแล้วสับเปลี่ยนกันไปจนครบ ๕ ผลัด และแต่งตั้งให้

| | | |
|---|---|---|
| นายนวม แสงฉาย | เป็นหัวหน้าหมวด | ๑ (อดีตผู้พิพากษา) |
| นายเกษ ดีฤกษ์ | ,, | ๒ (ปัจจุบันหัวหน้าแผนกกรมการปกครอง) |
| นายสาย (วิจารณ์) ไชยสุต | ,, | ๓ (รับบำนาญ) |
| ร.ต.อ. จำรัส โรจนจันทร์ | ,, | ๔ (ปัจจุบัน พล ต.จ.) |
| ขุนวิศาลจรรยา | ,, | ๕ (สมทบมา) |

คืนวันแรกมีบุรุษร่างเตี้ยผู้หนึ่ง นำสมุดเที่ยวขอให้บรรดาเพื่อนอบรมรุ่นเดียวกัน ลงชื่อและตำบลที่อยู่ไว้ทุกคน ผู้นั้นมิใช่ใครอื่นคือหัวหน้าหมวด ๓ นั่นเอง

อนึ่งปรากฏว่าเมื่อมีการชั่งน้ำหนักในวันสุดท้าย ของการเข้าพำนักในมหาวิทยาลัย มีคนหนึ่งที่ได้กำไล ๑ กก. แต่เพียงผู้เดียว เพราะว่าทุกคนต่างเสียน้ำหนักตัวไปตาม ๆ กันทั้งนั้น

ในชั้นต้นพวกเราใช้ผ้าขาวม้าอาบน้ำ มองดูก็สุภาพเรียบร้อยดี ช่างทำตนถูกต้องตามธรรมเนียมเสียนี่กระไร แต่อนิจจา ! พอเวลาผ่านไปได้สักสองสามเวลา ผ้าขาวม้าเหล่านั้นก็มีอันเป็นอันตรธานไปหมดดุจถูกเก็บกักไว้ในฐานที่เป็นสินค้าที่มีค่า มีอานุภาพใดหนอที่ดลบันดาลให้วิธีการอาบน้ำของนักศึกษาที่จะเป็นบัณฑิตรุ่นนี้ ได้ผันแปร

ไปในระยะเวลาอันรวดเร็ว การณ์จะเป็นไปอย่างไรต่อไปในขณะนั้น ขอให้ท่านผู้อ่านได้เดาเอาเองเถิด เพราะทุกท่านก็ซึมอยู่แก่ใจอย่างลึกซึ้งอยู่แล้ว

**การเข้าแถวโรงอาหาร**

**การแต่งกายในขณะรับประทานอาหาร**

ย่อมเป็นธรรมดาที่คนหมู่มากมารวมกันย่อมต้องมีระเบียบ การที่เราเข้ามานี้ ก็เพื่ออบรมบ่มนิสัยให้เข้าสังคมได้ทุกชั้นโดยเขาไม่รังเกียจเหยียดหยามว่าไม่รู้จรรยามารยาท และขนบธรรมเนียมประเพณี ดังนั้นก่อนที่จะเข้าห้องรับประทานอาหาร อันเป็นตึกของสังคมสงเคราะห์ศาสตร์เดี๋ยวนี้ จะต้องมีการเข้าแถวเป็นระเบียบเรียบร้อยก่อน โดยทางมหาวิทยาลัยได้จัดให้ คุณ เสงี่ยม วุฒิวัย นิติศาสตร์มหาบัณฑิต (ถึงแก่กรรมแล้ว) เป็นผู้บอกแถว

การเข้าแถวได้เป็นระเบียบเรียบร้อยมาได้สักสองสามวัน แต่พอคุ้นกันเข้าก็ชักจะเบื่อหน่ายที่จะมายืนให้แมลงวันตอมขาเล่นเปล่าๆ โดยมิได้มีกิจกรรมใด ๆ นี่เป็นวิสัยของบัณฑิตที่จะอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ กิจกรรมที่ทำให้พวกเราเฮฮากันอยู่ได้ในแถวก็คือ การพูดขึ้นลอย ๆ โดยไม่มีเจ้าของเสียง หัวหน้าแถวถามว่าใครเป็นคนพูด ก็ไม่มีเสียงตอบ แต่มีเสียงหัวเราะขึ้นพร้อม ๆ กันตามมา ขอให้ท่านลองคิดดูว่าเสียงหัวเราะตั้งร้อยกว่าคนพร้อม ๆ กันนี้จะมีความดังแค่ไหน นี่คือจุดสนุกสนานของชาวเรา บางทีหัวหน้าก็ได้ยินเสียงแว่ว ๆ มาตามสายลมเป็นการ "ท้าต่อยท้าตี" ผู้ถูกคุมแถวบ้าง บางทีก็เป็นเสียงขู่ขวัญว่าจะช่วยกัน "จับผู้คุมแถวโยนลงแม่น้ำ" บ้าง เสร็จแล้วไม่ปรากฏตัว

เจ้าของเสียง ซึ่งยังความหัวเสียให้ผู้บอกแถวเป็นอันมาก แต่ท่านลองคิดดูทีหรือว่าเรื่องที่เราเห็นว่าสนุก แต่นำความรำคาญใจให้แก่หัวหน้าแถวผู้มีจุดอ่อน คือ ใจน้อยจะอยู่ไปได้นาน ไม่ช้าเรื่องก็เข้าถึงหูท่านอาจารย์ วิจิตรเข้าจนได้ แม้อาจารย์วิจิตร จะทราบอยู่แก่ใจดีว่าเป็นการหยอกเย้าล้อเล่นเช่นสหาย เพราะหัวหน้าแถวกับลูกแถวบางคนก็เคยเป็นเพื่อนเล่นกันมา แต่โดยมารยาทท่านต้องปราม ๆ ไว้บ้าง มิฉะนั้นจะไปกันใหญ่ ดังนั้น เพื่อให้มั่นใจว่าการปรามของท่านมีประสิทธิภาพ ท่านจึงใช้เทคนิคในการพูดว่า ถ้าพวกเรารักที่จะได้รับปริญญาด้วยความสวัสดีแล้ว ก็ขอให้ลดความคึกคนองลงไปบ้าง เมื่อเป็นเช่นนี้ เรื่องก็ได้ซบเซาลงไปได้สักสองสามเวลา และครั้นแล้วก็ค่อย ๆ มีคนแหย่ขึ้นมาอีก ความสำราญเบิกบานใจก็กลับมาอยู่กับเราตามเดิม พวกเราขอขมาลาโทษด้วยใจจริงต่อคุณเสงี่ยม วุฒิวัยสหายเก่าซึ่งได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว พวกเราได้รบกวนด้วย จะอยู่ในสวรรค์ชั้นใดก็ขอให้ประสบแต่ความสุขปราศจากการเย้าแหย่รบกวนดังในเมืองมนุษย์นี้เลย ส่วนสำหรับท่านอาจารย์ผู้ควบคุมและอำนวยการอบรม พวกเราขอกราบอภัยท่านสักพันครั้งด้วยความจริงใจ โปรดอโหสิให้กับศิษยานุศิษย์ ผู้ซึ่งเปรียบเสมือนหนึ่งม้าคึกที่ใจเต้นระทึกเมื่อได้ยินเสียงกลองศึกรัวขึ้น ก็ย่อมคึกคนองไปตามประสาที่กระหยิ่มจะได้เข้าสู่สมรภูมิ

เมื่อรับประทานอาหารเช้าแล้ว เราก็มีเวลาว่างอีกราวเกือบๆ ชั่วโมงในระหว่างรอคอยเข้าห้องประชุม ในเวลานี้เรามักชวนกันไปรับประทานกาแฟ เพื่อสังสรรและเพิ่มเติมอาหารเช้าที่ยังพร่องอยู่ พวก

เราก็มาจับกลุ่มคุยกันตามระเบียบ ใครใคร่เข้ากลุ่มไหนก็เข้าไปได้ โดยได้รับการต้อนรับด้วยไมตรีทุก ๆ กลุ่ม ในกลุ่มเหล่านี้จะได้ขอกล่าวนามบางท่านไว้บ้าง เพื่อเป็นการอิงเรื่องราวให้มีรสตามธรรมเนียม บุคคลเหล่านั้นก็คือ ผู้ที่เป็นเลิศในการสมาคมทั้งนั้น

การจับกลุ่มเป็นประจำก่อนเดินทางไปทัศนาจรต้องมีทุกวัน แต่ละกลุ่มมักเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ มาประชุมตั้งแต่ ๖ คนขึ้นไปจนถึงไม่จำกัดจำนวนแล้วแต่วาทศิลป์ของบุคคลผู้ชักจูง ซึ่งโดยปกติมักจะเป็นกลุ่มสัมมนาของคุณเสงี่ยม คงตระกูล แห่งกรมที่ดิน (ถึงแก่กรรมขณะปฏิบัติหน้าที่เมื่อ ๖ ก.ค. ๐๘) ซึ่งมีชื่อเสียงในการโต้วาที ขุนสรรพากรหิรัญรักษ์ สรรพากรจังหวัดอ่างทอง ผู้ทรงคุณวุฒิในการดูลักษณะคน (น่าเสียดายที่ขณะนี้ท่านผู้นี้ได้วายชนม์ไปเสียแล้ว) คุณเชื้อ สุนทร-บุระ นายอำเภอตงฉิน พูดจาห้าวหาญราวกับจะไปปราบผู้ร้าย ปัจจุ-บันนอกราชการ อยู่อำเภอพนัสนิคม คุณวิกรม เมาลานนท์ (ลตา) (แต่ทางโรงเรียนชื่อ ล้าต้า อ้อ ล้าต้าแต่ไม่มาล้าเต้ กับพวกเรา) ปัจจุบันเป็นผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ คุณกิติ (อิ่มโอชา) กลินทสุทธิ์ นักปกครองที่มีน้ำใจเป็นนักกีฬา เพราะเมื่อยังเป็นนักเรียนชอบเล่นกีฬามาคราวนี้ก็มา กระโดดไกล ในปี ๒๔๘๒ คุณวงศ์ ประพันธ์เสนบัณฑิตร่างเล็กแต่ใจใหญ่ใจกว้าง เรื่องพูดคุยเป็นไม่อั้น อภิปรายอย่างแข็งขัน (ซึ่ง ๒ นายปัจจุบันเป็นนายอำเภอ)

คุณสุก เสนะวัต ผู้มีวัฒนธรรมประจำเป็นอาชีพ ร่างท้วมและก็ท้วมอยู่ทุกวันนี้ มีคุณสมบัติไม่ชอบขัดคอใคร ใครจะคุยอะไรฟังได้ทั้งนั้น และสนใจทุก ๆ เรื่อง (ปัจจุบันอยู่กระทรวงศึกษาธิการ)

คุณทองอยู่ สวัสดิเวทิน (วิจารณ์) สวมแว่นกรอบทองดูสง่าน่าเกรงขาม เจรจาชัดถ้อยชัดคำเป็นเสน่ห์แก่คนทั่วไป เพราะเป็นผู้ช่วยปรุงให้เรื่องที่เราคุยกันออกรสชาดได้โดยไม่มีจืดจาง (ปัจจุบันอยู่สำนักพระราชวัง)

คุณแล โกมารทัต บัณฑิตผู้สุขุม มีท่วงทีและมีท่าสง่าน่าเกรงขามแฝงไว้ซึ่งรอยยิ้มอันประทับใจมิตรสหายทุกคน เป็นคนที่พร้อมจะช่วยเหลือทุกอย่างในบริการที่เพื่อนฝูงต้องการ (ปัจจุบันเป็นผู้พิพากษาศาลอาญา)

คุณ (ดาบ) ยุทธ หนุนภักดี ซึ่งเป็นทั้งนักการทหาร และนักกฎหมาย ผู้มีท่วงทีสมาร์ทและคมสัน ค่อยๆ ก้าวอย่างช้า ๆ เข้ามาในกลุ่มสัมมนาอย่างเงียบ ๆ และไม่วิพากษ์วิจารณ์ใคร เป็นสุภาพบุรุษที่น่ารัก และเป็นขวัญใจของหมู่คณะโดยทั่วไป สมแล้วที่ขณะนี้เป็นนักปกครองที่ทำหน้าที่เป็นพ่อขุนเมือง (ปัจจุบันเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดลพบุรี)

คุณ บุญรอด โพธิวสุ (อรรถ วิสูตรโยธาภิบาล) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งรองอธิบดีกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย มีชื่อในการกีฬาประเภท กระโดดสูง และเก้าอี้ดนตรี เป็นคนมีอัธยาศัยดี สุภาพและหนักในเชิงสังคมจึงเป็นที่มักคุ้นแก่บรรดาสหายทั่วไป

คุณทิม ทัศนปรีดา (ถึงแก่กรรมเมื่อ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๐๗) นามสกุลสมชื่อ ใคร ๆ ได้มาทัศนาท่านก็ปรีดาฮาเฮไปตามเรื่อง จำได้ว่า ถ้ากลุ่มไหนคุณทิมเข้าไปแล้วประเดี๋ยวจะได้ยินเสียงผู้คนในวงนั้นเฮฮากันดังลั่นผิดปกติ เขาว่านี่แหละหนา นักโต้วาที นักวาทศิลป์

ท่านปั้นคำพูดที่เป็นลมให้เป็นวัตถุ คือ "ขัน" ที่ตักน้ำไม่ได้ แต่ตักความหัวเราะได้

คุณเจริญ มโนพัฒนะ (ชลฉลาง) สุภาพบุรุษร่างขำสมาร์ทท่าทีดูประหนึ่งว่าเงียบขรึม แต่แฝงไว้ซึ่งรอยอารมณ์ขันทุกเมื่อเชื่อวัน ไม่เหน็จไม่เหนื่อยที่จะมาฟังเพื่อนฝูงเขาอภิปรายเรื่องที่ไม่เป็นสาระกัน ยืนกอดอกฟังเขาสนุกครื้นเครงในการประคารมกัน แต่พอท่านบุรุษผู้พูดจริงทำจริงผู้นี้เอื้อนเอ่ยอะไรขึ้นมาสักอย่าง ก็เป็นศิลปแห่งวาทะที่มีพลังลึกลับจูงใจให้เพื่อนฝูงเห็นคล้อยตามไปด้วยอย่างง่ายดาย นี่แหละคือสัญญลักษณ์แห่งผู้นำอันเป็นของที่แสดงให้เห็นแต่ยังหนุ่ม ๆ อยู่ แต่ว่าพวกเราขาดการสังเกตกันเท่านั้น (บัจจุบันเป็นผู้ตรวจราชการกระทรวงมหาดไทยและรักษาราชการรองอธิบดีกรมประชาสงเคราะห์)

ที่กล่าวชื่อเสียงเรียงนามมานี้มิใช่ว่าผู้อื่น ๆ มิได้ความสำคัญ หรือมีความสำคัญด้อยลงไปก็หามิได้ เพียงแต่ยกอุทธาหรณ์ความสำคัญต่าง ๆ ของแต่ละท่านมาให้ฟังกันเป็นที่ระลึกเท่านั้น มิฉะนั้นหน้ากระดาษเพียงเล็กน้อยเท่านี้ก็จะมิพอที่จะบรรจุข้อจริงและความสำคัญของแต่ละท่านได้ จึงขออภัยไว้ ณ ที่นี้ด้วย

เมื่อได้เรียงแถวกันเรียบร้อยแล้ว ต่างก็ยาตราเข้าสู่ห้องรับประทานอาหาร อันประดับด้วยโคมไฟฟ้าสว่างไสวสวยงามอร่ามตาอย่างพิสมัย ห้องอาหารดูเสมือนหนึ่งจัดไว้เป็นพิเศษสำหรับเฉลิมฉลองในความสำเร็จอันใหญ่ยิ่งในชีวิตเริ่มต้นของพวกเรา มีโต๊ะนั่งเป็นหมู่ ๆ หมู่ละ ๘ คน มีอยู่ราว ๑๕ โต๊ะ ต่างเข้านั่งที่ตามหมู่ตาม

เหล่าที่จะสะดวก และถูกอัธยาศรัยความสนิทสนมเริ่มจากโต๊ะอาหารนี้เอง และในไม่ช้าก็ขยายสัมพันธภาพกันไปทั่วอาณาจักรน้อย ๆ แห่งคณะผู้เข้ารับการอบรมเพื่อที่จะเป็นบัณฑิตในอนาคต

อาหารที่จัดทำมานั้นพวกเราเป็นผู้เตียมขึ้นเอง แต่ปรุงด้วยฝีมือแม่ครัวที่มหาวิทยาลัยจัดมาให้ และเชื่อถือได้ในฝีมืออันดีพอใช้ อันเป็นหน้าที่ของหมู่ดูแลอาหารและการครัว มีหน้าที่เป็นผู้สั่งซื้ออาหารกำหนดชนิดอาหาร ที่จะรับประทานในมื้อหนึ่ง ๆ ภายในอัตราซึ่งได้กำหนดไว้ และดูแลการทำครัวให้เป็นไปด้วยความสะอาด ทางมหาวิทยาลัยจะได้จัดตั้งโรงครัวและหาคนครัวให้ พวกเรานั่งรับประทานพลางสนทนากันไปพลาง ต่างก็มีเรื่องราวมานั่งเล่านั่งคุยกันอย่างเต็มที่ไม่มีใครน้อยหน้าใคร ต่างสรวลเสเฮฮาไปตามประสาคนมีความสุขไปวันหนึ่ง ๆ โดยปราศจากการกังวลในสิ่งอันใดที่จะมาทำให้วุ่นวายรำคาญใจ

กว่าจะเสร็จอาหารค่ำก็ราว ๒๐.๐๐ น. ซึ่งถ้ามีการอบรมเพิ่มเติม ในตอนกลางคืนพวกเราก็รีบขึ้นห้องประชุมตามระฆังสัญญาณที่มหาวิทยาลัยได้กำหนดขึ้นเพื่อเรียกพวกเรา เพราะในกำหนดการอบรมนักศึกษาก่อนรับปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิตครั้งพิเศษเดือนมีนาคม พุทธศักราช ๒๔๙๒ ตอนสุดท้ายคือหมายเหตุได้กำหนดไว้ว่านอกจากนี้มหาวิทยาลัยจะได้จัดให้มีการบรรยายเป็นพิเศษเกี่ยวด้วยการสมาคมและอื่น ๆ เป็นครั้งคราวตามแต่โอกาสจะอำนวยในระหว่างการอบรมนั้น และต่างคนก็หาที่นั่งตามสบายและจับกลุ่มคุยกันอีกต่อไปอย่างไม่อั้น จนกว่าอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิจะมาบรรยาย

**การเข้าสู่นิทรารมณ์**

กว่าพวกเราจะเข้านอนก็เป็นเวลาดึกดื่นทุกวัน ไม่ทราบว่ามีพลังแรงใดที่ผลักดันให้พวกเรามีชีวิตอยู่อย่างทนทานต่อการอดตาหลับขับตานอนได้เป็นเวลานานถึง ๑๕ วัน พวกเรามักเฮฮากันไปคุยที่เตียงนั้นเตียงนี้ คุยพลางกินขนมที่เจ้าของเตียงแจกไปพลาง ที่จำได้ดีที่สุด คือ ม.ร.ว. สอาด ทวีวงศ์ (ม.ร.ว. ชำนาญ) มีขนมปังจำพวก Cracker เอามาแบ่งให้เรากินเป็นนิจสิน

**เวรปลุก**

ในตอนเช้านักศึกษาต้องตื่นราว ๆ ๕.๓๐ น. โดยหัวหน้าเวรเดินสั่นกระดิ่งไปทั่วตลอดทางทั้งชั้นและชั้นล่าง ดังนั้นจึงมีเวรปลุก กล่าวคือต้องปลุกให้ทุกคนตื่นขึ้นประกอบหน้าที่ของตน คือบางคนไปจ่ายตลาดก็ไปในตอนเช้านั้น ใครจะต้องไปพลศึกษาก็ต้องรีบไปดังนั้นส้วมและห้องอาบน้ำ จึงเป็นที่ประชุมกันอีกครั้งก่อนที่จะออกไปจากหอนอน

เสร็จจากการกระทำกิจ ดังกล่าว แล้วพวกเราก็ยุรยาตรนาด-กรจรจรัลไปยังสนามของมหาวิทยาลัย เพื่อออกกำลัง บางคนก็วิ่ง บางพวกก็มาคอยฟังนกหวีดปรีด ๆ ตามที่จะเกณฑ์มาเดี่ยวยืน เดี่ยวนั่ง เดี่ยวเหยียดแขน เดี่ยวเหยียดขา ตารางอบรมพลศึกษาพอจะทำได้ก็คือ ตอนเช้ามีการฝึกสอน กายบริหาร อยู่ ๖ หมวดด้วยกัน คือ หมวด ๑ ท่ากระโดด หมวด ๒ ท่าบริหารลำคอ หมวด ๓ ท่าบริหารแขน หมวด ๔ ท่าบริหารลำตัว หมวด ๕ ท่าบริหารขา หมวด ๖ ท่าอื่น ๆ ส่วนตอนเย็นก็มีฟุตบอลล์ บาสเก็ตบอลล์ วอลเลย์-บอลล์ แต่กีฬาตามใจสมัคร ซึ่งโดยปกติก็คือ แบดมินตันไปจึงเน็ต

ที่ริมแม่น้ำ พอได้เวลาเลิกพลศึกษาก็กลับมาสู่หอนอนอีกครั้ง เพื่อแต่งกายด้วยชุดสากล เพื่อเตรียมตัวตั้งแถวเข้ารับประทานอาหารประจำวันตามเวลาที่กำหนดไว้

การพลศึกษาเป็นกิจที่จะต้องทำประจำวันซึ่งขาดเสียไม่ได้ มีครูพลศึกษามาบริการอยู่เป็นเวลา ๓๐ ถึง ๔๕ นาทีทุกวันมิได้ขาด ในตอนเช้าและตอนเย็นก็เช่นกัน แต่เวลาเย็นมักเลยเวลาที่กำหนดไว้เสมอ คือมักก่อน ๑๖.๓๐ น. และเกือบถึงเวลารับประทานอาหาร ๑๙.๐๐ น. ทุกที เพื่อเพาะกำลังกายให้เรามีกำลังใจเข้มแข็ง (เมนส์ ซานา อิน กอปอเรซาโน) (Mens Sana in Coapore Sano) เพราะคนกับใจเป็นของคู่กัน เมื่อกายผ่องใสจิตใจก็ผ่องแผ้ว มโนเสฏฐา มโนมยา มโนปุพพังคมาธัมมา ซึ่งแปลว่า ความเป็นใหญ่ย่อมอยู่ที่ใจ ดังนั้นการฝึกจึงเป็นการหวังจะให้กายและใจผ่องแผ้ว ส่วนคนที่อยากจะนอนต่อเพราะตอนกลางคืนได้อ่อนเพลียไปบ้างก็บอกป่วย ดังนั้น ปริมาณคนจึงมีทั้งป่วยจริง และป่วยไม่ยอมฝึกกายบริหารในตอนเช้าหรือพักเอาแรงไว้สักชั่วขณะหนึ่ง อย่างไรก็ตาม พอถึงเวลาอาหารไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดบอกว่าป่วยเลย คงมาเข้าแถวโดยพร้อมเพรียงกัน

**การไปจ่ายตลาด** หน้าที่หมู่ดูแลอาหารและการครัว

(๑) ในระเบียบปฏิบัติการข้อ ๒ เกี่ยวกับการอบรมได้กำหนดไว้ว่า "มหาวิทยาลัยได้จัดหาคนครัวสำหรับประกอบอาหาร และให้คนนำไป แล้วเกณฑ์พนักงานมหาวิทยาลัยให้ทำหน้าที่ผู้แทนมหาวิทยาลัยในส่วนที่เกี่ยวแก่เรื่องอาหารมี

ค่าใช้จ่ายในเรื่องอาหาร กำหนดไว้วันละ ๓๐ บาท

อาหารมี ๓ เวลา อาหารเช้า (ข้าวต้มชนิดต่าง ๆ) อาหารกลางวัน เช่นเดียวกับอาหารเย็น มีกับข้าว ๓ อย่าง และของหวาน ๑ อย่าง มหาวิทยาลัยได้ให้ทำบัญชีชื่ออาหารไว้ได้ ฯลฯ

(๒) ในการจ่ายตลาดซึ่งจะได้กระทำในตอนเช้านั้น ให้นักศึกษาในหมู่ดูแลอาหาร และการครัวแบ่งกันไปอย่าให้ซ้ำกัน

สิ่งที่นักศึกษาชอบนักก็คือ การไปจ่ายตลาด เพราะได้นั่งรถยนต์สำหรับบรรทุกนักกีฬาซึ่งมีที่นั่ง ๒ ชั้น ชั้นบนสำหรับนักกีฬานั่งแสดงตัวเป็นเด่น แต่บัดนี้ไม่ได้รับนักกีฬาไปสนามคงรับแต่ **นักจ่ายตลาด** นั่งเป็นจุดเด่นอยู่บนรถบรรทุกนั้น รถคันนี้เป็นรถคันใหญ่จุคนได้มากหลายสิบคน มีเครื่องหมายมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองประดับอยู่อย่างโก้หรู พอรถไปจอดตลาดท่าเตียน ซึ่งเป็นที่รถจอดประจำ พวกเราก็พากันเฮเข้าตลาดไปดื่มกาแฟกันคนละอึกสองอึกเป็นการสังสันทนาการในตอนเช้าได้เป็นอย่างดี การที่มีผู้คนนั่งรถอันแปลกประหลาดไปเป็นจำนวนมาก ๆ เช่นนี้ย่อมเป็นที่สกิดตาของประชาชน ซึ่งย่อมแน่ละย่อมมามุงดูและไต่ถามว่าเขามาทำอะไรกัน แต่พอได้ความว่าเขาจ่ายตลาดกันก็ร้องอ้อ และแล้วก็เดินออกไป แต่ในไม่ช้าอีกกลุ่มหนึ่งก็มาดูอีกโดยเฉพาะพวกเด็ก ๆ มายืนดูรถ เพราะมันแปลกดี

การจ่ายตลาดนี้เรียกว่าหมู่ดูแลอาหารและการครัวมีเป็นประจำทุกวัน นักศึกษามีเวรกันเป็นคณะ ๆ คณะละราว ๑๐ คน แต่ที่ไปจริง ๆ กว่านั้น เกินจำนวนทุกที เพราะคนที่ไม่มีชื่อในบัญชีเวรก็

รับเอามาต่อ ๆ เพื่อสูดกลิ่นไอแห่งอิสรภาพนอกมหาวิทยาลัยเพียงครึ่งชั่วโมงหรือ ๔๕ นาทีก็พอใจ ทั้งนี้ก็เพราะโดยจิตวิทยาแล้วมนุษย์ย่อมชอบความเป็นอิสระ การใช้อำนาจเป็นบ่อเกิดแห่งความเกลียดชังและดูหมิ่น ความจริงพวกเราไม่ได้ถูกใช้อำนาจอะไรเลย แต่บุคคลพวกนี้เคยอิสระมาจนเคยตัวเสียแล้ว เมื่อมาอยู่ในกรอบแห่งระเบียบวินัยแม้จะเป็นเวลาเล็กน้อยก็ต้องเป็นธรรมดาอยู่เอง ที่จะต้องหาเศษหาเลยในเรื่องอิสระภาพตามสมควร แม้จะไม่ได้เข้าไปดื่มกาแฟในตลาดท่าเตียนเพียงแต่ไปนั่งคอยเพื่อนอยู่ในรถ ก็เป็นที่สบอารมณ์อยู่เต็มประดาแล้ว เพราะอย่างน้อยก็ย่อมมีสีและแสงที่ไม่ซ้ำกัน มีวิวเดินไปได้ที่แปลกนัยน์ตาผ่านไปมา เป็นยาอายุวัฒนะสำหรับชายหนุ่มทั้งหลายในขณะนั้น

**รายการอาหารประจำวัน** มักมีกับข้าวง่าย ๆ ในตอนเช้า คือข้าวต้มเครื่องหรือบางทีก็ข้าวต้มกับ (ข้าวต้มกุ๊ย) แต่พอกลางวันอาจมีแกงเผ็ดเนื้อ แกงจืด แกงมัสหมั่น ผัดผักหรือบางทีก็มีสตู ผัดเปรี้ยวหวานแล้วแต่จะกำหนดขึ้นโดยหัวหน้าที่ไปจ่ายตลาด รสอาหารนั้นจะไม่อร่อยถึงขนาด แต่พวกเราก็ยังติดใจมาจนกระทั่งทุกวันนี้ เพราะเป็นอาหารที่ทำขึ้นด้วยความประณีต และมีรสที่หาที่ติมิได้ เพราะเราใช้เครื่องปรุงดีจริง ๆ เช่นน้ำปลาก็ใช้น้ำปลาดีเป็นต้น ลองหลับตาวาดภาพดูก็แล้วกันเงิน ๓๐ บาท เลี้ยงอาหาร ๓ เวลา กับคน ๑๓๐ คน ลมกันแล้วคน ๑ บริโภคเพียงวันละ ๒๓ สตางค์เท่านั้น ถ้าเป็นปัจจุบันจะเอา "ตัวคูณ" อะไรมาคูณจึงจะได้อาหารมาตรา-

ฐานในขณะนั้น นี่คือความผันแปรอีกข้อ ๑ ทำให้เห็นความไม่เที่ยงในโลกอย่างธิดา หรือเรียกง่าย ๆ ว่า "เงินเพื่อ" ก็แล้วกัน

การผลัดกันเป็นเจ้าภาพ หน้าที่หมู่ดูแลห้องรับประทานอาหาร ตามคำชี้แจงในการอบรมนักศึกษาก่อนรับปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิตข้อ ๔ ได้กล่าวมาแล้วว่ากับมี ๓ สิ่ง และของหวานมี ๑ สิ่ง ถ้าจะพูดง่าย ๆ ก็คือผลัดกันเป็นคนใช้นั่นเอง แต่ว่าคนใช้ที่แต่งตัวดีหน่อยคือชุดสากล มีหน้าที่คอยดูว่ากับข้าวที่ตรงไหนบกพร่องแล้วก็นำไปเติมให้ เพราะการรับประทานอาหาร ณ ที่นี้ต้องใช้มารยาทอย่างไปเข้าสังคมจริง ห้ามใช้เสียงเรียกคนเสิฟอย่างอึกทึก ห้ามตะโกนสั่งอาหาร

ดังนั้นถ้าต้องการอะไรก็ต้องคอยสบตาผู้รับใช้ในขณะนั้น และใช้เครื่องหมายเชิญมาและบอกเขาไปโดยเสียงอันค่อยที่สุดขนาดเสียงแมลงหวี่บิน

คนที่เสิฟอาหารนอกจากจะแต่งองค์ทรงเครื่องขนาด "ชุดใหญ่" แล้ว ยังมีสิทธิและหน้าที่ที่จะต้องรับประทานอาหารทีหลังซึ่งได้กันไว้โต๊ะหนึ่งต่างหากสำหรับผู้ที่ถูกเวรเป็นเจ้าภาพ หรือพนักงานรับใช้นั่นเอง แต่เรียกให้หรูหน่อยจึงจะสมกับศักดิ์ศรีแห่งปัญญาชนผู้จะได้เป็นบัณฑิตในอนาคตอันใกล้

แต่อย่างไรก็ตาม งานรับใช้เป็นเรื่องที่สนุกสนานกันมาก เพราะจะได้มีโอกาสหาความสนิทชิดชอบยั่วแหย่ผู้รับประทาน หรือผู้รับประทานแหย่เหย้ากระเซ้ากันพอหอมปากหอมคอ

จึงเห็นได้ว่า ความสนิทสนมสำหรับผู้ที่อยู่ในฐานะอันถือว่า

อยู่ในระดับเดียวกันนั้นย่อมเป็นไปได้ง่ายและเห็นได้ชัด ดังการอบรมครั้งที่ว่านี้เป็นนิทัศนอุทาหรณ์

**การทัศนาจรภายในและภายนอกจังหวัด**

การเตรียมตัวก่อนไปทัศนาจร ในเวลา ๘ ถึง ๙.๐๐ น, เป็นเวลาที่เราว่างจากการรับประทานอาหาร และเป็นเวลาที่เราต้องตัวมาพร้อมกันที่ในบริเวณหน้าตึกโดมมหาวิทยาลัย เพื่อรอยานพหนะรถยนต์ที่จะพาเราไป โดยที่นักศึกษามีจำนวนนับร้อยคนเศษขึ้นไปเช่นนี้ การไปจึงต้องใช้รถบรรทุกผู้โดยสารหลายคัน แต่ละคันก็มีหัวหน้าหรืออาจารย์ผู้ใหญ่กำกับไปที่จำได้คือ อาจารย์ ดร. เสริม-วินิจฉัยกุล ส่วนอาจารย์วิจิตร ลุลิตานนท์ นั้นเป็นอันถือได้ว่าเป็นครูใหญ่ประจำโรงเรียนต้องเป็นคุมเราแจทุกครั้ง ทั้งนี้มิใช่เหตุอื่นใดนอกจากท่านจะเป็นห่วงว่าเราอาจพลาดพลั้งในวจีกรรม มโน-กรรม กายกรรมกับบุคคลภายนอกเข้าจะเป็นเรื่องที่แก้ไขยาก และเป็นการแสดงถึงความรับผิดชอบของท่านที่ไม่ทอดทิ้งพวกเราทำให้พวกเราขวัญดีอยู่เสมอ อีกประการหนึ่ง การเข้าไปทัศนาจรในสถานที่ราชการอันถือว่าเป็นที่สำคัญๆ นั้นโดยปกติ จะต้องมีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หรือผู้รับผิดชอบที่เป็นผู้ใหญ่ควบคุมไปด้วยจึงจะเป็นการงามหน้าสำหรับผู้ต้อนรับเพราะอยู่ในฐานะอวุโสด้วยกัน ดังนั้นการที่จะหาว่าท่านคุมตัวเราแจจึงไม่ถนัดนักนอกจากจะมีเค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้นเอง เพราะว่าหลักใหญ่ในการพาผู้คนเป็นจำนวนมาก ๆ ไปที่ไหนจะต้องประกอบด้วยผู้แทนหมู่คณะที่อีกฝ่ายหนึ่งรู้จัก และเชื่อถือได้เรื่องจึงจะลงเอยด้วยความงดงามและได้รับการต้อนรับด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดียิ่ง

อีกประการหนึ่งในการเข้ารับการอบรมครั้งนี้ระเบียบข้อ ๘ มีอยู่ว่า "ในการไปชมสถานที่ ให้นักศึกษาไปชมจงไปด้วยความเป็นระเบียบเรียบร้อย อนึ่งหากมีเจ้าหน้าที่ผู้นำชมสถานที่ ที่ไปนั้นอธิบายประกอบการชม ห้ามมิให้ทำการซักถามความอย่างใด อันเป็นทำนองที่มิใช่เป็นการซักเพื่อหาความรู้"

ท่านอาจารย์เสริมและอาจารย์วิจิตรเป็นผู้ไม่ตระหนี่ตัว ตลอดเวลาแห่งการเดินทางท่านพูดคุยสนุกมาก ใครจะถามอะไรทั้งในหลักและนอกหลักวิชาท่านก็ตอบได้อย่างไม่อั้น จึงเป็นที่เทอดทูนของบรรดานักศึกษาทั่วไปในสมัยนั้น ท่านคุยเรื่องแปลก ๆ ให้นักศึกษาได้มีโอกาสฟังทุกเที่ยว แต่พอพูดไปพูดมาก็ไม่ลืมกำชับนักศึกษาทุก ๆ คนประพฤติตนให้เรียบร้อยตลอดเวลาแห่งการอบรม ถ้านักศึกษาทุกคนรักที่ได้รับปริญญาบัตรแล้ว ก็ขออย่าให้มีเรื่องวุ่นวายรำคาญใจขึ้นมาได้ สำหรับนักศึกษานั้นจะรับหรือไม่รับคำข้าพเจ้าไม่ทราบเพียงแต่เห็นทุกคนมีสีหน้ายิ้ม คล้าย ๆ กับว่าจะรับคำแต่คงจะเป็นสัญญ-ลักษณ์ที่คล้ายกับคำตอบต่ออาจารย์ว่าแม้พวกกระผมจะรับคำด้วยดุษณีก็จริงแต่ทางที่ถูกที่ดีที่ควร ก็น่าจะได้มี ข้อแม้ บางประการสำหรับให้พวกกระผมได้คลายความตึงเครียดแห่งบรรยากาศบ้าง

คำพูดที่ทิ้งท้ายในการสนทนาระหว่างศิษย์กับอาจารย์ดูเหมือนมีอยู่เป็นนิจสินในเมื่อมีโอกาสทำให้พวก "วัวสันหลังหวะ" นั่งทำตาปริบ ๆ ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าเป็นคำขู่ แต่อาจเป็นคำขู่ที่กลายเป็นคำจริงขึ้นได้ถ้าเรื่องลุกลามใหญ่โตยิ่งกว่านี้ ฉะนั้นในการปฏิบัติในการเล่นของเราจึงดูคล้าย ๆ กับมีกติกากำหนดขอบเขตไว้เพียงเท่าเดิมเอาแต่พอ

หอมปากหอมคอไปเท่านั้น ไม่จำเป็นต้องถึงมาตรฐานแห่งการ "จำหนับ" หรือขนาด "ถึงใจพระเดชพระคุณ"

อย่างไรก็ตามสุภาษิตที่ว่า "แมวไม่อยู่หนูเริง" ยังเป็นความจริงอยู่เสมอกล่าวคืออาจารย์ว่ากล่าวอยู่หลัด ๆ พวกเรานั่งทำตาปริบ ๆ แต่พอคล้อยหลัง ความสนุกที่เคยได้รับมาแต่ก่อนร่อนชไรก็กลับมีชีวิตชีวาขึ้นดังปาฏิหาริย์

การทัศนศึกษาที่เคยได้ไป เท่าที่จำได้ก็ล้วนแต่สถานที่ดี ๆ ทั้งนั้นมีทั้งคุกตรางโรงงานทำเหล้าทำยาฝิ่น และถ้าจำไม่ผิด เท่าที่สำคัญ ๆ มีดังต่อไปนี้

๑๙ มี.ค. ๐๒ ไปชมโรงต้มกลั่นสุรา

๒๐ มี.ค. ๐๒ ไปชมอู่ทหารเรือ

๒๑ มี.ค. ๐๒ ไปชมโรงกระษาปน์

๒๒ มี.ค. ๐๒ ไปชมโรงฝิ่นรัฐบาล

๒๓ มี.ค. ๐๒ ไปชมเรือนจำมหันตโทษ

๑๕ มีค. ๐๒ ไปชมโรงงานทหารอากาศ

๒๖ มีค. ๐๒ ไป จ.ว. พระนครศรีอยุธยา

๒๗ มีค. ๐๒ ไปชมกรมไปรษณีย์โทรเลข

๒๘ มีค. ๐๒ ไปโรงภาพยนตร์เฉลิมกรุง

๒๙ มีค. ๐๒ ไปชมพระบรมมหาราชวัง

๓๐ มี.ค. ๐๒ ไปชมเครื่องคิดเลข กรมศุลกากร

(๑) สภาผู้แทนราษฎร์

(๒) โรงงานต้มกลั่นสุราบางยี่ขัน

(๓) กรมอู่ทหารเรือ

(๔) โรงกระษาปน์

(๕) โรงฝิ่นรัฐบาล

(๖) เรือนจำมหันตโทษ

(๗) โรงงานทหารอากาศบางซื่อ

(๘) กรมทหารอากาศดอนเมือง

(๙) การไปรษณีย์ โทรเลขและโทรศัพท์

(๑๐) ไปอยุธยา

(๑๑) โรงภาพยนตร์

(๑๒) พระบรมมหาราชวัง

(๑๓) เครื่องคิดเลขกรมศุลกากร

(๑๔) เรือนจำมหันตโทษที่บางขวางจังหวัดนนทบุรี

(๑๕) โรงงานสุราบางยี่ขัน

(๑๖) โรงงานผลิตฝิ่นหลอดและไพ่ของกรมสรรพสามิต

(๑๗) พเนียดคล้องช้างที่ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และ

(๑๘) กรมไปรษณีย์โทรเลขบางรัก

**การไปเยี่ยมเรือนจำ** ( ๒๓ มีนาคม ๓๔๘๒) เวลา ๙ น.

โดยปกติต้องมีระเบียบพิธีการอย่างมากมายเพราะการเข้าไปในสถานที่ที่เขาควบคุมผู้ต้องขังอยู่เช่นนี้ ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่จะต้องมีระเบียบควบคุมอย่างกวดขันทั้งการเข้าและการออก เพราะถ้ามีเหตุร้ายแรงเกิดขึ้นย่อม เป็นที่ เสียหาย แก่ทาง ราชการ อย่าง หนัก

ดังนั้นจึงต้องมีการขานชื่อและนับตัวบุคคลทั้ง ขาเข้าและขา ออก อย่างถ้วนถี่ เพราะถ้าพลาดลงไปแล้วจะว่าเป็นการยากเย็นที่จะเบิกตัวออกมาสู่อิสระภาพได้อย่างน้อยก็จะต้องถูกกักตัวฟรีอยู่หนึ่งคืน

สิ่งที่ทางเรือนจำแสดงให้ดูก็คือการเดินแถวของพวกผู้คุม และการแปรขบวนของพวกนักโทษเด็ดขาด จำได้ว่าในเรือนจำมหันตโทษ มีมะม่วงผลเรียอยู่กับดินผลโตมากทีเดียว ที่แสดงเช่นนี้เพื่อให้รู้ว่าทางเรือนจำนี้มีประสิทธิภาพในการควบคุมนักโทษอย่างสูง นอกนั้นก็ได้ขึ้นไปบนหอคอยดูพวกนักโทษตามแดนต่าง ๆ ซึ่งมีเจ้าหน้าที่มาคอยตอบข้อซักถามของเราอยู่ตลอดเวลา สิ่งที่กวดขันที่สุดก็คือห้ามไม่ให้พวกเราไปพูดคุยกับนักโทษเพราะจะเป็นการผิดระเบียบ แต่ถึงกระนั้นก็ดี ก็ยังลอดหูลอดตาเจ้าหน้าที่ไปได้ เพราะมีบางคนได้ไปสัมภาษณ์นักโทษเป็นการส่วนตัวมาหลายรายว่ามีความผิดอะไร เพื่อเป็นการประดับความรู้ที่อยากรู้จนตัวสั่น เพราะเขายิ่งห้ามเหมือนยิ่งยุ อนิจจานี่เรากลับกลายมาเป็นเด็กได้ถึงปานฉะนี้เชียวหรือเพราะโรคอยากรู้อยากเห็นส่วนมากเกี่ยวแก่เด็กเท่านั้น

นอกจากนี้ก็มีการแสดงนาฏดนตรี (ลิเกหรือจะเรียกอย่างชาวบ้านร้านตลาดว่ายี่เกลูกบทก็ได้) เพราะว่ายี่เกมีอยู่ ๒ อย่างคือ ยี่เกลำตัดและยี่เกลูกบท เท่าที่ได้ทัศนาศิลปของการแสดงในวันนั้น ท่ามกลางบรรยากาศแห่งคุกตราง จะพึงสันนิษฐานได้ว่าบรรดาพวกนักโทษที่มาแสดงนั้นเป็นศิลปชั้นครูทีเดียว เพราะการแสดงที่กระทำลงนี้แม้ว่าเขาจะอ้างว่าเป็นการรื่นเริงบรรเทิงในงานนักขัตยฤกษ์ก็จริง แต่เนื้อแท้ของการแสดงนั้นเป็นการตั้งใจจะอวดฝีไม้ลายมือในการต้อน

รับพวกเราก็เป็นได้ ดังนั้น ในการแสดงในครั้งนั้นจึงนับได้ว่าแสดงอย่างสุดฝีมือทีเดียว ไม่มีท่าตรงไหนที่แสดงว่าอ่อนหัดหรืออ่อนซ้อมมาเลย ท่าทางรำเป็นไปตามแบบฉบับทุกท่ามีลวดลายชั้นครู ทั้งการร้องรำก็มีลีลาและสุ้มเสียงเกือบจะดีกว่า หรือพูดอย่างปราศจากการยับยั้งเยิรยอแล้ว จะเห็นได้ว่าลิเกอาชีพมาเห็นจะต้องรู้ตนมีข้อบกพร่องอะไรบ้างและควรจะปรับปรุงอย่างไรในวิกของตน ในด้านศิลปะ

ข้อที่แสดงได้ดีเช่นนี้ อาจสันนิษฐานได้อีกทางหนึ่งว่าบรรดาพวกที่มาแสดงนี้ ไม่ต้องเป็นห่วงหน้าห่วงหลังดังลิเกอาชีพที่อยู่นอกบริเวณคุกตาราง เพราะไม่ต้องกลัวว่าจะอดตายในเมื่อไม่มีใครมาดู เวลาซ้อมมีมาก ไม่ต้องหวาดภัยที่เกิดจากอันธพาลภายนอกที่มักจะประเคนอิฐลงบนหลังคาวิก หรือปล่อยตั๊กแตนอุจจาระ หรือบางทีก็ปล่อยงูให้เลื้อยเพ่นพ่านในโรง ผู้คนแตกฮือออกไปผู้คนที่ดูส่วนมากก็เป็นนักโทษด้วยกัน นั่งอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยไม่ต้องคอยตะโกนว่าข้างหน้านั่งลงในเมื่อข้างหลังไม่เห็น อนิจจาความเป็นระเบียบกลับมาอยู่ในบริเวณคุกตารางแทนที่จะอยู่ในแดนของบุคคลที่เป็นอิสระ

นอกจากดูลิเกก็ยังได้เดินทางเข้าไปในแดนต่าง ๆ ของเรือนจำดูงานเกี่ยวกับการเย็บเสื้อผ้า การทอผ้า การจักสาน การช่างไม้ ฯลฯ ซึ่งจะช่วยให้นักโทษเหล่านี้ได้ไปประกอบสัมมาชีพในเมื่อพ้นโทษออกไปแล้ว อันที่จริงแล้วฝีไม้ลายมือของนักโทษเหล่านั้นอยู่ในขั้นดีแล้วทั้งนั้น ถ้าจะเปรียบฝีมือแล้ว นับว่าไม่ใช่ผู้อ่อนหัดเลย แต่แล้วทำไมนักโทษที่ออกไปแล้วจึงไม่ประกอบอาชีพดังที่ตนทำอยู่เล่า แต่แล้วกลับไปปล้นสะดมเขาอีกตามเคย ซึ่งเป็นปัญหาที่หนักอกที่สุด เพราะ

ถ้าพูดถึงเรื่องนี้แล้ว ปัญหาทางศาสนาศีลธรรมและการประชาสงเคราะห์การศึกษาการเศรษฐกิจจะต้องตามมาและสางปัญหาไม่รู้จบ

เมื่อกลับมาถึงที่พักแล้ว พวกเราแน่ใจว่า ในบรรดาพวกเราคงยังมีพระอุทายีอยู่อีกตามเคย จึงแอบไปกระซิบถามบุคคลบางคนว่า "ไง ได้เรื่องอะไรมาบ้างไหม" คำตอบก็มีว่า ได้เรื่องนักโทษพวกนี้ล้วนตอบคำสัมภาษณ์ในเวลาอันสั้นว่าตนถูกกล่าวหาทั้งนั้น มีบางรายเท่านั้นที่รับสารภาพว่าตนได้กระทำผิดลงไปจริง" อนิจจา ! นี่ถ้ากฎหมายกำหนดให้มีได้ตั้งร้อยตั้งพันศาล คงได้มีการอุทธรณ์ฎีกากันไม่รู้จบเป็นแน่ พอมาถึงตรงนี้ ทำให้ข้าพเจ้าหวนรำลึกถึงบทเรียนที่ได้รับมาแต่เล็ก ๆ ใจความว่าในครั้งโบราณเมื่อกษัตริย์ในประเทศปรัสเซียยังทรงสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระเจ้าเฟรเดริกมหากษัตริย์ปรัสเซียเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปเยี่ยมคุก ทรงสัมภาษณ์ นักโทษเป็นรายบุคคล ในร้อยรายที่พระองค์ทรงสัมภาษณ์มีรายเดียวเท่านั้นที่สำนึกในความผิดและรับสารภาพผิดโดยสิ้นเชิง พระองค์ทรงมีพระอุปนิสัยแปลกประหลาดอยู่สักหน่อยพอได้ทรงสดับถ้อยคำรำพันในความผิดของนักโทษผู้นี้โดยสิ้นเชิงแล้ว จึงมีพระราชบัญชาให้หาตัวผู้บังคับบัญชาเกี่ยวกับเรือนจำนั้น และมีพระราชดำรัสว่า "ชายนี้เป็นชายโฉดเลวทรามต่ำช้าอย่างที่สุด ขืนให้อยู่ต่อไปในตรางนี้ต่อไปจะทำให้บรรดาผู้ที่ไร้มลทินอื่น ๆ พลอยแปดเปื้อนมัวหมองไปด้วย ฉะนั้นเจ้าจงนำชายถ่อยผู้นี้ไปปล่อยเสียนอกคุกให้พ้นหูพ้นตาคนดี ๆ ที่บริสุทธิ์เสีย ณ บัดนี้ ผลก็คือชายนั้นได้รับพระราชทานอิสรภาพในชั่วพริบตานั่นเอง เรื่อง

นี้ถ้าพิจารณาดูเผิน ๆ ก็จะเห็นเป็นของแปลก แต่มันก็เป็นปัญหาสำคัญในด้านการปกครองบริหารประเทศ เป็นปัญหาทางจิตวิทยาและอาชญวิทยา พระเจ้าเฟรเดริกเป็นกษัตริย์ที่อาจหาญในการศึก ฉะนั้นเมื่อทรงพบผู้ใดที่มีความจริงในด้านวาจา ก็ทรงมีปฏิกิริยาโสมนัสในพระราชหฤทัย และบำเหน็จอันยิ่งใหญ่ ที่จะพระราชทานให้แก่นักโทษผู้นั้นก็คือสิ่งที่เขาต้องการ สิ่งนั้นคือ "อิสรภาพ" นี่ก็เป็นอุทาหรณ์อันหนึ่งที่ว่าความจริงเป็นสิ่งไม่ตาย ความจริงมีคุณสมบัติอันล้ำค่าและตามไปปกปักรักษาบำเหน็จรางวัลแม้แต่นักโทษอุกฉกรรจ์ในคุกในตราง

นี่คือส่วนหนึ่งของการไปเยือนแดนที่ไร้อิสรภาพ โดยงดไม่กล่าวถึงการขึ้นไปดูบนหอคอยที่สามารถมอง และเห็นนักโทษได้ทั้ง ๖ แดนในคุก ส่วนการไปดูงานในตรางนั้น ถ้าจะกล่าวสั้น ๆ ก็มีทำนองระเบียบคล้ายคลึงกันเป็นอันงดไม่กล่าว

**การไปดูโรงงานผลิตสุราบางยี่ขัน ๑๕ มีนาคม ๒๕๘๒ เวลา ๕.๐๐ น**

สถานที่นี้เป็นสถานที่ผลิตแอลกอฮอล์ และบรรดาน้ำเมาทั้งปวงที่ย้อมจิตใจคนให้กระฉับกะเฉง ชุ่มฉ่ำดื่มอยู่ในความสุขอันน่ามหัศจรรย์ในเมืองมนุษย์ และด้วยน้ำเมาที่ให้คุณอย่างว่าเช่นนี้ก็ยังให้โทษอย่างมหันต์ เพราะคนเสพสุราจนเกินขีดอันพอเหมาะพอควรนั้น ย่อมอยู่ในฐานะที่จะทำอะไร ๆ เกินเลยไปได้จนเป็นการประมาทพลาดพลั้งเสียโอกาสอันดีงามสำหรับชีวิตก็ได้ สมัยนั้นโรงงานนี้ได้ผลิตเมรัยด้วย น้ำเมรัยก็เหมือนกับน้ำขาวมีรสชาดเปรี้ยว ๆ หวาน ๆ บรรจุไว้ในขวดงามหรู พอเปิดออกมาก็มีฟองฟู่ ดูดุจน้ำเบียร์

การผลิตเมรัยของรัฐในขณนั้น ทำให้สินค้าเบียร์ซบเซาลง เพราะราคาเมรัยขวดละ ๑๒ สตางค์ ส่วนราคาเบียร์ราคาตั้งแต่ ๒๕ ถึง ๕๐ สตางค์ แล้วแต่คุณภาพและชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งดูเหมือนทางบริษัทเบียร์ไทยต้องถึงกับร้องอุธทรณ์ จึงเป็นอันว่าเราได้รับรสชาดแห่งน้ำเมรัยในระยะเวลาอันสั้น และการทำเมรัยก็ต้องเลิกไปเพราะเพื่อรักษาเสถียรภาพแห่งโรงงานอุตสาหกรรมใน เมืองเราที่ ในขณะนั้นมีอยู่น้อยเหลือเกินให้ดำรงทรงตัวอยู่ได้ เมื่อเข้าไปในโรงงานทำเหล้าเราได้เห็นเขาหมักส่ากันอย่างอย่างไร เขาต้มเหล้ากันอย่าไร ทำควันโขมงไปหมด มีเจ้าหน้าที่มากมายหลายฝ่าย มีตึกเก่า ๆ อยู่ไม่กี่หลังใช้เป็นที่ทำงาน

เมื่อมาอยู่ใกล้เกลือ ใครเล่าจะยอมกินด่าง ปรากฏว่า เขามีสุราและเมรัยมาให้ชิมอย่างไม่อั้น ใครถนัดเหล้าผลไม้ก็เชิญ ใครถนัดเหล้าโรงก็ยังได้ ใครถนัดเมรัยที่มีฤทธิแอลกออฮล์อ่อนหน่อยก็ไม่ขัดข้องอะไร ทุกคนปรีดิ์เปรมเกษมสานต์มาห้อมล้อมโต๊ะที่เขาวางเครื่องดื่มตัวอย่างจนแน่นขนัดไปหมด

เวลานี้โรงงานสุราบางยี่ขันกลายเป็น โรงงานผลิตสุรามหาคุณเสียแล้ว เป็นโรงงานผลิตสุราของเอกชน ที่ได้ขยายและปรับปรุงกิจการก้าวไปกว่าเดิมอย่างไพศาล เพราะเอกชนทำสิ่งที่ตนถนัดได้ดีและต้องต่อสู่แข่งขันจึงจำต้องใช้เทคนิคในการ ผลิตและการ ค้นคว้าหาความเจริญก้าวหน้า โดยได้บำเหน็จสมหรือคุ้มกับที่ตนต้องเสียเวลาและแรงงานที่ต้องเหนื่อยยากตรากตรำคิดค้นมา นอกจากนี้ยังใช้ศิลปในการจัดการโดยประหน้ามิให้ต้องรั่วไหล ในด้านแรงงานและ

เวลา ซึ่งนักอุตสาหกรรมเราย่อมถือว่า งานจัดและเวลาจัด เทคนิคใหญ่ ๆ คือหัวใจของการที่จะทำให้งานอุตสาหกรรมและทรงตัวอยู่ได้ เป็นรู้ ๆ กันอยู่ดีแล้วว่า "เหล้าไม่ใช่น้ำ กัญชาไม่ใช่ดอกหญ้า" ดังนั้นจึงเป็นผลปฏิกิริยาเอากับผู้ที่เพลิดเพลิน ทดลอง จนเกิน ขอบเขต ในไม่ช้าปรากฏการณ์ก็อุบัติขึ้น และในตอนบ่ายนั้นมีหลายคนที่ต้องนอนอยู่บนเตียงไปรับการอบรมไม่ได้ เพราะยังแพ้แรงและเวียนศีรษะ

**การเข้าชมโรงทำฝิ่นและทำไพ่ของโรงงานกรมสรรพสามิตที่สามเสน ๒๒ มีนาคม ๒๔๘๒ ๙ น.**

โรงงานทำฝิ่นเช่นว่านี้เดิมเรียกชื่อว่า "กรมฝิ่นหลวง" และโรงงานทำไพ่ไม่เคยถูกเรียกว่า "กรมไพ่หลวง" เพราะแต่ก่อน ๆ มา ใครใคร่ค้าไพ่ก็ค้า ตกว่าการค้าขายไพ่ไม่ว่าจะเป็นไพ่ป๊อก ไพ่ตองหรือไพ่อะไร ๆ ก็ตาม รัฐไม่ได้มาผูกขาด เพราะสิ่งเหล่านี้เมื่อแต่ครั้งกระโน้นไม่ได้นำรายได้มาให้รัฐเท่าใดนัก รัฐมักเพ่งเล็งแต่ทรัพยากรธรรมชาติและอากรทางบ่อนเบี้ยมากกว่า เนื่องจากมีการค้าขายติดต่อกับต่างประเทศ และในสมัยก่อน ๆ ยังถูกผูกมัดด้วยสนธิสัญญาซึ่งเรายังไม่ได้รับความเป็นธรรมนัก

คงมีรายได้ที่รัฐยังลังเลใจที่จะเสียสละก็เรื่องยาฝิ่น เพราะทำรายได้ให้แก่รัฐปีละหลายล้านบาท อีกประการหนึ่งในขณะนั้นนานาประเทศก็ยังไม่ค่อยเอาจริงเอาจังกับยาฝิ่นเท่าใดนัก ปัญหาเรื่องนี้จึงเป็นอันคาราคาซังมาเป็นเวลานานหลายสิบปีทีเดียว และในที่สุดรัฐบาลในสมัยนี้ ก็ได้เลิกยาฝิ่นแล้วโดยสิ้นเชิง และมีกฎหมาย

กำหนดโทษอย่างแรงเกี่ยวกับมีฝิ่นอยู่ในครอบครอง เพื่อตัดปัญหาคนสูบฝิ่นให้สูญสิ้นไป

ขอย้อนกลับเข้ามาพิจารณาสภาพโรงงานผลิตฝิ่นในสมัยกระโน้น พอเราย่างเข้าไป ก็มีโรงงานเป็นตัวตึกหลังมุงกระเบื้องซีเมนต์หลายหลัง เจ้าหน้าที่กำลังเคี่ยวยาฝิ่นอยู่ในกะทะใบใหญ่ ๆ มองไกล ๆ นึกว่าเขากวนเข้าเหนียวแดงหรือเคี่ยวตังเม เพราะยาฝิ่นมันเหนียวทั้งในและนอกและเหนียวแน่นอยู่ตลอดเวลา อ้อ มิน่าเล่าคนเราจึงติดฝิ่นกันงอมแงมเพราะมันเหนียวทั้งในและนอกนี่เอง ที่ว่ามันเหนียวทั้งนอกเพราะว่า มันจับติดพายติดกะทะติดผ้าขี้ริ้ว ติดกล้องตะเกียงเหนียวหนับ เวลากวนมิใช่ทำง่าย ๆ นักต้องรู้ระยะมันว่าสุกพอที่จะเอาเข้าหลอดได้ ควันที่เคี่ยวเป็นไอหอมหวลชวนดม ดูน่าลองลิ้มรส แต่กลัวว่าจะหาเงินมาสูบไม่ทันในตอนหลังจึงจำต้องระงับการอยากลงชั่วคราวจะดีกว่า ส่วนที่ว่าฝิ่นเหนียวในนั้นเพราะว่าเมื่อคนสูบแล้วส่วนมากมักจะติด ดังนั้นถ้ามันไม่เหนียวในจริงแล้วเราจะติดมันทำไม เพราะจิตของเราถูกชักจูงด้วยรสอันเย้ายวนนั้น และถ้าไม่ปฏิบัติตามอาจถูกลงโทษโดยธรรมชาติถึงลงแดงตายไปก็มีมากต่อมาก ต่อมาก็ได้มาดูวิธีบรรจุฝิ่นเข้าหลอด ดูวิธีชั่งตวงตามถนัด เจ้าหน้าที่ที่ทำงานคลุกคลีเกี่ยวกับยาฝิ่นนี้ ดูสภาพแต่ละคนไม่ผิดเพี้ยนกับพี่น้องของพระอภัยมณี สงสัยว่าคงจะมีบางคนอาจเป็นตัวพระอภัยเองก็เป็นได้ ผลจะเป็นอย่างไรนั้น ทราบชัดเมื่อทางราชการเลิกโรงยาฝิ่นโดยเด็ดขาดแล้ว

สำหรับเรื่องไพ่ไม่รู้ว่าจะนำรายได้มาสู่รัฐเท่าใด แต่ว่ามีเรื่อง

ที่น่าคิดอยู่นิดเดียวว่า เพียงเครื่องหมายที่บรรจุอยู่บนกระดาษไม่กี่ตัว มีผลทำให้สามีกลับบ้านแต่อดข้าวเย็นได้ โดยที่ภริยาลืมเวลาทำกับข้าวและยังไม่กลับจากบ่อนไพ่ อนิจจา เครื่องหมายสมมติช่างมีอานุภาพอันเกรียงไกรที่จะทำให้ทรัพย์สินที่หามาได้โดยยาก วอดวายได้ในชั่วพริบตาเดียวหนอ

อานุภาพของฝิ่นแม้จะเป็นการสุขุมไม่โลดโผน เพราะคนเราจะสูบฝิ่นคราวเดียวตั้งร้อยตั้งพันชั่งไม่ได้ ก็จริงแต่ที่คนโบราณเขาว่าช้างรอดเข้าไปในรูพวยกา แต่ยังติดอยู่ที่หางก็คงมีความจริงอยู่ไม่น้อยทีเดียว

**การไปเยือนสถานที่ทำการกรมไปรษณีย์โทรเลข ๒๗ มีนาคม ๒๔๘๒ เวลา ๑๘ น.**

ดูงานที่ไหนก็ไม่สนุกเท่าที่กรมไปษณีย์โทรเลข เพราะพ้นจากอบายมุขทั้งปวง และพร้อมที่จะบริการสื่อสาส์นให้แก่ประชาชนทั้งประเทศ กรมนี้เดิมเป็นสถานทูตอังกฤษ เมื่อครั้งข้าพเจ้ายังเด็ก ๆ เห็นพระราชินีวิคตอเรียประทับอยู่เป็นสง่าหน้าสถานทูตนั้น แต่บัดนี้เป็นกรรมสิทธิ์ของกรมไปรษณีย์ สถานทูตอังกฤษย้ายไปอยู่ถนนเพลินจิต แถวซอยชิดลมแล้ว กรมไปรษณีย์หรือสถานทูตเก่าสร้างเป็นอาคารทันสมัย ในสมัยที่พวกเราไปเยือนกรมนี้อยู่ในลักษณะเกือบจะเสร็จแล้ว คงเหลือแต่การปรับปรุงภายในบ้างเล็กน้อยและยังมีร้างร้านสำหรับทาสีอาคาร ในขณะนั้นหลวงโกวิทอภัยวงศ์ (นายควง อภัยวงศ์) เป็นอธิบดี ในขณะนั้นการโทรศัพท์อัตโนมัติกำลังเริ่มปรับปรุงให้เป็นมาตรฐานสากล และผู้ที่ทำงานง่วนอยู่กับโทรศัพท์ก็มักเป็นสุภาพสตรีร่างสคราญกำลังปฏิบัติงานอยู่ มีเจ้าหน้าที่คอยให้คำอธิบาย

กับพวกเราในเมื่อสนใจในเรื่องอะไรเกี่ยวกับงานโทรศัพท์นี้ สังเกตดูพวกเราที่ไปดูงานนี้สนใจกับเรื่องโทรศัพท์มาก เพราะปรากฏว่ามีปัญหาถามอยู่ไม่หยุดหย่อน จะเป็นด้วยเรื่องที่จะถ่วงเวลาอยู่ในห้องปฏิบัติงานนาน ๆ หรือจะเป็นด้วยเหตุผลประการใดไม่ทราบชัด แต่อาจอ่านได้โดยทางน้ำเสียงและอากัปกิริยา ซึ่งข้าพเจ้าผู้เขียนขอออกตัวไม่ปรารถนาจะวิพากษ์วิจารณ์ เพราะจะทำให้ยุ่งยากลำบากใจเปล่า ๆ เพราะปัญหานี้เป็นปัญหาเรื่องท้ารบกันด้วยศึกทางใจ

ในการมาดูงาน ณ สถานที่นี้ได้กล่าวมาแล้วแต่ต้นว่า อาคารนี้เป็นอาคารที่สร้างใหม่ยังไม่แล้วลงทีเดียว พวกเราบางคนขึ้นไปถึงชั้น ๓ แล้ว ชั้น ๔ ก็แล้วยังไม่พอใจ ยังอุตส่าห์ปีนป่ายร่างร้านไปนั่งดูตัวครุฑว่าถ้ามองใกล้ ๆ จะมีสภาพเป็นประการใด เล่าแล้วข้าพเจ้ายังหวาดเสียวไม่หาย เห็นจะเป็นด้วยวัยในขณะนั้นต่างกับในขณะนี้การขึ้นที่สูงสักเท่าใด ๆ จึงไม่มีอิทธิทำให้ตกอกตกใจกลัวต่อความสูงเลย แน่นอนทีเดียวผู้ที่อยู่ในวัยนี้มักทำอะไรแผลง ๆ ที่ล้อเรียนพญามัจจุราชได้บ่อย ๆ

โดยสรุปพวกที่เข้าไปเยี่ยมห้องปฏิบัติงานทางโทรศัพท์ ได้รับการต้อนรับโดยอัธยาศรัยไมตรีอันดียิ่ง แต่มาคำนึงและคำนวณดูอีกทีจะทราบได้อย่างชัดเจนว่า ผู้ที่ปฏิบัติงานและต้อนรับเราเป็นอย่างดีในสมัยกระโน้น บ้านนี้กลายเป็นคุณยายคุณย่าไปหมดแล้ว

**การไปทัศนาจรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ดูพะเนียดคล้องช้าง และสถานที่บางแห่ง ๒๗ มีนาคม ๒๔๘๒ เวลา ๘.๐๐ น. โดยทางรถไฟ และเรือกลไฟ**

เราดีใจมากที่นาน ๆ จะได้ออกเดินทางยืดเส้นยืดสายทางไกล ๆ

สักที กลิ่นไอแห่งอิสรภาพพัดไปพัดมาทำให้ครึ้มใจอย่างบอกไม่ถูก อย่างน้อยก็ได้อยู่นอกบริเวณมหาวิทยาลัยสัก ๘ หรือ ๑๐ ชั่วโมง เพราะสมัยนั้นการเดินทางไกล ๆ เช่นนี้จะสำเร็จได้โดยรถไฟ ไม่ใช่รถยนต์ดังปัจจุบัน

ก่อนที่จะมาจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเรียกง่าย ๆ ว่า กรุงเก่าก็แล้วกัน คุณหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ได้กรุณาแนะแนวทางพอเป็นสังเขปที่มหาวิทยาลัยบ้างแล้ว ครั้นเดินทางมาครั้งนี้ท่านก็ได้กรุณามาด้วย การแต่งกายของท่านได้แต่งกายทะมัดทะแมงแบบเดินทางกันจริง ๆ เพราะท่านเคยเป็นคนบุกป่าฝ่าดงมาแล้ว เมื่อมาถึงพะเนียดคล้องช้างท่านก็ได้กรุณาอธิบายให้พวกเราฟัง ซึ่งในขณะนั้นรับรองว่าพวกเราเข้าใจดี แต่จะดีแค่ไหนนั้นวัดไม่ได้ เพราะเราไม่ใช่นักโบราณคดี และข้าพเจ้ายอมรับว่าในขณะนี้ลืมหมดแล้ว อีกประการหนึ่งการที่คนหมู่มากจำนวนตั้งร้อยคน มารุมห้อมล้อมจะหวังให้ทุกคนได้ยินได้ฟังทั่วถึงไม่ได้จึงเป็นเหตุให้บางคนหลายท่านเอาหูไปนาเอาตาไปไร่เสีย แต่ว่าเคราะห์ดีที่เราได้ฟังจากห้องประชุมมาอย่างกว้างขวางพิสดารแล้วเรื่องของเรื่องจึงไม่เป็นของที่น่าประหลาดอะไรมากนัก การที่เรามาดูนี่ก็เพื่อประกอบเป็นองค์พยานในเรื่องพงศาวดารที่อ้างไว้เท่านั้น และในเวลาชั่วครู่ยามเราจะเป็นนักประวัติศาสตร์ที่ดีไม่ได้ หรืออย่างน้อยก็ยังเป็นนักประวัติศาสตร์ชั้นเลวก็ยังไม่ได้อยู่นั่นเอง เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดี ย่อมกินเวลามากมายเหลือล้นเมื่อทราบเรื่องแล้วก็ต้องค้นหาของจริงมาเป็นข้อพิสูจน์อ้างอิงอีกที ไม่ใช่กล่าวขึ้นมาลอยๆ เพราะนักวิชาการต้องพร้อมที่จะพิสูจน์เรื่องของตนได้เสมอ

เมื่อได้เห็นประจักษ์พยานอันเป็นวัตถุโบราณเช่นนี้ ปัญหาก็เกิดตามมาคือ สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นแต่ในสมัยใด ใครเป็นผู้สร้าง สร้างขึ้นเพราะเหตุใด และเมื่อสร้างขึ้นมาแล้วมีความหมายและความสำคัญอย่างไร

นอกจากการทัศนาจรพะเนียดคล้องช้างอันเป็นประเพณีกษัตริย์แต่โบราณแล้ว เราก็ล่องเรือยนต์เที่ยวดูไปรอบ ๆ เกาะกรุงเก่า

เป็นอันว่า เราได้ทัศนาจรจังหวัดพระนครศรีอยุธยาแต่พอหอมปากหอมคอ เพราะเราไม่ใช่นักโบราณคดี ถ้าเป็นนักโบราณคดี จะต้องอยู่นานกว่านี้กันอีกหลายวัน เพราะของแต่ละสิ่งย่อมมีความหมายและพ้าวความถึงจารีตประเพณีแต่โบราณกาล รวมทั้งการเสาะโบราณวัตถุอีกด้วย ฉะนั้นเพื่อให้เหมาะแก่พื้นภูมิของพวกเรา ก็เป็นอันยุติการทัศนาจรแล้วเดินทางกลับพระนครโดยทางรถไฟ กว่าจะกลับเข้าถึงที่พักก็มืดพอดี และเป็นเวลาอาหาร

**การอบรมเวลาบ่าย ๑๔.๐๐ น.**

บ่อยครั้งในเวลาบ่าย มีอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิมาบรรยายอบรมอาจเป็นเรื่องอะไร ๆ ก็ได้ที่จำได้ก็คือ จรรยามารยาท และการปฏิบัติตนเมื่อเข้าสังคมชั้นสูง ใคร ๆ ก็รู้แล้วว่า เวลาบ่ายในเดือนมีนาคมอากาศในประเทศไทยเป็นอย่างไร เมื่อก่อนนี้ไม่มีห้องปรับอากาศอย่างทุกวันนี้ แดดร้อน ลมร้อน กับการบริโภคอาหารกลางวันมาอิ่ม ๆ รวมทั้งการสวมเสื้อผ้าชุดสากล ที่ซักบ้างไม่ซักเข้ามาในที่ประชุมซึ่งมีบุคคลตั้ง ๑๓๐ เศษเช่นนี้ ท่านลองคิดดูที่หรือว่าเราพึ่งทนหรือว่าเราทนพึ่ง ในขณะนั้นทุกคนแย่งกันนั่งข้างหลัง ทั้งนี้ก็เพราะว่าจะได้หรี่หนังตาได้โดยปราศจากการกระดากหรือรำคาญ เพราะการ

บรรยายเช่นว่านี้ ไม่ใช่แบบปุจฉาวิสัชนาทีเดียว พอเลิกปุ๊บก็ไม่ใคร่มีคนมีปัญหาถามเพราะว่า "เรียมเหลือทนแล้ว" นั่นเอง

พวกอยู่ข้างหน้ามักเป็นพวกสุภาพเรียบร้อย ไม่ว่าผู้บรรยายว่าอะไรก็ตามเป็นอันเห็นพ้องด้วยทั้งนั้นทำพยักพเยิดเป็นส่วนมาก ผู้อยู่ข้างหลังก็นึกว่าเขาคงเข้าใจดี แต่พอผู้บรรยายกลับแล้วไปถามดูว่าเป็นอย่างไรเห็นพยักหน้าอยู่เรื่อย ๆ เขาตอบว่า ที่ไหนได้ เขานั่งสัปปะหงกคำนับอาจารย์ต่างหาก เรื่องมันจึงได้แดงโร่ออกมาว่า ไม่ว่าข้างหน้าก็ตามข้างหลังก็ตาม ล้วนแล้วแต่มีความเข้าอกเข้าใจอย่างลึกซึ้งเช่นเดียวกันทั้งนั้น

เหลียวไปดูข้างไหน ก็เห็นแต่พวกสวมแว่นดำกันสลอน เอ้อเฮอ ห้องประชุมอบรมเวลาบ่ายนี้ ช่างชุกชุมไปด้วยแฟชั่นแว่นตาดำเห็นปานฉะนี้หนอ

นี่ถ้าเขาเอาหัวข้อการอบรมมาถามเราอีกแล้ว น่ากลัวว่าจะมีผู้เข้ารับปริญญาบัตรเพียงไม่กี่คนเป็นแน่

**การอบรมในเวลาค่ำ**

ตามปกติการกล่าวคำอบรมมักทำในเวลากลางวันเป็นส่วนใหญ่ที่วางไว้ในโปรแกรม แต่ในตอนหมายเหตุของกำหนดการอบรมมีว่า ๒๒ นอกจากนี้มหาวิทยาลัยจะได้จัดให้มีการบรรยายพิเศษเกี่ยวด้วยการสมาคมและอื่น ๆ เป็นครั้งคราวตามแต่โอกาสจะอำนวย ในระหว่างการอบรมนั้น

การอบรมในเวลาค่ำนี้มักไม่ใคร่จะมีบ่อยครั้งนัก แต่อย่างไรก็ตาม การอบรมในเวลาค่ำมักจะมีขึ้นในราว ๒ ทุ่มหรือ ๒๐ น. หลัง

จากรับประทานอาหารเย็นแล้ว เนื่องจากในเวลาค่ำผู้คนมักจะโหรงเหรงตาจนเป็นที่สังเกตได้ จึงเป็นเหตุให้มีการกวดขันการเข้าออกบริเวณมหาวิทยาลัยซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในภายหลัง การที่จะหวังให้การอบรมเป็นไปด้วยราบรื่นคงเส้นคงวามีผู้คนมาฟังเต็มเม็ดเต็มหน่วยเห็นจะเป็นที่หวังได้ยาก เพราะวัยของบุคคลเหล่านั้นเป็นเหตุให้หาทางหลบหลีกกันจนได้ดุจดังจับปูใส่กระด้ง น่าจะเป็นด้วยเหตุที่ว่าน้ำที่อาบแล้วในมหาวิทยาลัยคงจะไม่เย็นพอ จึงจำต้องไปหาน้ำที่อื่นอาบนอกมหาวิทยาลัยและเป็นที่รู้กันว่า การบริโภคน้ำที่ดี การอาบน้ำก็ดีย่อมกินเวลานานไม่ใช่เล่น เมื่อมีคณะที่ขี้ร้อนในเกิดขึ้นมาก ๆ เช่นนี้ก็จำเป็นอยู่เองที่ผู้ใหญ่ต้องตั้งข้อสังเกตไว้ และหาทางป้องกันตามระเบียบอย่างไรก็ตาม การฟังคำบรรยายในยามค่ำคืนก็ได้รับประโยชน์มากเหมือนกัน โดยมีอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิมาบรรยายให้ฟัง และเป็นเรื่องเรียกร้องจุดสนใจอย่างมาก เพราะอากาศกลางคืนค่อยเพลาความร้อนลง ไม่เหมือนกับเวลากลางคืน วันซึ่งพวกเรามักจะบริโภคอาหารอย่างเต็มสติกำลัง เพราะเมื่อตอนเช้าได้รับอาหารเบาคือข้าวต้ม ดังนั้นเพื่อชดเชยกับพลังที่เสียไปในตอนกลางวันจำต้องบริโภคให้เต็มกะเพาะเมื่ออาหารเต็มกะเพาะในยามอากาศร้อนเช่นนี้ก็เป็นที่หวังได้อย่างแน่นอนว่า อะไรจะเกิดขึ้น

ประโยชน์ที่เราพึงได้รับในตอนฟังคำบรรยายอบรมในตอนค่ำคืนจะเป็นไปโดยมีประสิทธิภาพประการใดนั้น ข้าพเจ้าไม่สามารถจะวัดได้ จำได้แต่ว่าพวกเราหนีออกนอกบริเวณจนเหลือเป็นจำนวนน้อย จนอาจารย์ผู้ควบคุมสามารถสังเกตได้อย่างชัดเจน

**การสันทนาการ**

ข้าพเจ้าขอสารภาพโดยตรงว่า ข้าพเจ้าชอบสันทนาการในยามค่ำเป็นมาก เพราะจะได้เป็นโอกาสให้นักศึกษาได้ประชาสัมพันธ์ตัวของเขาเอง ทุกคนต้องการเด่น ต้องการให้ใครรู้จักฝีมือของเขาในวิธีและด้านต่าง ๆ กัน บางคนก็ดีทางเล่นกล บางคนก็ดีทางพูดสาธารณะ บางคนก็เก่งทางขับร้องและดนตรี บางคนก็เก่งทางแสดงลำตัด ฯลฯ เหล่านี้ ซึ่งเป็นที่ดีที่สุดที่จะสร้างทีมนักเล่นเพื่อดึงดูดมิให้นักศึกษาหนีเที่ยว เพื่อความเบื่อหน่ายที่จะต้องมานั่งแกร่งในเวลาที่ควรพักผ่อนแล้ว นี่แหละคือหลักจิตวิทยาสังคมและพุทธศาสนาที่ว่า ทุกคนต้องการความสุข เมื่อเขาเห็นว่าการนั่งแกร่วฟังโอวาทซึ่งเขาแสนจะเบื่อหน่ายอยู่เป็นทุนแล้ว ก็ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่จะไปหาสิ่งอื่นที่ทำให้เขาเพลิดเพลินยิ่งกว่า อากาศในยามค่ำคืนเย็นสบายน่าเดินเล่น ไม่ใช่มานั่งจับเจ่ากันแย่งลมหายใจอยู่ในกรอบปฏิบัติที่จำเจ

การสันทนาการจะมีมากเพียงใดและกี่วันนั้นจำไม่ได้ แต่จำได้ว่าโอกาสที่เราจะมาเล่นรื่นเริงในระหว่างกันโดยอิสระนั้นน้อยเหลือเกิน ที่สังเกตได้ก็คือ พอเกริ่นว่าจะมีสันทนาการ พวกเราก็ตื่นตาตื่นใจเตรียมเรื่องราวที่จะพูดไปแสดงที่ห้องประชุม

คุณเสงี่ยม คงตระกูล และ คุณทิม ทัศนปรีดา (คู่โต้วาทีซึ่งมรณะในเดือนเดียวปีเดียวกัน คือในเดือนกรกฎาคม ๒๕๐๘) เป็นเอกทัคคะในการพูดสาธารณะ ดังนั้น การโต้วาทีจึงได้มีแสดงขึ้นเนื่องในการสันทนาการอันอบอุ่นนี้ แต่ละคนมีบุคคลิกลักษณะน่านับถือ อย่างไรก็

ตามทุกคนที่เป็นนักศึกษาก็มีบุคคลิกที่น่าสนใจด้วยกันทั้งนั้น เพราะทุกคนย่อมสำคัญด้วยกันทั้งนั้น ที่ว่าทุกคนย่อมสำคัญนั้น ก็เพราะทุกคนที่ไปปรากฏกายเข้าร่วมอบรมกันนั้น ย่อมอยู่ในฐานะที่เป็นบัณฑิตและเป็นปัญญาชนด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้นการที่จะว่าใครยิ่งหย่อนกว่าใครย่อมไม่ถูกต้องนัก "ปัญหาหรือหัวข้อที่นำมาโต้วาทีกันนั้นเป็นเรื่องอะไรจำไม่ได้ แต่ว่าแต่ละข้างมีผู้สนับสนุนกันข้างละมาก ๆ ที่เป็นเช่นนี้เพราะอะไร เพราะว่าทุกคนอยากแสดงความเด่นของตนไม่ว่าทางใดทางหนึ่ง เรื่องจึงสนุกกันอย่างเกรียวกราวเสียงปรบมือเชียร์เป็นกำลังใจให้ทั้ง ๒ ฝ่ายอย่างคับคั่ง ที่จำได้คือว่าน่าจะเป็นปัญหาโลกแตกที่เราเถียงกันสักร้อยปีก็ไม่จบ เช่นผู้หญิงดีกว่าผู้ชาย หรือมือซ้ายดีกว่ามือขวาเหล่านี้เป็นต้น เสียงเรียกร้องแฟนระงมไปทั่วห้องประชุม กรรมการที่ถูกตั้งมาตัดสินก็งงไปหมดเพราะทั้ง ๒ ข้างต่างมีวาทศิลป ซึ่งคนอย่างข้าพเจ้าจะหัดอีกสักร้อยชาติก็คงไม่ได้ดีขนาดนั้น ดูคำพูดแต่ละคำล้วนจูงใจให้เคลิบเคลิ้มหลงใหลไปตามคารม และโวหารอันจับใจยังความตื่นเต้นแก่ที่ประชุมเป็นอันมาก กรรมการเองก็อาจถูกสะกดด้วยมนต์แห่งการจูงใจหรือจะเป็นด้วยเหตุผลประการใดไม่ประจักษ์ ไม่กล้าชี้ขาดให้ผู้ใดพ่ายคะแนนลงได้ลองหยั่งประชามติอีกทีก็ไม่ได้ผล เพราะแต่ละฝ่ายมีกองเชียร์กันข้างละมากๆตกลงว่ามติอันเป็นเอกฉันท์ในครั้งนั้น "เสมอกัน" ทั้งฝีมือและคะแนน เพราะต่างฝ่ายไม่ได้ด้อยน้อยหน้ากว่ากันเท่าไรนัก แม้จะพูดเสียดสีก็เสียดสีกันในเชิงนักพูด เจตนาจะเรียกร้องความเฮฮาต่างหาก ไม่ใช่จะมุ่งมาประหัตประหารกันให้อายด้วยคารม ถ้าจะพูดกันโดยปราศจากการยับยั้งแล้วแม้นักโต้วาทีอาชีพที่

ชินสังเวียนอาจจะรู้สึกคร้ามข้อว่า "พวกนี้ไม่ใช่หมูให้เขาเชือดได้อย่างง่ายดายเลย"

จากการโต้วาทีกับลำตัด ซึ่งเรียกร้องลูกคู่ขึ้นมาแสดงตนอยู่บนเวทีให้พล่านไปหมด นี่เป็นวิธีที่มีเวิคที่ดีที่สุด เราจะเกณฑ์ให้ทุกคนถนัดแต่การโต้วาทีที่ต้องการความอันลึกซึ้ง และสนุกสนานไม่ได้เสมอไป เพราะทุกคนไม่ถนัดในกิจอันเดียวกัน คราวนี้มาได้ฟังลำตัดก็เปลี่ยนอารมณ์ที่ถูกจูงให้เคลิบเคลิ้มกลับมาเป็นครึกครื้น คอยฟังไหวพริบแห่งกลอนสดที่ต่างจะได้นำเอาเข้ามาแสดงอย่างมีท่านิท่านองจริงอยู่พวกเราเป็นลำตัดรุ่นสมัครเล่น แต่ลำตัดชนชั้นปัญญาชนย่อมมีความหมายลึกซึ้ง และทำให้เรียกร้องการเฮฮาปรบมือกันสนั่นหวั่นไหวไปทีเดียว น่าเสียดายที่การสังสรรเช่นนี้มีน้อยเกินควร ถ้ามีมากกว่านี้คงได้มีละครร้อง ละครพูด หรือละครรำ หรืออาจเป็นโขนหรือลิเกลูกบทตามมาภายหลังอีกก็ได้

การเล่นหมดเวลาลงราว ๒๓.๐๐ น. ซึ่งนับว่าพอหอมปากหอมคอมาปะทะความแสดงฝีมือกันไว้เป็นการฝากลวดลาย และสร้างความรู้จักอุปนิสัยใจคอและสติปัญญาไว้ในที่ห้องประชุมอบรมนี้

**กติกาเข้าออกในบริเวณมหาวิทยาลัย**

ข้อบังคับข้อ ๑๑ มีว่า "ในระหว่างการอบรม ผู้รับการอบรมจะต้องอยู่ประจำมหาวิทยาลัย ตลอดระยะเวลา การออกไปนอกมหาวิทยาลัยจะต้องได้รับอนุญาตจากผู้ช่วยเลขาธิการมหาวิทยาลัยหรือ ผู้แทนเฉพาะในกรณีจำเป็น และต้องแสดงแจ้งเหตุให้ชัดเจน แต่อย่างไรก็

ดี ถ้าเป็นเวลาระหว่างที่จะต้องอยู่พร้อมหน้ากัน เช่นรับประทานอาหาร เข้าห้องอบรมหรือจะใช้ไปสถานที่ต่าง ๆ ห้ามมิให้ลาออกไปนอกมหาวิทยาลัยเป็นอันขาด"

จะเป็นด้วยเหตุที่ในยามค่ำคืน พอเรียกประชุม คนก็โหรงเหรง หรือว่ามีนักนิยมหาข่าวคราวนอกมหาวิทยาลัยในยามค่ำคืนเพิ่มจำนวนมากขึ้น หรือจะเป็นด้วยอาจารย์ควบคุมได้รับรายงานโดยทางเปิดเผยหรือทางลับก็ไม่ประจักษ์แจ้ง ทางการอบรมได้ออกกติกาเป็นพิเศษในการเข้าออกนอกมหาวิทยาลัยไม่ว่าเป็นเวลากลางคืน หรือเป็นเวลากลางวัน การออกนอกมหาวิทยาลัยจำต้องได้รับอนุญาตจากอาจารย์หรือผู้ที่ได้รับมอบอำนาจเป็นลายลักษณ์อักษร จึงจะผ่านออกนอกมหาวิทยาลัยได้

เมื่อเป็นเช่นนี้ นักศึกษาจะทำอย่างไร ในเมื่อมีกติกาเข้มงวดกวดขันเช่นนี้ เมื่อออกทางบกไม่ได้ก็ต้องออกกันทางน้ำ เมื่อก่อนนี้ทางท่าน้ำมหาวิทยาลัยเป็นจุดอ่อนสำหรับการที่ จะตีฝ่าหักด่านออกไปคนลงเรือค่ำ ๆ เป็นลำ ๆ ลำเลียงพลพรรคออกไปคลายความตึงเครียดแห่งบรรยากาศนอกมหาวิทยาลัยพอหอมปากหอมคอ พอได้เวลาไม่ให้หัวค่ำนักและไม่ให้ดึกจนเกินไปนัก ต่างก็กลับโดยวิธีเดินคือทางชลมารคนั่นเอง แต่การหฤหรรษ์เช่นว่านี้อยู่ไปได้ไม่นานนัก เพราะความก็ล่วงรู้ไปถึงหูอาจารย์เข้าอีก และห้ามเด็ดขาดไม่ให้ใครกล้ากรายไปทางน้ำหรือทางท่าน้ำ หากฝ่าฝืนจะลงโทษอย่างหนักซึ่งใคร ๆ ก็รู้ว่าหมายถึงอะไร และอะไรจะเกิดขึ้น

เมื่อห้ามทางน้ำเด็ดขาด ก็เป็นอันผ่านทางบกต่อไปอีกเช่นเคย

เพราะการออกทางบกไม่ได้ประกาศลงโทษอย่างหนัก การลงอาญาแก่ผู้ใดต้องตีความตามตัวอักษร จะมาเทียบเคียงว่าทางบกกับทางน้ำเหมือนกันไม่ได้ ดังนั้น เพื่อความปลอดภัยพวกเราบางคนจึงไปขอลากิจจริง ๆ โดยชิมลางดูว่า อาจารย์จะเซ็นอนุญาตอย่างไร แต่พอเซ็นแล้วก็ปรากฏว่า เป็นลายเซ็นอนุญาตให้ผ่านลงบนกระดาษสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ เท่าฝ่ามือมีใจความว่าอนุญาตให้ผ่านได้แล้ว ลงนามอาจารย์พร้อมทั้งวันที่ลงไป

เมื่อเอาใบอนุญาตมาอวดให้เพื่อน ๆ ดูแล้ว ต่างก็ดีดมือเปาะร้องว่าหวาน ข้าพเจ้าจึงถามว่าหวานอะไร เขาบอกว่าเอาเถอะแล้วก็รู้เองที่หลังก็แล้วกัน เดี๋ยวเรื่องจะจืดไปเสียแล้วพวกเราก็ฮาครืนใหญ่ "หวานแล้ว ใบอนุญาตอย่างนี้ใช้กลศึกตื้น ๆ ก็มีหวังออกไปเที่ยวได้อย่างสบายกว่าการลงเรือหลายเท่านัก" เพราะลงเรือต้องเสียค่าเรือสูงมากกว่าธรรมดาตามแต่คนแจวเรือจ้างจะเรียกร้อง ซึ่งพวกเราต้องควักค่าโดยสารกันอย่างไม่ต้องต่อ พอตกสายหน่อยปรากฏว่านี้กระดาษขนาดเดียวกันเป็นปึก ๆ อยู่ในมือนักศึกษาเจ้าปัญญา มีข้อความอนุญาตและลายเซ็นอนุญาตเหมือนกันหมดทุกฉบับ ก่อนที่จะคิดตีหักด่านทางบก เราได้รู้ว่ายามประตูเป็นชาวภารตะ ไม่รู้หนังสือไทยเลย ที่หน้าประตูมหาวิทยาลัยมีดสลัว ๆ แต่ได้รับคำสั่งจากผู้บังคับบัญชาว่า ถ้าใครออกมาจะต้องมีอนุญาตของทางการดังนั้นการที่คนจะออกไปจะต้องถือกระดาษออกไปใบหนึ่งแสดงการอนุญาตให้ออกแล้วตอนเข้าก็นำกระดาษนั้นให้แก่อาบังไปวิธีการของข้าพเจ้าได้ใช้ใบอนุญาตจริง ๆ ไม่ใช่ปลอม แต่พอตอน

กลับตอนที่อาบังจะเก็บใบอนุญาตนั้น ข้าพเจ้าส่งกระดาษยู่ยี่ขนาดเดียวกันให้ทุกที จึงดูไม่ออกว่าเป็นใบอนุญาตหรือใบห่อถั่วมัน ๆ แน่ ขากลับอาบังจะไม่ยอมให้เข้าก็ไม่ได้ บางคนก็บอกว่าทำใบอนุญาตตกหาย ที่สุดพวกเราก็กลับเข้าไปนอนอย่างสบาย อาบังแกก็ขี้เกียจต่อล้อต่อเถียง เพราะการมีเรื่องกับนักศึกษาดูเหมือนจะเป็นเรื่องทำความยุ่งยากที่สุดกว่าเรื่องใด ๆ ไหน ๆ คนพวกนี้มาอยู่ไม่กี่วันก็ต่างจะกลับไปหมดทุกคนแล้ว ธุระอะไรจะไปหาเหาใส่หัว จึงอาบังก็รู้จักหลบเป็นปีกรู้หลีกเป็นหางเหมือนกัน เมื่อไม่มีภัยเฉพาะหน้าแล้ว สู้เฉยไว้ทำไม่รู้เท่าดีกว่า เป็นอันว่าใน ๑๕ วันแห่งการอบรมมีนักทำสถิติหลายคนที่ทำได้เยี่ยมกล่าวคือ หนีเที่ยวได้ทุก ๆ คืน

การออกไปของบุคคลอีกจำพวกหนึ่งคือเอาใจดีสู้เสือคนหน้าเดินออกไปแล้วบอกว่าใบอนุญาตอยู่กับคนหลัง ก็เดินออกมาเรื่อย ๆ พอถึงคนหลังอาบังทวงตั๋วก็ว่าใบอนุญาตอยู่กับคนหน้า จะต้องรีบไปตามเอาตั๋วมาให้ได้ แล้วก็ออกไปตามจริง ๆ ทำเป็นเรียกอีกคนหนึ่งอีกคนหนึ่งทำเป็นไม่ได้ยิน ติดตามกันไปเรื่อย ๆ จนลับตัวหายไปในความมืดของราตรีกาล

กล่าวโดยสรุป การหนีเที่ยวทำได้หลายวิธีคือ ๑) ทางน้ำโดยไม่มีใบอนุญาตเลย ๒) ทางบกโดยลาไปธุระจริง ๆ แต่เสร็จธุระแล้วก็ไถลต่อไปจนดึกเพราะใบอนุญาตไม่ได้กำหนดเวลาไว้ ๓) ลาโดยมีใบอนุญาตจริง ๆ แต่ตอนขากลับส่งกระดาษเปล่า ๆ ให้อาบัง ๔) ออกไปโดยใบอนุญาตปลอมซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนไม่จำกัด ๕) ออกโดยใช้กระดาษเปล่าไม่ได้ปลอม เพราะรู้จุดอ่อนของอาบัง

ขากลับก็หาอะไรติดไม้ติดมือมาให้อาบังแกพอสมควร แกจะได้ไม่เข้มงวดกับเรา ๖) ออกโดยใช้กลอุบายตื้น ๆ แต่วิธีนี้กินไม่ได้บ่อยนัก มักใช้ได้เป็นคราว ๆ เท่านั้น คือ ใจดีสู้เสือ หรือ จับเสือมือเปล่า ออกไปโดยไม่ต้องมีใบอนุญาตหรืออะไรเลย ขากลับก็บอกว่าใบอนุญาตตกหาย เมื่อทางรั่วมีอยู่อย่างสำคัญ ๆ ถึง ๖ ทางเช่นนี้ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่ในตอน ๒ ทุ่มถึง ๕ ทุ่ม ในหอนอนจึงมีคนน้อยเหลือเกิน

พอตกดึกต่างก็มีเข้าของติดไม้ติดมือมาเป็นกำนัล และนั่งคุยเล่าถึงเรื่องการไปเผชิญโชคนอกบริเวณมหาวิทยาลัย ครึกครื้นสนุกสนานถึงตีหนึ่งตีสองทุก ๆ คืนทีเดียว

น่าขอบใจอาจารย์ที่ "รู้ได้" ของพวกเราเป็นอย่างดี อาจารย์ไม่ได้เข้มงวดกวดขันอะไรกับพวกเรานัก ระเบียบนั้นเข้มงวดจริง ถ้าเอากันจริง ๆ ตามระเบียบโดยเคร่งครัดแล้ว ก็คงไม่มีข่าวหรือเรื่องที่จะนำมาเล่าให้ฟัง เพราะการไปอบรมนั้น เรื่องที่สนุกอยู่ที่ตรงนี้ อีกประการหนึ่ง ถ้าจะเคร่งครัดกับนักศึกษาจริง ๆ แล้ว ค่าใช้จ่ายในการควบคุมพวกเราคงจะแพงกว่าที่กำหนดไว้เดิมหลายเท่า และผลที่ได้ก็ไม่คุ้มกับที่จ่ายไป ทั้งนี้เพราะพวกเราในขณะนั้น ส่วนมากมีอายุเพียง ๒๐ เศษ ๆ เท่านั้น ยังอยู่ในวัยหนุ่มแน่น ส่วนมากยังโสดอยู่ ส่วนที่มีครอบครัวและอายุเป็นผู้ใหญ่แล้ว มีเปอร์เซ็นต์น้อยกว่า ดังนั้นคนที่ยังอยู่เฝ้าหอก็คงยังเหลืออยู่อีกประมาณ ๕๐ เปอร์เซ็นต์ คือ เป็นผู้มีอายุแล้วประการหนึ่ง เป็นผู้ที่ไม่อยากฝ่าฝืนข้อบังคับอีกพวกหนึ่งพวกที่เหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้ามาแล้วแต่ตอนกลางวัน

อีกพวกหนึ่ง พวกที่ทำตนให้คงเส้นคงวาเป็นเถรตรงอีกประการหนึ่ง ดังนั้น กติกาเช่นว่านี้ จึงเป็นปราม ๆ ผู้ที่ไม่อยาก ลี้ยงออกไปหาอิสระ นอกบริเวณมหาวิทยาลัย

การเอาคนต่างวัยต่างความต้องการมาไว้ในบริเวณเดียวกันนั้นเป็นการจับปูใส่กระด้งแท้ ๆ มีพระอุทายีอุบัติขึ้นในครั้งนั้นมากมาย

**การถ่ายรูป การทำหนังสือที่ระลึกประจำรุ่น**

ใกล้เวลาจะปิดการอบรม จำต้องถ่ายรูปเพื่อลงในหนังสือที่ระลึกประจำรุ่น การทำนามบัตร อาจารย์ได้แนะนำวิธีการทำนามบัตรการวางบัตรในโอกาสต่าง ๆ กัน พูดง่าย ๆ ก็คือ วิธีการใช้นามบัตรนั่นเอง เราเป็นบัณฑิตย่อมถือว่ามีเกียรติและเป็นปัญญาชนแล้ว นับวันก็จะจับหน้าที่สูง ๆ ขึ้นไป ดังนั้น นามบัตรจึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่งสำหรับพวกเรา นามบัตรนั้นเมื่อพิมพ์ทุกคนไม่ลืมที่จะใส่ปริญญาพ่วงท้ายไว้ เช่น นายก..............ธรรมศาสตร์บัณฑิต หรืออย่างน้อยก็ ธ.บ. บางคนก็ได้ ปม. ธ.บ. แล้วมาแถม ธ.บ. ดูแล้วหรูพิลึก พวกที่เคยได้ปริญญานอกมาก็มี ยิ่งมาพ่วงข้าง ธ.บ. เข้าดูเก๋ขึ้นมาก ที่สังเกตในขณะนั้น ผู้มีปริญญาเดียวเช่นส่วนมากได้รับอยู่นั้น มักใส่เต็มยศเลย ไม่ใช้ตัวย่อ เช่น นาย ข.............ธรรมศาสตร์บัณฑิตถามว่าทำไมถึงใส่เช่นนั้น เขาตอบว่าใส่ให้เต็มที่ให้สมกับที่อยากเป็นมานานแล้ว แล้วต่อไปมันก็หายเห่อไปเองนั่นแหละ ซึ่งทั้งนี้เป็นความจริง จะเห็นได้จากนามบัตรของผู้พิพากษาหรืออัยการ หรือข้าราชการที่มีตำแหน่งสูง ๆ แล้ว ย่อมไม่ใส่ปริญญาพ่วงท้าย นอกจากจะได้ ด๊อกเตอร์ เป็นบางคนเท่านั้น

การจัดทำหนังสือครั้งนั้นจะเป็นทุนของมหาวิทยาลัย หรือจะเป็นการเรี่ยไรออกในหมู่พวกเราผมจำไม่ถนัดนัก แต่จำได้ว่าพวกเราไปถ่ายรูปกันที่ร้านถ่ายรูปของกรมแผนที่ กระทรวงกลาโหม ที่เชิงสะพานช้างโรงสี เสียดายที่ว่าเดี๋ยวนี้ไม่มีอีกแล้ว กล่าวคือ เลิกไป พวก ธ.บ. รุ่นเก่าให้พวกเรายืมเสื้อใส่ถ่ายรูป ซึ่งขอขอบคุณ คุณสงัด วณิกนันทน์ ที่เอื้อเฟื้อให้พวกเราได้หยิบยืมมาใส่ถ่ายรูป เสื้อครุยปริญญานั้น ใช้ผ้าที่ดี เมื่อสวมใส่แล้วงามหรูเป็นผ้าชนิดไม่ยับดังนั้น เมื่อใครมาสวมก็ได้รูปทุกคน

การถ่ายรูปนี้ได้รวดเร็วทันใจ คงจะเป็นที่ทางมหาวิทยาลัยมาตกลงกันไว้นั่นเอง เพราะคนมาถ่ายรูปเป็นจำนวนร้อยเช่นนี้ การที่จัดทำให้เสร็จทันต้องการนั้น ต้องละงานอื่น ๆ เสีย มาทำงานนี้ให้เราก่อน

เมื่อไปรับรูปมาแล้ว แผ่นขนาดโปสการ์ด เราต้องส่งมอบให้แก่เจ้าหน้าที่ฝ่ายจัดทำหนังสือ นอกนั้นเราอัดขนาด ๒ นิ้ว ๓ นิ้ว สุดแต่กำลังเงินจะอำนวยสำหรับไว้แจก บางท่านก็อัดขนาดโปสการ์ดไว้เป็นเรือนร้อยสำหรับแลกกับเพื่อนฝูง อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าส่วนมากมักอัดขนาดโปสการ์ด แล้วแจกกันไปตามเพื่อนฝูงที่สนิทสนมชิดชอบกันเป็นอย่างดี ในด้านหลังรูปมักบรรจุถ้อยคำหวาน ๆ มีความหมายอย่างกว้างขวางมาก เช่น "นี่คือดอกผลแห่งมิตรภาพ" "อาลัยไม่ลืม" "ที่ระลึกในการผูกใจด้วยมิตรสัมพันธ์" ฯลฯ อะไรต่ออะไรเหือกนี้ กล่าวโดยสรุป เป็นการถ่ายเทความรู้สึกรักใคร่กันอย่างจับใจเท่าที่โวหารของตนจะอำนวยเป็นต้น

เมื่อแลกรูปกันแล้ว ก็มีการแลกนามบัตรกันอีก ข้าพเจ้าทราบว่ามีมิตรของเราบางท่านได้เก็บนามบัตรเก่า ๆ ตั้ง ๒๕ ปีไว้ในสถานที่เป็นปรกติจนถึงทุกวันนี้ น่ารักน้ำใจเหลือเกิน และข้าพเจ้าขอโค้งวันทาสดุดีด้วยความเคารพเป็นที่น่าอนุโมทนาสาธุการเป็นอย่างยิ่ง ใครทำได้อย่างนี้ แม้จะเป็นการกระทำในอากัปภายนอก แต่ก็เป็นที่เชื่อได้ว่า เป็นผู้นำในการเก็บอย่างดีเยี่ยม ฉะนั้นจึงเป็นผู้ที่ควรแห่งการเคารพ เพราะเป็นผู้มีคุณสมบัติในการเคารพต่ออนุสรณ์แห่ง มิตรภาพ

อย่างไรก็ตาม เมื่อคิดถึงค่าของการถ่ายรูปและการพิมพ์นามบัตรแล้ว จะเห็นได้ว่ามีราคาเพียงไม่กี่บาทในสมัยกระโน้น ซึ่งในขณะนั้นพวกเราก็เบี้ยน้อยหอยน้อยอยู่แล้ว จึงทำให้รู้สึกว่า ได้ใช้จ่ายเงินไปมากพอสมควรเหมือนกัน

**การกีฬา**

สิ่งที่ไม่น่าลืมอีกข้อ ๑ คือ ในวันพฤหัสที่ ๒๘ มีนาคม ๒๔๘๒ มีการแข่งขันกรีฑา ปรากฏตามสูจิบัตร การแข่งขันกรีฑาระหว่างนักศึกษาผู้เข้ารับการอบรมก่อนรับปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิตครั้งพิเศษ (มีนาคม) ๒๔๘๒ ดังนี้

## ลำดับการแข่งขัน

| | | |
|---|---|---|
| ๑. วิ่งระยะทาง ๑๐๐ เมตร (รอบแรก) | เวลา ๑๖.๐๐ | นาฬิกา |
| ๒. ทุ่มน้ำหนัก | ,, ๑๖.๐๕ | ,, |
| ๓. แข่งเรือบนบก | ,, ๑๖.๑๕ | ,, |
| ๔. วิ่งระยะทาง ๔๐๐ เมตร | ,, ๑๖.๒๐ | ,, |

| | | |
|---|---|---|
| ๕. | พุ่งแหลน | เวลา ๑๖.๒๕ นาฬิกา |
| ๖. | มวยทะเล | ,, ๑๖.๓๕ ,, |
| ๗. | ขว้างจักร | ,, ๑๖.๔๕ ,, |
| ๘. | กระโดดสูง | ,, ๑๖.๕๕ ,, |
| ๙. | เดินระยะทาง ๘๐๐ เมตร | ,, ๑๗.๐๕ ,, |
| ๑๐. | เก้าอี้ดนตรี | ,, ๑๗.๑๕ ,, |
| ๑๑. | กระโดดไกล | ,, ๑๗.๓๐ ,, |
| ๑๒. | ชักคะเย่อ | ,, ๑๗.๔๐ ,, |
| ๑๓. | วิ่งระยะทาง ๑๐๐ เมตร (รอบสอง) | ,, ๑๗.๔๕ ,, |
| ๑๕. | วิ่งระยะทาง ๘๐๐ เมตร | ,, ๑๘.๐๐ ,, |

นี่คือเหตุการณ์ในวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๔๘๒

เสร็จแล้วมีการแจกรางวัลตามธรรมเนียม

ส่วนวันต่อมาคือวันที่ ๒๙ และ ๓๐ การแข่งขันฟุตบอล บาสเกตบอล เป็นหมวด คือหมวด ๑ และหมวด ๔

เป็นอันว่าการกีฬาได้ยุติอย่างแท้จริงในวันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๔๘๒ ส่วนทีมใดหมวดใด จะชนะเลิศก็เหลือที่จะจดจำเท่าที่จำได้ว่า "ได้เสียกินด้วยกัน" เท่านั้น

**การฝึกซ้อมรับปริญญาบัตร**

พอถึงเวลาอีกสักวันสองวันจะปิดการอบรม เวลา ๑๐ น. พวกเราถูกเรียกขึ้นไปบนห้องประชุมอีก คราวนี้เป็นการเรียกชื่อแต่ละบุคคลมารับเสื้อ ครุยปริญญา เสื้อครุยปริญญานี้ห่ออยู่ในกล่องกระดาษแข็งสี่เหลี่ยมจัตุรัส ถ้าจะตีราคาในขณะนั้นก็ราวตัวละไม่กี่บาท ทำ

แพรเทียมและเบากว่าที่ทำด้วยผ้าสวมใส่สบาย และเมื่อถูกลมพัดก็พลิ้วไปตามลมดูสวยงามดี แต่ว่าการได้เสื้อครุยปริญญาในวันนี้ย่อมหมายถึงการซ้อมรับปริญญาบัตรด้วย พอได้รับเสื้อแล้ว พวกเราก็แลกเปลี่ยนกันใส่ เพราะขนาดของคนเราไม่เท่ากัน ใครขนาดพอดีก็เอาตัวนั้นไปบัณฑิตรุ่นใหม่ที่ได้รับ ปริญญา ในปัจจุบัน ต้อง ตัดใส่เองหรือเช่าเขามาใส่ ราคาอย่างต่ำก็ตกตัวละราว ๔๐๐ บาท นี่คือความผันแปรทุกอย่างทั้งในด้านค่าของเงินตรา และวิธีการอื่น ๆ ซึ่งทุกท่านก็ย่อมทราบอยู่ดีแล้วว่า "ใด ๆ ในโลกล้วนอนิจจัง" "บ่ห่อนมีใดยัง อยู่ได้" ฯลฯที่เป็นเช่นนี้จึงทำให้สิ่งต่าง ๆ สูญหายสลายไปก็เพราะกฎธรรมดานี้เอง

สุภาพบุรุษผู้สูงอายุแต่มีร่างสง่าและยังสมารท ได้ก้าวเข้ามาในห้องประชุมอย่างมีจังหวะ ท่านผู้นี้ คือพระยาสุนทรพิพิธ เวลานั้นท่านยังหนุ่มกว่าเวลานี้ ๒๕ ปี แต่สังขารของท่านไม่ยอมให้วัยชักจูงไปมากนัก. ความสง่าราศรียังไม่ลดไปกว่าเดิมเลยท่านผู้นี้เคยได้รับหน้าที่ราชการในกระทรวงมหาดไทยในตำแหน่งหน้าที่ที่สำคัญ ๆ มาแล้วหลายตำแหน่ง เคยเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดมาแล้วถึง ๗ จังหวัด เป็นอธิบดีกรมมหาดไทยต่อมาก็เป็นปลัดกระทรวงมหาดไทย เป็นผู้แทนราษฎจังหวัดพิษณุโลก เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณ-สุขและต่อมาก็กระทรวงมหาดไทย ขณะนี้ได้รับเกียรติเป็นรัฐศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิติมศักดิ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่านเป็นบุคคลที่ได้รับการยกย่อง และนับถือในบรรดาข้าราชการและบุคคลส่วนมากโดยทั่ว ๆ ไป การที่ท่านได้กรุณาให้เกียรติแก่พวกเรามาช่วยฝึกซ้อมเพื่อ

รับพระราชทานปริญญาบัตร จึงนับเป็นพระคุณอย่างยิ่งที่พวกเราจะลืมเสียมิได้เลย ดังนั้น ท่านจึงได้เข้ามาช่วยจัดงานท่ามกลางการต้อนรับอย่างปรีดาปราโมทย์ที่นาน ๆ เราจะเห็นผู้หลักผู้ใหญ่ชั้นอาวุโสขนาดท่านได้มาช่วยจัดแจงให้เข้ารูปเข้ารอย แห่งระเบียบประเพณีอย่างเป็นกันเองที่สุด

การ ซ้อม รับ ปริญญา บัตร ก็ ต้อง มี การ สมมติ ตัวบุคคล ผู้ ให้ปริญญาบัตรขึ้น เมื่อมีการขานชื่อคนที่ถูกเรียกชื่อก็ถวายคำนับแทนคำขานรับ แล้วก็เดินเข้าไปรออยู่ในระยะราว ๓ ก้าว พอคนหน้ารับไปแล้ว คนหลังก็ย่างเข้าไปอีก ๓ ก้าวถึงหน้าที่นั่งพอดีถวายคำนับอีกครั้ง เมื่อจะรับปริญญาบัตรก็ถวายคำนับอีกครั้ง รับมาแล้วก็ถวายคำนับอีกแล้วถอยหลังมาอีก ๓ ก้าว ถวายคำนับอีกครั้งจึงกลับเข้าไปนั่งที่เดิม ต่อจากนั้นซ้อมกล่าวคำปฏิญาณตนตามระเบียบโดยหัวหน้าเป็นผู้กล่าวนำและลูกแถวก็กล่าวตาม

ข้อที่ควรสังเกตก็คือในการรับปริญญาบัตรนั้น โดยปรกติจะต้องงอแขนให้ได้ ๙๐ องศาและถือมาในรูปนั้นจนถึงที่นั่ง ไม่ให้ห้อยมือที่รับปริญญาบัตรลงเป็นอันขาด

การซ้อมรับปริญญาบัตรใช้เวลาราวหนึ่งชั่วโมง ก็ลงเอยลงด้วยความพอใจของท่านผู้ฝึกซ้อม ไม่ต้องมารับฝึกซ้อมรับกันหลายต่อหลายครั้งดุจปัจจุบันนี้ อนึ่งสำหรับการก้าวเข้าไปหน้าพระที่นั่งในปัจจุบันนับ ๕ ก้าวไม่ใช่ ๓ ก้าวดังแต่ก่อนนอกนั้นเหมือนกันหมด

ลาก่อนธรรมศาสตร์ "สถาบันแห่งความหลัง" และ "สถาบันแห่งความหวัง

ลาก่อน ธรรมศาสตร์ ลาก่อน ลาก่อน ลาก่อนจนกว่าจะถึงวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๔๘๓ เมื่อวันสิ้นสุดแห่งการอบรมมาถึง คือวันสิ้นเดือนมีนาคม ๒๔๘๒ ซึ่งเป็นวันสิ้นปีในขณะนั้นพอดี พวกเราก็หน้าเศร้าจับกลุ่มกัน เตรียมอำลาครูอาจารย์และพวกเรากันเอง แสดงว่ามีความอาลัยอาวรณ์ พร่ำรำพันว่า คงจะได้พบกันอีกในโอกาสหน้า และที่สำคัญที่สุดก็คือคำมั่นที่ว่า "พวกเราจะไม่ทอดทิ้งกัน" พวกเราจะยืนหยัดรักษาไว้ซึ่งมิตรภาพให้นานเท่านานหรือจนกัลปาวสานต์ จะช่วยเหลือกันโดยทุก ๆ วิถีทางที่สุจริต แม้ในทางส่วนตัวหรือทางราชการ กาลเวลาเท่านั้นที่กำหนดว่า คำมั่นเช่นนั้นจะเป็นจริงเพียงไรหรือไม่และคำมั่นนั้นจะมีความหมายหรือไม่ แต่เท่าที่ประสบกันตนเองและได้รับทราบจากเพื่อนฝูงในรุ่นเดียวกันนี้ ก็ปรากฏว่าได้รับความสะดวกมากที่สุด ทั้งในส่วนตัวและทางราชการจริง ๆ มาจนกระทั่งบัดนี้

วันรับพระราชทานปริญญาบัตร

วันที่ ๓ มิถุนายน ๒๔๘๓ ได้มาถึงเราแล้ว เวลาได้ล่วงไปราวกับมีปีกบิน แม้ตอนก่อนที่เราจะจากกัน ทางมหาวิทยาลัยก็ได้กรุณาให้ใบรับรองว่า เราทั้งสิ้นมีสิทธิประหนึ่งผู้รับปริญญาเป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตอย่างครบถ้วนแล้วก็ตาม แต่พวกเราก็ยินดีที่จะมารับปริญญาบัตรในวันนั้นโดยพร้อมเพรียงกัน เพราะพวกเราถือว่าการได้รับปริญญาบัตรจากพระประมุขหรือผู้แทนของประเทศ ย่อมถือว่าเป็นศิริมงคล

เป็นอันว่าเราได้มาพบกันใหม่ ทุกคนสวมครุยปริญญาที่ได้รับแจกไปโดยถ้วนหน้ากัน การพบกันครั้งนี้เป็นการกลับมาพบกันด้วยความอิ่มด้วยเกียรติยศ เป็นวันศิริมงคล มีพระสงฆ์ ๙ รูปมาสวดชยันโต ๆ ถวายชัยให้พรแก่พวกเรา นี่คือวันที่สำคัญที่สุดในชีวิต เอ้อเฮอ ผู้มีปริญญาในขณะนั้นช่างได้รับเกียรติสูงขนาดนี้เชียวหนอ สมกับความเหน็ดเหนื่อยและความลำบาก ตรากตรำ ของพวกเราแล้วหรือยัง มีการฉลองกันถึง ๑๕ วัน ๑๕ คืน แล้วยังมีการเลี้ยงต่ออีกอย่างเต็มยศใหญ่ทีเดียวหรือ

พอได้เวลาพวกเราก็เข้าไปในห้องประชุมอย่างมีระเบียบเพราะพวกเราได้ศึกษาระเบียบและคุ้นเคยกันในระหว่าง พวกเรา อย่างดีที่สุดอยู่แล้ว ดังนั้นการจัดเข้านั่งที่จึงทำได้ไม่ยาก เพราะเราคุ้นกับสถานที่จนเพียงพอแล้ว พอพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพยอาภา เสด็จมายังห้องประชุมมหาวิทยลัยแล้ว บรรดาอาจารย์ที่มาประชุม ณ ที่นั้นก็พากันออกมารับเสด็จโดยพร้อมเพรียงกัน เมื่อทรงจุดธูปเทียน และถวายนมัสการ พระพุทธรูปแล้ว พระสงฆ์ทั้ง ๙ รูปก็เริ่มสวดมนต์และถึงชัยมงคลกถา

บัณฑิตทั้งหลายที่ได้รับการอบรมแล้วในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ ก็เริ่มเข้าไปรับปริญญาบัตรตามรายชื่อที่เรียก และปฏิบัติอย่างที่ได้ซ้อมไว้แล้วอย่างมีระเบียบ

การพบปะกันระหว่างบัณฑิตทั้งหลายในรุ่นเรา เมื่อตอนเข้าอบรมนั้น เป็นการพบกันเพื่อสร้างมิตร แต่มาคราวนี้มิตรภาพเป็นอันสร้างได้สำเร็จแล้ว การพบครั้งนี้จึงเป็นการพบกันด้วยความอิ่มด้วย

วิทยฐานะ เป็นวันที่จะได้รับปริญญาบัตรจากพระหัตถ์ของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพยอาภา ซึ่งเสด็จในกรมพระบิดาได้สร้างพระประวัติอันเกรียงไกร เป็นยอดขุนพลทหารเรือถัดจากพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ด้วยเหตุนี้เองเราจึงภูมิใจ การฝึกซ้อมที่ได้ทำไปเมื่อคราวที่แล้วเป็นผลดีแก่พวกเรามาก เราไม่ต้องมาประหม่าสังคม เพราะเรามีที่ยึดถือเอาแบบฉบับที่ถูกต้องเป็นหลักได้ ไม่ใช่ทำตาม ๆ กันไปโดยไม่รู้เรื่องเลย การรับปริญญาบัตรในครั้งนั้น จึงเป็นแถวที่งดงามและรวดเร็ว เมื่อเสร็จจากการรับปริญญาบัตรแล้ว พวกเราก็เข้าประจำที่ตามเดิม และหัวหน้ายืนขึ้น และพวกเราก็ยืนพร้อม ๆ กัน เพื่อกล่าวคำปฏิญาณ มองดูแต่ล้วนบัณฑิตที่หน้าตาอิ่มเอิบดูสลอน เหลียวไปดูทางทิศไหน ก็เห็นแต่หน้าที่ยิ้มแย้มฝากสัมพันธไมตรีถึง ๒ ต่อ คือในปัจจุบันและในอนาคต

**การเลี้ยงที่มีเกียรติ ฉลองปริญญาโดยทางการ อย่างมโหฬาร การอำลาครั้งสุดท้าย**

สิ่งที่ทำให้พวกเรารำลึกไปนานเท่านาน และคิดว่าคงจะไม่มีอีกต่อไปในอนาคต ก็คือ "การเลี้ยงแบบ "แกรนด์ดินเนอร์" แก่ผู้รับปริญญาบัตร อันเป็นประวัติการณ์สำคัญในวันที่ ๒ มิถุนายน ๒๔๘๓ งานนี้ได้จัดขึ้นโดยกรรมการมหาวิทยาลัยศาสดาจารย์ผู้สอนมหาวิทยาลัย เนติบัณฑิตสภา และสมาคมคณะรัฐศาสตร์ แม้เป็นสิ่งที่ล่วงเลยมาแล้วนานก็จริง แต่ก็ยังมีสิ่งช่วยความทรงจำ คือข้อความในบัตรเชิญ เป็นการให้เกียรติแก่หมู่คณะเราต่อไปนี้

(ตรามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)

**มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง**

มีความยินดี

ขอเชิญท่านมาร่วมในงานรื่นเริง ซึ่งจัดขึ้นโดยการร่วมมือของกรรมการมหาวิทยาลัย ศาสตราจารย์ ผู้สอนของมหาวิทยาลัย เนติบัณฑิตสภา และ สมาคมคณะรัฐศาสตร์ เนื่องในการเปิดสมัยการศึกษา และประสาทปริญญา พุทธศักราช ๒๔๘๓ ในวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๔๘๓

เวลา ๒๐.๐๐ น. ณ บริเวณมหาวิทยาลัย

(แต่งกายปกติ สวมครุยเนติบัณฑิต ครุยปริญญา หรือประดับเข็มวิทยฐานะ)

โปรดนำบัตรนี้มาด้วย

บนตึกชั้น ๒ แห่งมหาวิทยาลัยด้านริมแม่น้ำ เป็นงานเลี้ยงใหญ่ พรั่งพร้อมด้วยมิตรสหาย เป็นการฉลองความสำเร็จอันสมมุ่งหมาย พรั่งพร้อมด้วยคณาจารย์ ที่คล้าย ๆ กับมาแสดงความยินดีกับพวกเรา อย่างพออกพอใจ ท่านอาจารย์ชั้นอาวุโส สมัยยังเป็นโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม คือท่านเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์ ผู้ซึ่งเคยมีอดีตอันรุ่งเรืองสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เคยเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมมาแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ ๗ ท่านอาจารย์ชั้นอาวุโสได้กรุณาลุกขึ้นมากล่าวชวนดื่มถวายพระพรและอวยพร (โทสต์ Toast) เมื่อการกินเลี้ยงได้เริ่มไปจวนจะเสร็จสิ้นลงแล้ว ท่านอาจารย์ได้ชี้แจงให้พวกเราได้ทราบว่าในประเทศที่เจริญแล้ว เช่น ประเทศอังกฤษ การ

สังคมถือเป็นเรื่องจำเป็นที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ พวกที่เป็นนักศึกษาชั้นมหาวิทยาลัย จักต้องมีการกินเลี้ยงโดยทางมหาวิทยาลัยเป็นผู้จัดเป็นจำนวน ๔๐ ครั้ง และแต่ละครั้งก็มีผู้ชำนาญทางวิชาการมากล่าวเพื่ออบรมในหลักวิชาการบางอย่าง นอกจากจะอิ่มท้อง การสังสรรในระหว่างนักศึกษาด้วยกันแล้ว ยังได้รับหลักวิชาที่ดี ๆ อิ่มอารมณ์ไปด้วย การกินเลี้ยงเช่นว่านี้แหละที่เขาถือเป็นคะแนนสำคัญในการสอบไล่ ถ้ายังกินเลี้ยงไม่ครบก็ไม่มีหวัง ทั้งนี้แม้ผู้ที่เป็นนักศึกษาจะมีความรู้ความสามารถสักปานไรก็ตาม

นี่คืออานุภาพแห่งการสมาคม มีอิทธิพลเหนือสถาบันการศึกษาชั้นสูง ๆ ในประเทศที่เราถือกันว่าเป็นอารยประเทศ

การกินเลี้ยงครั้งนี้ได้ดื่มด่ำอยู่ในอารมณ์แห่งความสุข อารมณ์แห่งความสดชื่นอารมณ์แห่งความหวัง ความก้าวหน้าในอนาคต เมื่อนั่งผ้นกันเล่นจนเกือบจะเพลิดเพลินในสุขารมณ์เช่นนี้แล้ว ก็ได้ยินเสียงท่านประธานในพิธีกินเลี้ยง ได้เชิญชวนดื่มเพื่อถวายพระพรแด่พระประมุขของประเทศต่อสถาบัน ฯลฯ จนครบ ๓ ถ้วย ท่ามกลางความปรีดาปราโมทย์ของคนทุกคน

นี่เป็นการจากกันครั้งสุดท้าย ลาก่อนสถาบันอันเป็นที่รวมแห่งปัญญาชน ลาก่อนท่านอาจารย์ผู้มีใจอารีอันน่าเคารรพนับถือ ลาก่อนมิตรสหายที่รัก ลาก่อน จนกว่าจะได้พบกันใหม่ ซึ่งหลังจากได้แยกย้ายกันไปแล้ว ได้เริ่มพบปะสังสรรกันอีกเริ่มแต่ ๑๕ มี.ค. ๐๗ เป็นต้นมาและถือเป็นประเพณี จึงได้เกิดเอกสารดังที่ปรากฏอยู่กับสายตาท่าน ณ บัดนี้

พิมพ์ที่การพิมพ์ไชยวัฒน์ ๔๑๖/๕-๖ สี่แยกแม้นศรี พระนคร
นายจิรวัฒน์ ไชยชนะ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๐๙